

Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap

*Sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende
kulturforskning 1922-1940*

Linda Holmås

Hovedfagsoppgave ved institutt for sosiologi og samfunnsgeografi,

Det samfunnsvitenskapelige fakultet

Cand. Polit. 1992

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2006

Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap.

Sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1940

Sammendrag

Denne avhandlingens faghistoriske tema kan relateres til Arvid Brodersens påstander framsatt i artikkelen "Sosiologi som universitetsfag i Norge: En historikk" (*Sosiologi i dag* 1986, 4: 1-20) vedrørende sosiologiske orienteringer i den faglige virksomheten ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning i mellomkrigstiden. På bakgrunn av det Brodersen skriver her (s.13-14) kan vi anta at det ved dette instituttet har foregått aktiviteter som kan være av faghistorisk interesse for norsk sosiologi. Det overordnede tema har med dette utgangspunktet vært å analysere virksomheten ved instituttet, dels ved å fokusere på de generelle vitenskapelige grunninnsikter som instituttet ble organisert ut i fra, og dels ved å undersøke hvilke forbindelseslinjer til sosiologifaget som kan sies å eksistere i denne mellomkrigsfasen av instituttets historie. Innfallsvinkelen har vært tematisk med utgangspunkt i en nærstudie av de sentrale aktørenes tekster sett i sammenheng med den institusjonelle og historiske kontekst de virket innenfor (se Blau (ed.) 2001: 236-249).

Dette overordnede tema er underinndelt i tre hovedspørsmål som jeg søker å besvare. Hva slags institusjon var instituttet i mellomkrigstiden? Hvilket vitenskapssyn lå til grunn for virksomheten ved instituttet? Hvilke sosiologiske tilnærminger til forskningsemner kan identifiseres ved instituttet? I utformingen og struktureringen av denne avhandlingens tre hovedspørsmål har det vært analytisk fruktbart å ta utgangspunkt i Ragnvald Kallebergs vitenskapssosiologiske identifikasjon av fag som fem- delte knipper av faglig virksomhet (Engelstad m.fl.2005: 16-24). Det er den faglige virksomheten ved instituttet forstått i betydningene vitenskap, institusjonsforvaltning, og forskningsformidling som først og fremst vil stå i fokus. I tillegg er fag i betydningen undervisning lagt til grunn i noe mindre grad. Avhandlingen består av tre hovedkapitler (kap. 2-4) hvor de tre hovedspørsmålene blir beskrevet og forklart ut fra de ulike fagaspektene. Kapitlene vil i stor grad svare til et av de tre spørsmålene slik at vi med utgangspunkt i spørsmålstillingen kan si at de tre hovedkapitlene har hvert sitt overordnede tema, henholdsvis institusjon, vitenskapssyn og sosiologi.

I kapittel to gis en framstilling av instituttets virkeperiode mellom to verdenskriger. Jeg gjennomgår her sentrale elementer i opprettelsesprosessen, og analyserer nærmere tre hovedmotiver som lå til grunn for dannelsen av instituttet: 1. fredsskaping i det internasjonale vitenskapssamfunnet, 2.lansering av en universitetskritisk organseringsmodell for grunnforskning, og 3. formidling og kjentgjøring av norsk og nordisk forskning. Instituttplanen utløste en strid om forskningsmidler mellom humanister og naturvitere. Jeg beskriver hvordan striden løser seg opp i et kompromiss som la til rette for en realisering av instituttet. I dette kapittelet framhever jeg hvem som står fram som instituttets sentrale fortolkere og formidlere av vitenskapssyn og sosiologiske tilnærminger. De to mest markante aktører i denne sammenheng er Fredrik Stang og Alf Sommerfelt. Videre viser jeg hvordan vitenskapssyn og sosiologisk tilnærminger gjenspeiles, for det første, i fagsammensetningen som ligger til grunn for "sammenlignende kulturforskning", og for det andre, i organiseringen av den faglige virksomheten. Avslutningsvis i dette kapittelet gir jeg et overblikk over utviklingen ved instituttet i etterkrigstiden.

I kapittel tre framstiller jeg det vitenskapssynets sammensetning, og viser hvordan sosiologien innplasserer seg i dette konseptet. Jeg framhever her vitenskapshistoriske trekk sett i relasjon til sentrale aktørers tekster. Vitenskapssynet ved instituttet kan plasseres

innenfor rammen av en klassisk positivistisk vitenskapsforståelse. Emneforståelsen knyttet til menneskesyn og til samfunns- og kulturutvikling var forankret i en diakron, elementorientert, kulturevolusjonistisk forskningstradisjon, mens det gjeldende synet på forholdet mellom individ og samfunn bar grunnleggende preg av funksjonalistiske forståelsesformer. Den funksjonalistiske forståelsen ved instituttet hadde opphav i henholdsvis Durkheim-sosiologien og, i en norsk variant av den historiske materialismen. I dette kapittelet beskriver og analyserer jeg koblingen mellom utviklingstenkningen og politisk idegrunnlag, og de forskjellige bestanddelene som det vitenskapelige idégrunnlaget ved instituttet i denne perioden bestod av. Disse bestanddelene var den evolusjonistiske utviklingstenkningen, den historisk-sammenlignende metodiske tilnærmingen som var karakteristisk metodisk tilnærming innenfor slike evolusjonistiske skjemaer, den durkheimianske sosiologiforståelsen, og det historisk-materialistiske grunnlaget.

I kapittel fire går jeg nærmere inn på sosiologiens innplassering ved instituttet slik dette kom til uttrykk i to av enkeltdisiplinene i instituttets fagkrets. Utviklingen innenfor rettsvitenskap og språkvitenskap representerte et gjennombrudd for en sosiologisk tilnærming i Norge i denne perioden. At sosiologi vokser fram innenfor andre fag er et vesentlig moment i denne sammenhengen. Sosiologien får karakter av å være en metodisk tilnærming i andre fag, noe som er i tråd med den durkheimianske sosiologiforståelsen. I dette kapittelet vil jeg vise at de sosiologiske tilnærmingene i aktiviteter, fagsammensetning og vitenskapssyn ved instituttet også må sees i en interorganisatorisk relasjon til Universitetet i Oslo. Instituttets sterke satsning på den allmenne sosiologien på 1930-tallet hadde sammenheng med utviklingen ved universitetet og tendensen til en begynnende institusjonalisering for sosiologifaget. Sosiologiens framvekst i perioden kan også knyttes til en samfunnsmessig utvikling. Et skifte i fokus fra en nasjonalpolitisk dagsorden til økonomisk-sosiale politikkområder åpnet opp for en tenkning og bevisstgjøring rundt samfunnsvitenskapelige problemstillinger i større grad enn tidligere. Også faginterne generasjonsskifter ved universitetet hadde avgjørende betydning for en sosiologisering av de etablerte kulturfagene. I dette kapittelet behandler jeg Fredrik Stangs sosiologiske rettsoppfatning og ser nærmere på utviklingen ved det juridiske fakultetet. Videre ser jeg på Alf Sommerfelts sentrale rolle i utviklingen av en sosiologisk basert språkvitenskap, og på de sterke forbindelsene som fantes mellom det norske og det franske språk- og sosiologimiljøet, slik dette var integrert i Durkheim-gruppen. Kapittelet avsluttes med en framstilling av arbeidet med den sosiologiske forelesningsserien som fant sted ved instituttet i 1936.

Avslutningsvis i denne avhandlingen oppsummerer jeg sentrale trekk ved undersøkelsen og knytter avsluttende kommentarer til spørsmålstillingen. Jeg ser på enkelte perspektiver på kontinuitet og brudd i utviklingen ved instituttet og for sosiologifaget før og etter 2. verdenskrig.

1. HOVEDSPØRSMÅL OG DATAGRUNNLAG	3
1.1 Bakgrunn for valg av tema	3
”The New Sociology of Ideas” – en vitalisering av sosiologifagets historie	3
Vitenskapssosiologi og sosiologihistorie som fagfelt ved Universitetet i Oslo	6
Avhandlingens faghistoriske tema	8
1.2 Hovedspørsmål	10
1.3 Datamaterialet	14
1.4 Disposisjon	20
2. OPPRETTELSE, ORGANISERINGSFORM OG FAGFELTER	22
2.1 Opprettelsen av et institutt for sammenlignende kulturforskning	22
Første verdenskrig og følgene for det internasjonale forskersamarbeidet	25
Lansering av instituttplanen i Oslo, 29. juli 1917	28
Forskningsaspektet versus undervisningsaspektet ved faglig virksomhet	30
Striden om instituttet – en kamp om forskningsmidler	36
Opprettelsen av instituttet	38
2.2 Fagområder og organiseringsform	40
Sentrale aktører ved instituttet	40
Fagenheten ”sammenlignende kulturforskning”	44
Forelesningsseriene. Forelesningsseriens fredsmeklede funksjon	48
Vitenskapssyn, organiseringsform og institusjonsbygging	50
Forelesningenes formidlingsfunksjon	57
Forskningsprosjektene	59
Studiet av de kaukasiske og iranske språk	60
Studiet av de arktiske folkeslags kultur	61
Studiet av folkeminnene	62
Studiet over bondesamfunnets utviklingsformer	64
2.3 Utviklingslinjer	68
3. VITENSKAPSSYNET VED INSTITUTTET FOR SAMMENLIGNENDE KULTURFORSKNING	71
3.1 Tilnærminger og tema	73
Fransk positivismetradisjon. Forklaringsgrunnlag og samfunnssyn	73
Evolusjonistiske utviklingslover i kultur- og samfunnsutviklingen	76
Durkheim- sosiologiens sterke stilling i kulturforskningen	78
Tre kjernefag i kulturforskningen: etnografi, etnologi og sosiologi	80
3.2 Fra nasjonalitetsidé til prinsippet om allmennmenneskelighet	81
3.3 Kulturevolusjonisme versus diffusjon og darwinisme	83
Utviklingsteoriens stilling i forskningsvirksomhet ved instituttet	87
3.4 Det sosiologiske grunnlaget og det fredsskapende potensialet i det allmennvitenskapelige perspektivet	88
3.5 Den sammenlignende metoden som vitenskapelig doktrine	91
Antoine Meillets rolle i utviklingen av den sammenlignende metoden	94
3.6 Samfunnsanalyse og utviklingssyn	96
”Rett og samfunn”	98
3.7 Perspektiver på kulturbegrepet. En materialistisk oppfatning	100
”Stoff og funksjon”	102
Oppsummering	105
4. SOSIOLOGISKE TILNÆRMINGER I ET INTERORGANISATORISK PERSPEKTIV	106
4.1 Et samfunnsmessig tidsskifte og et generasjonsskifte	107

4.2 Fredrik Stang og rettsvitenskapen	109
Rettsrealisme vs. romanisme og konstruktivisme	109
Den sammenlignende etnologiske rettsforskning	112
Stangs oppgjør med romanisme og konstruktivisme	113
”Selve den menneskelige kultur var religion for ham”	116
4.3 Alf Sommerfelt og språkvitenskapen	117
Sommerfelts prinsipielle syn på sosiologiske forklaringskrav	118
Strukturelle og sosiologiske tilnærminger til språk	120
“Sosiologiske årsaksforklaringer” av endringer i språkutviklingen	121
Det norske språkmiljøet	123
Polemikken mellom Alf Sommerfelt og Hjalmar Falk	124
Språk og antropologi	127
”De eldste sprogtypers sosiale karakter”	128
4.4 Forelesningsserien over sosiologiske emner i 1936	131
”Den almene sosiologi”	134
Fra forslag til innstilling	136
Sosiologi definert som allmennvitenskap i et kulturfaglig landskap av spesialvitenskaper	143
Forelesningsserien i 1936. Noen sammenfattende perspektiver	146
”vor opgave i verden er da virkelig paa fredens veier og paa tankens områder”	151
5. AVSLUTTENDE KOMMENTAR TIL SPØRSMÅLSSTILLINGEN	154

1. HOVEDSPØRSMÅL OG DATAGRUNNLAG

1.1 Bakgrunn for valg av tema

”The New Sociology of Ideas” – en vitalisering av sosiologifagets historie

Faghistorie er en veletablert ”bindestrek” i sosiologifaget med lange tradisjoner internasjonalt. Et institusjonelt uttrykk for tradisjonen kom i 1971 med etableringen av en egen forskningskomite for sosiologiens historie innenfor den internasjonale sosiologforeningen, *International Sociological Association* (ISA), grunnlagt i Oslo i 1948. I følge ISAs nettsider er komiteens formål å utvikle internasjonal kontakt mellom forskere som studerer sosiologiens historie, fremme forskning innen dette feltet, og å stimulere til internasjonal formidling av denne typen forskning.

Sosiologiens historie som forskningsfelt har berøringspunkter med andre forskningsområder som vitenskapssosiologi og det tverrfaglige feltet for vitenskapsteori/ vitenskapsstudier (*science studies*) (Kalleberg 2005: 27). Dette fagområdet omfatter studier av kunnskapsteoretiske tradisjoner og praksiser samt de faktiske forskningsmiljøene i sin fulle bredde, historisk og komparativt. På det vitenskapsteoretiske feltet, som hovedsakelig består av bidrag fra sosiologi, filosofi og historie, er studier av kultur- og samfunnsvitenskapene underrepresenterte i forhold til forskningen om naturvitenskapene (Kalleberg 2000a: 220, Kalleberg 2005: 27-30). Dette burde inspirere til økt forskningsinnsats også av kultur- og samfunnsfagernes historie.

Blant sosiologer som har bidratt på disse relaterte fagområdene internasjonalt de seneste årene kan vi nevne navn som Donald N. Levine, Hans Joas, Alan Sica og Charles Camic. De har bidratt til en vitalisering av faghistorisk forskning. To representative antologier som kan pekes på i denne sammenhengen er Camic (ed.) *Reclaiming the sociological classics: the state of the scholarship* (1997), og Camic and Joas (eds.) *The Dialogical Turn. New roles for sociology in the postdisciplinary age: essays in honor of Donald N. Levine* (2004). Begge antologier består av forskningsbidrag som representerer nye synsmåter i faget generelt og i faghistorien spesielt. Denne vitaliseringen bygger i hovedsak på to forhold. Vi tenker i første rekke på den generelle reorientering som har funnet sted i sosiologien basert på framveksten av talehandlingsteorier og diskursanalyser, og som har hatt sitt utgangspunkt i

den såkalte ”språklige vending” i kultur- og samfunnsfagene knyttet til filosofene J. L. Austin, J. R. Searle og til Jürgen Habermas. En generell innsikt som er felles for forskjellige utforminger av det erkjennelsesteoretiske grunnlaget som den ”språklige vending” representerer, er sammenhengen av språk og handling: Det å skrive og tale er handlinger som må tillegges samme vekt og betydning som alle andre former for handling. Denne argumentasjonsvendingen setter fokus på betydningen av begrunnelser og argumenter (Kalleberg 2005:119). Nyere sosiologi har på dette grunnlaget blitt stadig mer opptatt av ideer og av teksters intellektuelle og kognitive innhold. Fokuset på innhold er særskilt framtrædende innenfor faghistoriske studier som har vitenskapelig tekstmateriale som datagrunnlag. Vi ser dette komme til uttrykk i analyseperspektivene til to ledende europeiske sosiologer, Jürgen Habermas og Raymond Boudon, som begge baserer sine studier på leseerfaringer. Habermas anvender begrepet ”rekonstruksjon” om sin nylesning av Mead, Durkheim, Weber, og Marx, mens Boudon har tilsvarende anvendt begrepet *explication de texte* om sine tekststudier av sosiologifagets klassikere (Boudon 1995: 561-562). Gjennom denne formen for rekonstruerende og ekspliserende fortolkninger av de klassiske tekstenes kognitive innhold har Habermas og Boudon bidratt til nyskapende videreutvikling av sentrale sosialteoretiske begreper (se Kalleberg 2000a: 221).

For det andre er det faghistoriske forskningsfeltet i sosiologien betydelig influert av en metodologisk retning som er utviklet innenfor politisk idéhistorie. Retningen vektlegger en kontekstbasert tilnærming til historiske tekster. Også denne metodiske innfallsvinkelen bygger på talehandlingsteori (se Wittrock 1999: 208-211). Sentrale eksponenter for denne tilnærmingen er Quentin Skinner, James Tully og Richard Rorty. Denne tilnærmingen vil, slik Skinner har formulert det, avvise at teksten i seg selv kan være et selvtilstrekkelig objekt som skal undersøkes og forstås. I stedet insisterer Skinner på at teksten må leses som et historisk produkt hvor forfatterens faktiske intensjon med teksten er bestemmende for tekstens utforming og innhold (Blau (ed.) 2001: 246). For å forstå slike intensjoner må teksten settes i sammenheng med den sosiolingvistiske konteksten den var produsert innenfor. Slike kontekster kan rekonstrueres ved å studere samtidige tekster av forfatteren selv eller av andre forfattere. Målet er å fange handlingsaspektet ved teksten, altså å identifisere hvordan forfatteren handler når hun eller han skriver sine tekster. Teksters meningsinnhold kan altså bare forstås i den kontekstuelle sammenhengen de ble produsert i. På det sosiologihistoriske området finner vi denne kontekstbaserte tilnærmingsmåten i sin mest rendyrkede form i Robert Alun Jones’ Durkheim- studier (Jones 1986, 1999).

Charles Camic og Neil Gross har sammenfattet og presentert disse tilnærmingsmåtene som en ny syntetiserende retning i sosiologien med en flerfaglig tilnærming definert som "The New Sociology of Ideas" (Blau (ed.) 2001: 236-249). Retningen vil gjenspeile tre viktige aspekter ved den faghistoriske tilnærmingen i dag slik jeg har beskrevet dette ovenfor, nemlig fokuset på sosiologisk analyse av vitenskapelige teksters intellektuelle og kognitive innhold, den kontekstbaserte tilnærmingen, og den flerfaglige forståelsen av feltet. I tillegg til tverrfaglig vitenskapsteori og idéhistorie, integrerer denne retningen flere etablerte, men ofte atskilte, bindestreker i sosiologien som faghistorie, vitenskapssosiologi, kunnskapssosiologi, kultursosiologi og allmenn sosiologisk teoridannelse (s. 242).

I tillegg til å være etablert som en egen gruppering innenfor ISA inngår sosiologiens faghistorikere i dag i internasjonale nettverksrelasjoner til særskilte universitetsmiljøer, publikasjonsserier og tidsskrifter som også reflekterer nyorienteringene innen fagfeltet. Et nord-europeisk sentrum for sosiologihistorie, vitenskapssosiologi og vitenskapsstudier har vært lokalisert ved Uppsala-universitetet og det tverrfaglige miljøet rundt Bjørn Wittrock (se Wagner, Wittrock and Whitley (eds.) 1991). Flere sosiologer har utgitt studier på James Tullys og Quentin Skinners publikasjonsserie *Ideas in Context* (Cambridge Univ. Press). Blant disse finner vi den nåværende leder av ISAs forskningskomite for faghistorie, Jennifer Platt, representert med studien *A History of Sociological Research Methods in America 1920-1960* (1996). Andre sosiologiske bidragsytere i samme serie er Dorothy Ross *The Origin of American Social Science* (1992), og Wolf Lepenies *Between Literature and Science. The Rise of Sociology* (1988).

Et siste eksempel på nyorienteringen som har funnet sted innen fagområdet er tidsskriftet *Journal of Classical Sociology*, opprettet i 2001. Tidsskriftet blir redigert av Bryan S. Turner og John O'Neill, og utgis på *Sage Publications*. Tidsskriftet, slik det presenteres på forlagets hjemmeside, har som formål å publisere internasjonale bidrag som forholder seg til sosiologifagets klassiske tradisjon. I tidsskriftets redaksjonelle styre finner vi blant andre Boudon, Joas, Levine og Sica. Siktemålet med dette nye tidsskriftet er å fremme forskningsbidrag som relaterer seg til sosiologiens intellektuelle og institusjonelle opprinnelse og utvikling innenfor et tidsspenn fra opplysningstiden til det 21. hundreåret.

Vitenskapssosiologi og sosiologihistorie som fagfelt ved Universitetet i Oslo

I sosiologimiljøet ved Universitetet i Oslo er det i dag i særlig grad Ragnvald Kalleberg som har markert seg som norsk representant for denne vitaliserte faghistoriske orienteringen i internasjonal sosiologi. I flere vitenskapssosiologiske og faghistoriske studier har Kalleberg analysert intellektuelt og kognitivt innhold i klassiske samfunnsvitenskapelige tekster, primært med et syntetiserende og rekonstruerende siktemål. Med et syntetiserende perspektiv på foreliggende forskningsmateriale er siktemålet å integrere forskjellige posisjoner for å utvikle ny innsikt. Med rekonstruksjon menes å fortolke erfaringer, begreper og foreliggende studier på en ny måte (Kalleberg 2000a: 220-222). Tilnærmingsmåtene har stått sentralt i Kallebergs utarbeiding av en femdelt typologi for faglig virksomhet (Kalleberg 1992: 10-11, Kalleberg 2000a: 250, note 5).

I en ny studie av Robert Mertons vitenskapsetiske arbeid har Kalleberg argumentert for hvordan mangler ved dette arbeidet kan overskrides og gis et nytt normativt grunnlag ved å integrere kognitive elementer fra Mertons vitenskapsetikk med Habermas' kommunikative handlingsteori og Boudons metodologiske individualisme (Kalleberg 2006). Gjennom studier av Ludvig Holbergs forfatterskap, har Kalleberg lagt grunnlaget for en tilbakeføring av norsk sosiologis intellektuelle historiske opprinnelse til den dansk-norske opplysningstiden (Kalleberg 2006a, 2006b). Disse perspektivene framtrer også i Kallebergs syntetiserende framstilling av samfunnsfagenes framvekst og utvikling i Engelstad m.fl. *Introduksjon til samfunnsfag* (2005). I tillegg har de institusjonelle sidene ved det norske sosiologifagets historiske utvikling stått i Kallebergs fokus (se nedenfor).

Den samme vendingen mot intellektuelt innhold har også gjort seg gjeldene i historiefaget. Historikeren Hans Fredrik Dahl har gitt uttrykk for dette i Engelstad m.fl. *Demokratisk konservatisme. Frihet. Fremskritt. Fred* (2006: 71-89), hvor han identifiserer og beskriver en substansiell dreining fra begivenhets- og prosessorientert realhistorie til idehistorie med vekt på ideers innhold og rekkevidde innenfor norsk historieforskning. Den samme tendensen har også gjort det tilsvarende skillet mellom fagene idehistorie og filosofi mindre.

Vitenskapssosiologisk forskning representerer en tradisjon i sosiologifaget ved Universitetet i Oslo. Denne forskningen ble først introdusert på 1950-tallet ved Vilhelm Aubert og Tore Lindbekk, blant annet med undersøkelser av akademisk rekruttering. På 1960-tallet ble feltet dominert av Dag Østerbergs studier i vitenskapsteori, og på 1970-tallet var den vitenskapssosiologiske forskningen konsentrert rundt Ragnvald Kallebergs studier av norsk

forskningspolitikk. Rune Slagstads forskning innenfor vitenskapssosiologi, vitenskapshistorie og politisk historie fra 1960-tallet til i dag, gjør Slagstad til en av de mest profilerte ideorienterte sosiologene innenfor det bredere feltet for vitenskapsstudier i Norge.

I siste halvdel av 1990-årene kom vitenskapssosiologien på nytt i fokus ved Institutt for sosiologi i forbindelse med innføringen av vitenskapsstudier som undervisningstilbud på hovedfagsnivå. Undervisningstilbudet representerte et flerfaglig samarbeidsforetak mellom tre fag og institutter, henholdsvis historie, sosiologi og statsvitenskap (Kalleberg 1996: 2, 4). Denne avhandlingen er opprinnelig forankret i dette hovedfagsseminaret (se nedenfor).

På 1990- tallet kom norsk sosiologis institusjonelle historie for alvor i søkelyset som faghistorisk og vitenskapssosiologisk forskningsobjekt. I flere publikasjoner ble det rettet fokus på norsk sosiologis etableringsfase og utvikling som universitetsfag. Den første store historisk-komparative undersøkelsen kom i 1991 med Lars Mjøsets *Kontroverser i norsk sosiologi*. Her legges det mindre vekt på institusjonsbyggingen, men desto mer vekt på selve forskningen og på de bakenforliggende vitenskapsteoretiske føringer på denne (Mjøset 1991).

I tiden mellom 1990 og 1994 publiserer historikeren Fredrik Thue flere arbeider som alle relaterer seg til hans undersøkelse om opptakten til og etableringen av Institutt for samfunnsforskning i tidsrommet 1939-1950 (Thue 1989, 1990, 1994). Thue gjennomgår her viktige forutsetninger for etablering av et norsk sosiologisk miljø og for sosiologifagets påfølgende institusjonalisering.

I en historisk framstilling fra 1994, "Et fag mellom tradisjon og visjon. Institutt for sosiologi 1963-1993", redegjør Ragnvald Kalleberg for hvordan landets første universitetsinstitutt i sosiologi har ivarettatt og utviklet sosiologifaget ved Universitet i Oslo (Kalleberg 1994: 121-176). I 2000 ble denne tematikken på nytt framstilt med et bredere tidsperspektiv i artikkelen "En knippeinstitusjon mellom tradisjon og visjon. Institutt for sosiologi ved Universitetet i Oslo 1950-2000" (Kalleberg 2000: 639-667). Med Kallebergs vitenskapssosiologiske tilnærming er begrepet "fag" i denne sammenhengen typologisert i fem programmer for faglig aktivitet som viser bredden i et universitetsinstitutts virksomhet (Kalleberg 1994: 122, Kalleberg 2000: 640. Se også Kalleberg 2000a og 2005).

Et siste forskningsbidrag som berører statistikkens institusjonelle historie skal nevnes i denne sammenhengen fordi det formidler grunnleggende ny innsikt om norsk sosiologis store pioner Eilert Sundt på dette metodisk viktig område. I studien *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge* (2001) viser økonomen Einar Lie og historikeren Hege Roll-Hansen hvordan Eilert Sundt i sin forskningsvirksomhet la selvstendige og avgjørende føringer på utviklingen av statistikk som fagområde i Norge.

Avhandlingens faghistoriske tema

Norsk sosiologi er et etterkrigsfenomen i et institusjonelt perspektiv. Samtidig vet vi mindre om hvordan det forholder seg med sosiologiske orienteringer i Norge i tiden etter Eilert Sundt og før andre verdenskrig, simpelthen fordi ingen til nå har begitt seg i kast med grundigere studier av denne perioden. Noen få publiserte holdepunkter på at det finnes forbindelseslinjer tilbake i tid, har vi imidlertid hatt. I sin lærebok fra 1979 viser Vilhelm Aubert til aktører og fagmiljøer forut for den første etterkrigsgenerasjon av sosiologer som han selv tilhørte (Aubert 1979: 32-36). Utover hans sterke vektlegging av Arne Næss' betydning, viser Aubert til språkviteren Alf Sommerfelt som karakteriseres som en *fadder* til 1950-talls sosiologene (Aubert 1979: 35). Blant øvrige bidragsytere nevner Aubert rettsviteren Fredrik Stang, historikeren Edvard Bull, og språkviteren Hans Vogt. Mer utdypende beskrivelser eller analyser av Sommerfelts eller de andres innsats for sosiologifaget får vi dessverre ikke av Aubert.

Arvid Brodersens artikkel fra 1986 "Sosiologi som universitetsfag i Norge: En historikk" publisert i *Sosiologi i dag* (4/1986: 1-20), har til nå vært den sentrale kilde til kunnskap om sosiologiske orienteringer i tiden før 2. verdenskrig. I denne artikkelen rammer Brodersen inn en utvikling fra en sped begynnelse i 1895-96 med Sigurd Ibsens mislykkede forsøk på å oppnå et universitetsprofessorat i sosiologi, fram til et foreløpig gjennombrudd for faget like før krigsutbruddet i 1940, med det ferdige innstillingsarbeidet til den såkalte "Plankomiteen til utredning av samfunnsforskningens videre utvikling og fremtid i Norge". I tre små etterfølgende avsnitt på sidene 13 og 14 i denne artikkelen presenterer han oss for et miljø som vi i denne sammenhengen skal stoppe opp ved. Her blir aktørene som Vilhelm Aubert tidligere har vist til, på ny trukket fram. Men mens Aubert presenterer deres innsats uavhengig, og løsrevet fra hverandre, fører Brodersen aktørene sammen i en *institutt-*sammenheng:

I tiden etter første verdenskrig rørte det seg en aktiv interesse for moderne samfunnsvitenskap, deriblant sosiologi, med opprettelsen i 1922 av Instituttet for sammenlignende kulturforskning under ledelse av professor Fredrik Stang. [...] Her er på forhånd en rekke islett av sosiologiske emner, og i 1928 tok Instituttet opp som ny oppgave et rent sosiologisk problem, nemlig det norske bondesamfunnets utviklingshistorie [...] (Brodersen 1986: 13)

I og omkring Instituttet virket flere fagfolk med sosiologisk orientering, særlig under fransk innflytelse, som Alf Sommerfelt, Peter Rokseth og Hans Vogt. [...] En annen sterk impuls til et

sosiologisk grunnsyn i Norge utgikk samtidig fra den marxistiske historieoppfatning hos ledende forskere som Halvdan Koht og Edvard Bull [...] (Brodersen 1986: 14)

Det er disse påstandene i Brodersens artikkel som er foranledningen til denne undersøkelsen. På bakgrunn av det Brodersen skriver her kan vi altså anta at det ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning i mellomkrigsperioden foregikk en faglig virksomhet som kan være av faghistorisk interesse for norsk sosiologi. Har vi andre publiserte kilder som gir oss grunn til å rette oppmerksomheten mot disse aktørene og dette instituttet? I *Kontroverser i norsk sosiologi* skriver Lars Mjøset et lite avsnitt om Instituttet for sammenlignende kulturforskning med referanse til Brodersens artikkel (Mjøset 1991: 128, note 11). Og både Mjøset (1991: 142) og Kalleberg (2000: 651) gjør oppmerksom på Alf Sommerfelts avgjørende rolle i forbindelse med opprettelsen av magistergradseksamen i sosiologi ved UiO i 1939. Mjøset skriver i forlengelse av dette at de første kandidatene som ble uteksaminert etter krigen manglet et eget fagmiljø ”inntil Sommerfelt støttet opprettelsen av et ”Sosiologisk kontor” under Universitetet i 1947” (Mjøset 1991: 142). Thue skriver i forbindelse med opprettelsen av magistergradsstudiet at Sommerfelt hadde ”gjennom sine sosiolingvistiske studier i tredveårene vunnet inngående kjennskap til fransk sosiologi”, og at han på denne bakgrunnen påtok seg å holde forelesninger for de nye sosiologistudentene. (Thue 1994: 252, note 8). I følge Rune Slagstad er Fredrik Stangs hovedverk *Indledning til formueretten* fra 1911 den første store rettsvitenskapelige studien i Norge som har blitt skrevet ut fra en sosiologisk tenkemåte (Slagstad 1987: 74). I *De nasjonale strategier* viser Slagstad i flere sammenhenger til hvordan Fredrik Stangs sosiologiske tilnærminger gir seg praktisk-politiske utslag, blant annet i synet på eiendomsretten og konsesjonslovgivningen, og som rettsteoretisk legitimering for en reguleringspolitikk (Slagstad 2001: 161, 187) Slagstad peker også på Stang som et utgangspunkt for Vilhelm Auberts ”opposisjonssosiologiske utviklingsprosjekt” som resulterte i etableringen av rettssosiologien som ny disiplin (s. 451).

Institutt for sosiologi ved UiO og *Department of Sociology* ved *Northwestern University* i Evanston, Illinois hadde på 1990-tallet en student-utvekslingsavtale. Høsten 1994 hadde jeg på denne bakgrunnen et opphold som ”visiting scholar” ved *Department of Sociology* primært for å delta i Charles Ragins flerfaglige seminar ”Critical Methodologies” arrangert av *The Center for International and Comparative Studies* og *The Program of African Studies*. Under oppholdet hadde jeg en samtale med en av professorene ved instituttet, Arthur Stinchcombe, om dette faghistoriske tema i norsk sosiologi. Stinchcombe lanserte et

bilde som han mente kunne angi denne undersøkelsens sentrale tema, nemlig å tette ”the black hole” mellom Eilert Sundt og Vilhelm Aubert. En omskriving av metaforen fra å tette ”svart hull” til å dekke ”hvite flekker på kartet” vil gi en mer ”dekkende” beskrivelse av orienteringen som ligger til grunn for undersøkelsen. Hovedformålet med denne avhandlingen har ut fra dette vært å bidra til økt faghistorisk kunnskap om et forholdsvis lite dokumentert felt i norsk sosiologis historie. Det overordnede tema har med dette utgangspunktet vært å analysere virksomheten ved instituttet, dels ved å fokusere på de generelle vitenskapelige grunninnsikter som instituttet ble organisert ut i fra, og dels ved å undersøke hvilke forbindelseslinjer til sosiologifaget som kan sies å eksistere i denne mellomkrigsfasen av instituttets historie. Det første danner, som vi skal se, i stor grad basisen for det andre. Innfallsvinkelen har vært tematisk med utgangspunkt i en nærstudie av de sentrale aktørenes tekster og vitenskapelige produksjon, sett i sammenheng med den institusjonelle og historiske kontekst de virker innenfor. Samtidig har det vært et mål å gi et visst overblikk over instituttets historiske utviklingslinjer. Instituttet for sammenlignende kulturforskning er fortsatt en virksom forskningsstiftelse som i dag primært konsentrerer sine aktiviteter rundt tildeling av forskningsstipendier og bokutgivelser.

Arbeidet med denne avhandlingen har hovedsakelig foregått i to faser. Bibliotek- og arkivundersøkelsene, og bearbeidingen av kildematerialet ble utført i perioden 1994-1996. Den endelige utforming av spørsmålsstilling, analytisk forankring og selve skriveprosessen ble gjennomført vinteren 2005 og våren 2006.

1.2 Hovedspørsmål

Hva slags institusjon var instituttet i mellomkrigstiden? Hvilket vitenskapssyn lå til grunn for virksomheten ved instituttet? Hvilke sosiologiske tilnærminger til forskningsemner kan identifiseres ved instituttet? Dette er tre hovedspørsmål som jeg søker å besvare i denne avhandlingen.

I utformingen og struktureringen av denne avhandlingens tre hovedspørsmål har det vært analytisk fruktbart å ta utgangspunkt i Kallebergs vitenskapssosiologiske identifikasjon av fag som fem-delte knipper av faglig virksomhet. Basert på denne typologien kan man studere vitenskapelige fag primært som vitenskaper (forskning), som studier (undervisning), som forskningsformidling, som ekspertvirksomhet (profesjon) eller som institusjonsforvaltning (institusjonsbygging, organisasjonsforming- og utvikling) (Kalleberg

2005: 18-23, se også Kalleberg 2000a: 219-255). Til hvert av de fem fagaspektene hører særskilte målsettinger, arbeidsmåter og resultater (Kalleberg 2000: 640).

I denne avhandlingen er det faglig virksomhet ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning forstått primært i de tre betydningene vitenskap, institusjonsforvaltning, og forskningsformidling som vil stå i fokus. I tillegg er fag i betydningen undervisning, og profesjon i noen grad lagt til grunn, hovedsakelig i kapittel fire.

Med utgangspunkt i vitenskapsaspektet ved begrepet fag stiller jeg to spørsmål: Hva slags vitenskapssyn lå til grunn for virksomheten ved instituttet? Hvilke sosiologiske tilnærminger til forskningsemner kan vi identifisere som gjeldende i den faglige virksomheten ved instituttet? Til dette aspektet peker jeg i hovedsak på tre forhold som skal beskrives og analyseres nærmere. For det første skal vi se på hvordan vitenskapssynet var bygget opp på teoretiske komponenter med tilknytning til forskjellige, men relaterte forskningstradisjoner. Den ontologiske forståelsen knyttet til menneskesyn, samfunnssyn og utviklingssyn hadde forankring i evolusjonistisk kulturteori og i funksjonalistisk samfunnsteori. Den vitenskapsteoretiske forståelsen ved instituttet hadde forankring i fransk positivismetradisjon, med vektlegging på lovbaserte årsaksforklaringer av empiriske (positive) grunnlagsdata, og anvendelse av sammenlignende metode. Det andre forhold som skal beskrives og analyseres nærmere med vitenskapsaspektet som utgangspunkt, er konstitueringen av et nytt fag ”sammenlignende kulturforskning” som representerte et brudd med de tradisjonelle disiplingrensene til fordel for en ny syntetiserende allmennvitenskap. Denne integrasjonsteoretiske tilnærmingen til kulturforskningen var nøye forbundet med menneskesyn, samfunnssyn og utviklingssyn. For det tredje skal jeg belyse sosiologiens sentrale innplassering både i utformingen av vitenskapssynet og i faget sammenlignende kulturforskning. I denne sammenhengen ser jeg særskilt på den sosiologiske tilnærmingen i de to forskningsemnene rettsforskning og språkforskning.

Med utgangspunkt i institusjonsforvaltningsaspektet ved begrepet ”fag” settes søkelyset på den historisk konteksten for dannelsen av instituttet. Hva var Instituttet for sammenlignende kulturforskning et institusjonelt uttrykk for? Jeg skiller i hovedsak ut tre tematiske tilganger til dette aspektet. For det første skal vi se nærmere på det fredstema som lå til grunn for institusjonsbyggingen. Forskningssamarbeidet i det internasjonale vitenskapssamfunnet var brutt sammen som følge av 1.verdenskrig og det norske instituttet skulle, gjennom sin opprettelse og karakteristiske organisering, bidra til en gjenopprettelse av det internasjonale vitenskapelige samarbeidet på tvers av maktblokkene. For det andre skal vi se på argumentasjonen bak universitetskritikken som lå til grunn for institusjonsbyggingen.

Instituttet ønsket å representere en alternativ organiseringsform for kulturfaglig grunnforskning. Dette var initiativtakernes kritiske svar på universitetets vektlegging av virksomhetsorganisering rundt *undervisningsfag*, og på det mangelfulle finansieringsgrunnlaget for forskningsbasert virksomhet ved Universitetet i Kristiania. For det tredje må institusjonsbyggingen og organiseringsformene ved instituttet forstås i lys av det jeg i denne avhandlingen omtaler som aktørenes virksomhetsforståelse. Virksomhetsforståelsen i denne betydningen hører til vitenskapsaspektet og kan sies å være en samlebetegnelse som gjenspeiler fagenhet og vitenskapssyn slik dette konkret kommer til uttrykk i de praktiske og tilrettelagte organiseringsformene ved instituttet.

Med utgangspunkt i formidlingsaspektet ved begrepet ”fag” ønsker jeg å beskrive nærmere hva som kjennetegnet denne institusjonen som formidler både av forskningsresultater, og som formidler av et særskilt syn på vitenskap og samfunn i mellomkrigstiden. Vi skal se at formidlingsaspektet spilte en usedvanlig viktig rolle ved instituttet. Instituttet var erklært ”propagandistisk” og søkte sitt vitenskapelige publikum ikke bare blant de universitetsutdannede, men også gjennom en tilrettelegging for det bredere lag av befolkningen. Formidlerrollen og folkeopplyserrollen var nøye knyttet sammen, og både legmann og lærd skulle vinnes for den sammenlignende kulturforskningen. Slik initiativtakerne oppfattet det hadde den sammenlignende kulturforskningen et iboende fredsskapende potensiale som løp sammen med en ny politisk erkjennelse. Til forskningens resultater var det knyttet samfunnsforbedrende forventninger.

Med utgangspunkt i undervisningsaspektet ved begrepet ”fag” ser jeg nærmere på to forhold. For det første, student- og stipendiattilknytningen ved instituttet, som utgjorde et grunnlag for kunnskapsformidling og for rekruttering. For det andre ser jeg på det interorganisatoriske samspillet mellom institutt og universitet, og mellom universitetsfagene og instituttets emnekrets. Sentrale aktører ved instituttet hadde roller og posisjoner ved universitetet, og utviklingen ved universitetet knyttet til en begynnende institusjonalisering av sosiologi som undervisningsfag utover på 1930-tallet, var i stor grad styrt av instituttets aktører. Utviklingen ved universitetet ble fulgt opp ved instituttet i form av økt satsning på sosiologifaget i samme tidsrom. Relasjonen mellom de to institusjonene og mellom aktørenes rolle- og statussett, skal i denne sammenhengen belyses nærmere.

De ulike aspektene ved den faglige virksomheten ved instituttet som jeg i denne sammenhengen har skilt analytisk fra hverandre, var i realiteten av en mer relasjonell og sammenvevd karakter. Deler ved instituttets virksomhet kan også sies å ha innehatt alle fagaspektene samtidig. Et eksempel på dette er forelesningsvirksomheten ved instituttet som

både kan betraktes ut fra formidlingsaspektet (presentasjon av forskningsresultater til et bredt publikum), ut fra sin karakteristiske organiseringsform (samle få forskere til et lengre samvær), som et uttrykk for forskningen og vitenskapssynet ved instituttet (som forskerseminar og som representasjon av det syntetiserende og enhetsstrebende perspektivet ved virksomheten), og ut fra undervisningsaspektet (stipendiatklubb-virksomheten, kollokviene, og studenttilhørere fra de nordiske landenes universiteter) (se 2.2). Som en følge av dette vil de analytiske fagaspektene i stor grad bli behandlet og framstilt i en mer integrert form underveis i denne avhandlingen (se disposisjonen nedenfor).

I analysen og framstillingen av vitenskapssynet, institusjonsbyggingen, formidlings- og undervisningsaspektet ved instituttet legges det stor vekt på det kognitive innholdet i det foreliggende tekstmaterialet. Slik jeg har redegjort for i 1.2 er denne måten å fortolke tekster på i tråd med prinsipper for sosiologisk innholdsanalyse av vitenskapelige kilder slik dette presenteres av Camic og Gross i "The New Sociology of Ideas" (Blau (ed.) 2001: 236-249). Dette er også i tråd med Kallebergs vektlegging av teksters innhold i empiriske studier av sosiokulturelle forhold som baserer seg på foreliggende vitenskapelige studier, og/eller annet foreliggende skriftlig kildemateriale (Kalleberg 2000a: 220-221). Hvorfor har vitenskapsaktørene tenkt, ment og handlet som de har gjort? Hvilke hensikter og motiver lå eksempelvis bak Fredrik Stangs lansering av instituttplanen, og hvordan grunngir han denne planen? På hvilken bakgrunn handlet han, og hvilke mothandlinger utløste dette hos andre vitenskapsmenn? Det er de sentral aktørene og deres intensjoner slik dette tekstlig kommer til uttrykk som kan fortelle oss noe om hvordan de ulike aspektene ved den faglige virksomheten ved instituttet har oppstått, utviklet og endret seg. Forklaringer på oppkomst, endring og utvikling i denne sammenhengen baserer seg med andre ord på rasjonelle aktørers handlinger. Å ta utgangspunkt i aktørers rasjonelle grunngeving er et generelt krav til samfunnsvitenskapelige forklaringer (se Kalleberg 2005:169). I Kalleberg 2006 vises det til hvordan dette generelle forklaringskravet i særlig grad må gjøres gjeldene i sosiologiske analyser av vitenskapelige institusjoner:

In analyses of interaction among scientists as scientists, such as in scientific controversies or in scientific change, this is especially clear. The common distinction between rational ("teleological") and sociological ("causal") explanations, are misplaced. Cultural and social beliefs (reasons), be they true or untrue, morally right or wrong, should be described, analyzed and explained "rationally", focusing on actors, reasons and discourses, in their institutional and historical context" (Kalleberg 2006: 9-10).

1.3 Datamaterialet

Undersøkelsen er basert på foreliggende kilder som kan klassifiseres som enten arkivmateriale eller publikasjonsmateriale. Jeg skiller ikke her mellom vitenskapelige tekster som empirisk materiale og kildematerialet for øvrig (se Kalleberg 2000a: 221). Publikasjonsmaterialet som er benyttet i denne undersøkelsen kan inndeles i primærkilder og sekundærkilder. Blant primærkildene finner vi aktørenes framstillinger publisert i fagbøker, årbøker, aviser og tidsskrifter. Deler av dette materialet finnes i særtrykk-samlinger som er sammensatt og tilrettelagt (periodisert) av bibliotekarer i ettertid.

Det er i denne sammenhengen viktig å framheve at jeg i mindre grad benytter meg av aktørenes vitenskapelige produksjon som primærkildegrunnlag. I størst grad har jeg benyttet tekster hvor aktørene framstiller sine prinsipielle forskningsfaglige standpunkter og holdninger, formål og hensikter. I primærkilde-sammenheng er den vitenskapelige virksomheten ved instituttet dermed i størst grad belyst med utgangspunkt i aktørenes erklærte målsettinger, og ikke med utgangspunkt i forskningspraksis eller i forskningens resultater. Ut fra dette perspektivet er det aktørenes selvforståelse og hva aktørene *sier* at de gjør, som kommer i fokus (se Kalleberg 2000: 640, og Kalleberg 2005: 17, 107).

Sekundærkildene omfatter vitenskapshistoriske kommentar- og oversiktsstudier med referanse til forskjellige fagfelter og fagtradisjoner. En fullstendig oversikt over de publiserte primær- og sekundærkildene, finnes i kildelisten. To sekundærkilder skal omtales nærmere i dette punktet på grunn av nærheten til feltet og fordi kildene utgjør et viktig referansegrunnlag. I 1972 feiret Instituttet for sammenlignende kulturforskning 50 års jubileum som frittstående forskningsstiftelse. I denne forbindelse utkom *Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1972* forfattet av instituttets mangeårige medarbeider, filologen Leiv Amundsen. Etter mønster fra instituttets årbøker (se nedenfor) gjennomgår Amundsen her viktige trekk ved virksomheten med fokus på opprettelsen, og grunnpilarene i virksomheten ved instituttet. Boken har vært anvendt som referanseverk under arbeidet med denne undersøkelsen.

Publikasjonen *Om Alf Sommerfelt, Antoine Meillet og germanistikken* fra 1994 forfattet av den italienske språkforskeren Teresa Paroli, inneholder en detaljrik gjengivelse av innholdet i Alf Sommerfelts brev til Antoine Meillet i 10-årsperioden 1921-1931. Brevsamlingen på i alt 16 brev og 3 postkort har inngått i arkivmaterialet etter Meillet som er oppbevart i arkivet til *College de France* i Paris, og må i denne sammenhengen karakteriseres som et viktig kildeskrift knyttet til forståelsen av forholdet mellom disse to. Korrespondansen

inneholder også viktig informasjon knyttet til hendelser ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning.

Arkivmaterialet som ligger til grunn for avhandlingen omfatter primærkilder som emnemessig i hovedsak kan deles inn i administrasjonsfaglig materiale, forskningsfaglig materiale og personlig brevkorrespondanse. De ulike dokumenttypene blir beskrevet nærmere nedenfor. I det følgende skal jeg trekke fram hvilke typer av utrykte primærkilder som har forelagt, og si noe om hva som kjennetegner disse. Jeg kommenterer også kort en viktig primærkilde som det ikke har vært mulig å gjenfinne i arkivundersøkelsene til denne avhandlingen. Til sist i dette punktet vil jeg kommentere innholdsmessige fellestrekk ved noen utvalgte trykte og utrykte primærkilder som har hatt stor betydning for denne avhandlingen.

Et naturlig sted å begynne i denne sammenhengen vil være i det egenproduserte arkivmaterialet ved instituttet. Beskrivelsen av arkivbestand, arkivtilstand og kildeatilgang ved instituttet er basert på arkivundersøkelser som ble foretatt i tidsrommet 1994-5, og eventuelle endringer eller inngrep i arkivmaterialet etter dette tidsrommet er ikke lagt til grunn her. Mottakelsen ved instituttet under daværende leder, professor i religionshistorie Per Kværne, bar preg av imøtekommenhet, tilrettelegging og åpenhet. Jeg fikk disponere en arbeidsplass, hvor jeg, i instituttets kontortid, kunne studere og kopiere relevant materiale. Det ble ikke fra instituttets side knyttet spesielle begrensninger til innsyn i arkivmaterialet innenfor rammen av formålet med undersøkelsen.

Arkivet ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning består av et sak- og dokumentarkiv, omtalt som korrespondansearkivet. Til arkivet hører også håndskrevet bokinnbundet materialet som styreprotokoller, referatprotokoller, regnskapsprotokoller og andre møtebøker. Betegnelsen ”korrespondansearkiv” er ikke fullt ut dekkende for arkivets innhold. Ved siden av brevkorrespondanse inneholder arkivet i tillegg materiale som er produsert med tanke på internt bruk. Materialet er oppbevart i stålskap med hengemapper, inndelt og arkivlagt i alfabetisk rekkefølge. Dette ordningsprinsippet har ikke lagt til grunn for den opprinnelige ordningen i arkivet (se nedenfor). Det er ikke foretatt periodisering, eller bortsetting i materialet med den følge at de eldste arkivsakene fra mellomkrigsperioden står oppstilt i en aktiv produksjonsarkiv- sammenheng sammen med nyere og dagsaktuelle saker og dokumenter. Siden den eldste arkivenheten ikke er skilt ut for permanent oppbevaring i arkivbokser (lagringsmedium), men fortsatt står i denne ”aktive” oppstillingen, blir det vanskelig å gi noe godt mål på enhetens omfang. Men ved systematisk gjennomgang av materialet framstår arkivenheten som forholdsvis beskjeden i omfang sett i forhold til det

høye aktivitetsnivået ved instituttet i mellomkrigsperioden. Det forefinnes imidlertid ingen dokumentasjon i arkivet som skulle tilsi at det på noe tidspunkt er foretatt kassasjon i materialet.

Korrespondansearkivet kan sies å være en emnemessig blanding av administrasjonsarkiv og fagarkiv, og favner om ulike dokumenttyper med varierende innhold som økonomi- og budsjettsaker, regnskapsrapporter, virksomhets-rapporter, interne notater og konsepter, brevkorrespondanse, rapporter fra feltarbeid og reiser, statusrapporter fra forhandlinger, arbeidsplaner og bakgrunnsmateriale for prosjekter og forelesningsserier, pressemeldinger m.v. Ut fra min vektlegging av ”institusjon” som fokus for et av tre hovedspørsmål og den analytiske tilnærmingen til faglig virksomhet som ”egenforvaltning” beskrevet i 1.2, vil jeg understreke at de administrasjonsfaglige arkivsakene ved instituttet har vært gjenstand for samme interesse som de øvrige fagsakene i arkivet. Det administrasjonsfaglige materialet har i en slik sammenhengen stor virksomhetsdokumenterende informasjonsverdi.

I mellomkrigsperioden var instituttet stadig på flyttfot med lokalisering flere steder, og først i 1944 fikk instituttet et endelig tilholdssted i Videnskapsakademiets bygning på Drammensveien 78 (Amundsen 1972: 128). Det er sannsynlig at denne omflakkende tilværelsen i mellomkrigsperioden med stadig nedpakking og oppakking av dokumenter kan ha bidratt til de uryddige proveniensforholdene vi finner i korrespondansearkivet. Det kan heller ikke utelukkes at hendelser i etterkrigsårene kan ha medvirket til en uintendert uorden i arkivet f.eks ved at man har forsøkt å tilpasse eller samordne de eldre arkivsakene etter endringer i de kontortekniske rutinene eller lignende. Det finnes dokumentasjon på at arkivmaterialet fra mellomkrigstiden har vært periodisert i en primær-, sekundær- og tertiærtid, og at sekundær- og tertiærmaterialet har vært oppbevart utenfor institusjonen i en periode. I brev fra daværende viseformann Wilhelm Schencke til instituttets formann Fredrik Stang datert 27 okt. 1939 heter det: ”[...] Instituttets sekundære arkiv er også kommet, og befinner sig nu bak lås og slå i min kjeller. Dessuten har jeg som sagt dokumentene fra tertiærtiden”¹. Schenkes formulering bærer preg av at flyttingen kan ha vært motivert ut fra et sikkerhets- og beredskapshensyn. Man kan tenke seg at den kontekstuelle rammen rundt tiltaket kan ha hatt sammenheng med en vurdering av krigsfare.

Proveniens betyr ”opphav” og ”opprinnelse”. Med uryddige proveniensforhold menes i dette tilfellet at arkivmaterialet ikke er bevart i den opprinnelige ”indre” sammenhengen det

---

¹ NBO: Fredrik Stangs brevsamling nr. 374. Brev fra Schenke til Stang datert 27.10.39.

ble produsert i (se Svalestuen 1980: 41-57, Holmås 2001: 68-82). At dokumentene og sakene altså ikke lenger er organisert i den orden og rekkefølge som de ble produsert i, vises blant annet ved at de har forskjellige identitetskjenninger med referanse til ulike ordningsprinsipper. På deler av det eldre materiale finner man spor etter et opprinnelig nummerisk journalarkivsystem, som på et tidspunkt er ført sammen med et yngre materiale og oppstilt på nytt etter et alfabetisk ordningsprinsipp. Omstruktureringen bryter med proveniensen og informasjonen vil som en følge framstå fragmentert. Ut fra et kildekritisk synspunkt er dette uheldig. Mens den innholdsmessige informasjonen i det enkelte dokument fremdeles er å finne, er den kontekstuelle informasjonen *mellom* dokumentene gått tapt (Nilsson 1983: 7-65, Marthinsen 1999: 5-23). Dette forholdet kan bidra til å svekke den historiske bruksverdien av arkivmaterialet både i forhold til materialets virksomhetshistoriske dokumentasjonsverdi og til materialets samfunnshistoriske informasjonsverdi (Schellenberg 1956: 139-160).

Arkiver har både kognitive og performative elementer (Nilsson 1983: 24). Det arkivteoretiske handlingsaspektet bygger på en innsikt om tekstinnhold og teksters kontekst som har fellestrekk med den innsikt vi har beskrevet i 1.1. I tillegg til et eksplisitt kunnskapsinnhold i enkeltdokumenter finnes spor etter handlinger i *sammenhengene* som forbinder dokumentene (Marthinsen 1999: 20), sammenhenger som representerer den *prosessuelle* informasjonen (Nilsson 1983: 25) og som dokumenterer "*evidential value*" (Schellenberg 1954: 138) om arkivskapers (instituttets) virksomhet. Det er i særlig grad det performative elementet proveniensprinsippet bidrar til å ivareta. Brudd på proveniensen bryter med denne beskrevne kjeden av sammenhenger. Den "håndverksmessige" utfordringen i arkivundersøkelsen ved instituttet har ut fra dette vært å sette en forholdvis fragmentert innholdsinformasjon i korrespondansearkivet inn i en bredere kontekstuell tekstlig sammenheng ved å sammenholde informasjonen med øvrige kilder i arkivet. Ved å knytte opplysninger fra korrespondansearkivet til dokumentasjon i det øvrige kildematerialet har det vært mulig å rekonstruere begivenheter, hendelsesforløp og utviklingstrekk i det foreliggende materialet. Både instituttets organisasjonsmodell og det faglige nedslagsfeltet har generert en fylldig virksomhetsdokumentasjon i form av inbundne, håndskrevne styreprotokoller og møtebøker. Foruten et styre med administrativ og vitenskapelig myndighet ble det ved opprettelsen i 1922 nedsatt faste utvalg til å lede instituttets arbeid på de ulike områder. For mellomkrigsperioden fungerte det tre administrative arbeidsutvalg (forelesningsutvalget, trykningsutvalget og finansutvalget), og fire forskningsfaglige arbeidsutvalg /fagstyrer. I kapittel to beskriver jeg disse utvalgene noe nærmere.

Det innbundne materialet som styreprotokoller og møtebøker, inneholder informasjon om hvordan man har arbeidet seg fram til mål for virksomheten og om hvordan man har argumentert for, og begrunnet strategiske planer og prioriteringer. Aktiviteten ved instituttet er også grundig dokumentert og mangfoldiggjort gjennom en utstrakt publikasjonsvirksomhet. Det ble opprettet en A-serie som bestod av avholdte forelesninger ved instituttet, og en B-serie som presenterte forskningsrapporter fra feltstudier. I tillegg utgav instituttet årsberetninger om sin virksomhet i en egen C-serie. De publiserte årsberetningene oppsummerer status i forskningsaktiviteter og forelesningsvirksomhet, og fungerer som et utstillingsvindu for virksomheten. Sammenholdes protokollene og publikasjonene med arkivmaterialet avtegner det seg et nyansert bilde av virksomheten ved instituttet.

Det er aktøraspektet som i første rekke framtrer i dette kildematerialet. Aktører i sine ulike roller som vitenskapsmenn med faglige og politiske agendaer, som forhandlere, beslutningstakere og rapportører. Ser vi bort fra instituttet og universitetet, er det særlig på to andre eksterne arenaer at aktørene har satt skriftlige spor etter seg. Hovedstadspressen, i første rekke *Aftenposten*, hadde en viktig rolle som talerør både for markedsføring av institusjonen og som formidler av synspunkter og debatter om store stridstemaer. Dette rike materialet oppbevares og kan gjenleses på mikrofilm i Nasjonalbiblioteket. Vitenskaps-akademiet er en annen arena. Gjennom Vitenskaps-akademiets publikasjoner, i særlig grad *Årbøkene* og de mange særtrykkene kan vi danne oss et innblikk i hvordan debattene har foregått i klassemøter og fellesmøter. Enkelte aktører har avlevert sine private brevsamlinger og dagbøker for oppbevaring og framtidig bruk i Nasjonalbibliotekets håndsskriftsamling. Den private brevkorrespondansen er kjennetegnet ved at den i større grad inneholder informasjon av en mer uformell karakter sammenlignet med det øvrige kildematerialet. I dominerende grad manifesterer aktørene seg i sine respektive faglige sammenhenger, med artikler og trykte foredrag, på vegne av sine fag, og på vegne av instituttet. Som påpekt i 1.2 er det forholdsvis uklare grenseoppganger for når aktørene representerer det ene eller det andre.

Arkivundersøkelser vil alltid ha et element av spenning ved seg. Et stort spenningsmoment er knyttet til selve gjenfinningen av kilder man vet skal eksistere. Vil man finne det man søker? I mange tilfeller vil man ikke det. Jeg har i forbindelse med denne avhandlingen søkt forgjeves i Universitetets hovedarkiv (Sentraladministrasjonen og Det Akademiske Kollegium) i Riksarkivet etter innstillingen fra *Universitetets plankomite for samfunnsforskning* av 7/3 1940 uten å finne annet enn enkelte spor etter denne virksomheten, nedfelt i ordknappe journalopplysninger. Selve innstillingen ligger ikke i den proveniensmessige sammenheng den burde ha lagt i. Dette tilfelle er dessverre ikke

enestående når det gjelder UiOs eldre arkivbestand. De eldre arkivene synes generelt å bære preg av dårlige rutiner knyttet til sak- og dokumenthåndteringen i selve arkivdanningsfasen, og til manglende kontroll knyttet til utlånspraksisen ved universitetet i tidsrommet før avlevering til Riksarkivet.

Under lesningen av både trykte og utrykte primærtekster framtrer et fellestrekk som særlig iøyefallende. Tekstene gir et tydelig uttrykk for en bevissthet i forhold til en politisk kontekst og en vitenskapelig agenda som skal målbæres. De bakenforliggende vitenskapelige ideene er i mindre grad synlige og tekstene reflekterer ikke en gjennomtenkning av det faglige eller politiske teorigrunnlaget på en kritisk eller vurderende måte. I en samtidskontekst er dette i og for seg naturlig siden ideene er noe de ønsker å fremme, ikke stille spørsmålsteget ved. Dersom vi ser på formidlingsnivået på flere av disse tekstene framstår dette trekket enda tydeligere. Flere tekster er gitt en populærvitenskapelig vinkling og framstillingsform for å nå ut til et bredere publikum. Et i seg selv faglig og politisk bevisst valg.

Uavhengig av formidlingsnivå vil det innenfor vitenskapssamfunnet foreligge en felles forståelse av de bakenforliggende teoretiske og metodiske føringene i tekstmaterialet. En ettertidens leser og tekstfortolker står utenfor denne felles referanserammen, og omsluttet ikke uten videre av denne kontekstuelle intellektuelle innforståtheten. En viktig del av ”feltarbeidet” til denne undersøkelsen har ut fra dette vært å eksplisere denne innforståtheten som finnes i tekster og arkivdokumenter. Det har i denne sammenhengen vært nødvendig å lese seg opp på de respektive fagfeltene som denne undersøkelsen i størst grad har kommet i berøring med. De viktigste fagene i denne sammenhengen har vært etnografi, etnologi, den franske sosiologitradisjonen knyttet til Émile Durkheim og det durkheimianske miljøet rundt *L'Année Sociologique*, i tillegg til rettsvitenskap, språkvitenskap og historievitenskap, slik fagene var i utvikling i ti-årene før og etter århundreskiftet. Å forfølge utviklingen innen de forskjellige fagtradisjonene, utrede de aktuelle emneområdene og få forståelse for de aktuelle problemstillingene innen disse emneområdene har vært en viktig del av ”feltarbeidet i biblioteket” (Kalleberg). For at primærtekstene skal kunne framstå i sine rette diskursive sammenhenger har det vært nødvendig å gjøre omfattende bruk av sekundærkilder og kommentarlitteratur innenfor de forskjellige fagområdene som tekstene relaterer seg til.

1.4 Disposisjon

Denne avhandlingen består, foruten innledning og avslutning, av tre hovedkapitler (kap. 2-4) hvor de tre hovedspørsmålene blir beskrevet og forklart ut fra de ulike fagaspektene som er gjennomgått i 1.2. Spørsmålene er relasjonelle og overlappende og blir besvart på en integrert måte til dels på tvers av kapittelinnndelingen. Kapitlene vil allikevel i stor grad svare til et av de tre spørsmålene slik at vi med utgangspunkt i spørsmålstillingen kan si at de tre hovedkapitlene har hvert sitt overordnete tema, henholdsvis institusjon, idegrunnlag og sosiologi.

Kapittel to tar utgangspunkt i spørsmålet: Hva slags institusjon var instituttet i mellomkrigstiden? I dette kapittelet gir jeg en framstilling av instituttets ”blomstringstid” i en kort og aktivitetsrik virkeperiode mellom to verdenskriger. Dette spørsmålet beskrives og analyseres ut fra alle fagaspektene, men med størst vektlegging på institusjonsforvaltningsaspektet. I 2.1 ser vi på sentrale elementer i opprettelsesprosessen og på de tre hovedmotivene som lå til grunn for dannelsen av instituttet som kan beskrives med stikkordene, fredstema, nordisk selvhevdelse og universitetskritikk. Videre ser vi på trekk ved striden som oppstod mellom humanister og realister i kjølvannet av lanseringen av instituttplanene, og på hvordan striden løser seg opp i et kompromiss som muliggjorde en realisering av instituttet. I 2.2 presenteres sentrale aktører ved instituttet. Jeg beskriver tankegangen som lå til grunn for fagsammensetningen ”sammenlignende kulturforskning” og jeg ser nærmere på organiseringen av den faglige virksomheten. Dette punktet knytter i stor grad an til vesentlige elementer ved vitenskapssynet som skal utdypes nærmere i kapittel tre. I 2.3 peker jeg på noen overordnete trekk i utviklingen ved instituttet i etterkrigstiden. I kapittel tre behandler jeg spørsmålet: Hvilket vitenskapssyn lå til grunn for virksomheten ved instituttet? Kapittelet har fag som vitenskap og vitenskapelig virksomhet som innfallsvinkel. Her framstiller jeg vitenskapssynets sammensetning og viser hvordan sosiologien innplasseres i denne konsepsjonen. I 3.1 gjennomgås overordnete vitenskapshistoriske trekk ved vitenskapssynet sett i relasjon til sentrale aktørers tekster. I 3.2 og 3.4 ser jeg på koblingen mellom vitenskapssyn og politisk idegrunnlag, mens 3.3, 3.5, 3.6 og 3.7 beskriver og analyserer de forskjellige bestanddelene som vitenskapssynet ved instituttet i denne perioden består av, henholdsvis kulturevolusjonistisk utviklingsteori, materialistisk historiesyn, funksjonalistisk samfunnsteori, positivistisk vitenskapsforståelse og historisk-sammenlignende metodisk tilnærming.

I kapittel fire behandler jeg mer utdypende de sosiologiske tilnæringene ved instituttet. Hva slags sosiologiske forskningsemner kan identifiseres ved instituttet? Jeg ser nærmere på sosiologiens innplassering ved instituttet slik dette kommer til synet i to av enkeltdisiplinene i instituttets fagkrets. Utviklingen innenfor rettsvitenskap og språkvitenskap representerte, ved siden av utviklingen i historiefaget, et gjennombrudd for en sosiologisk tilnærming i Norge i denne perioden. Kapitlet retter fokus både på vitenskapsaspektet, på formidlingsaspektet og på undervisningsaspektet ved begrepet fag. Framstillingen av aktivitetene ved instituttet vil i denne sammenhengen bære preg av at dette ikke kan studeres isolert. Jeg vil vise hvordan de sosiologiske tilnæringene i aktiviteter, fagsammensetning og vitenskapssyn som gjorde seg gjeldene ved instituttet også må sees i en interorganisatorisk relasjon til Universitetet i Oslo. I 4.1 ser jeg på sosiologien i relasjon til trekk ved norsk samfunnsutvikling og til faginterne generasjonsskifter ved universitetet. I 4.2 ser vi på Fredrik Stangs sosiologiske rettsoppfatning og på utviklingen ved det juridiske fakultetet. I 4.3 ser vi på Alf Sommerfelts sentrale rolle i utviklingen av en sosiologisk basert språkvitenskap, og de sterke forbindelsene som fantes mellom det norske og det franske språk- og sosiologimiljøet, slik dette var integrert i Durkheim-gruppen. 4.4 omhandler den sosiologiske forelesningsserien som fant sted ved instituttet i 1936.

I kapittel fem vil jeg knytte avsluttende kommentarer til den tredelte spørsmålstillingen og sammenfatte hvilke trekk ved instituttets vitenskapsforståelse og sosiologiske orientering som jeg mener bør bli stående som sentrale ut fra denne undersøkelsen.

2. OPPRETTELSE, ORGANISERINGSFORM OG FAGFELTER

Hva slags institusjon var Instituttet for sammenlignende kulturforskning i mellomkrigstiden? I dette kapittelet tar jeg utgangspunkt i internasjonale utviklingstrekk som dannet grunnlaget for Stangs initiativ og for motstanden mot initiativet. Deretter ser jeg nærmere på Fredrik Stangs motiver og hensikter med instituttplanen slik den ble lansert for første gang i en tale til Det nordiske interparlamentariske forbundets møte i Oslo sommeren 1917. I tilknytning til instituttplanen skal jeg også se nærmere på hovedelementene i den striden som fulgte i de vitenskapelige miljøene etter at det fra politikerhold ble besluttet å arbeide for en etablering av instituttet. Den storslagne verdensakademi-planen som Stang hadde hatt for sitt indre øye i 1917, ble vesentlig moderert underveis, men framstod ved opprettelsen med mange opprinnelige grunntrekk intakt. I 2.2 ser jeg på omdanningen av forslaget fra visjon til realitet, med utgangspunkt i hva slags organiseringsform instituttet fikk, på fagsammensetning og på vitenskapssyn, og på hvilke aktører som fikk innflytelse ved instituttet. Jeg viser i denne sammenhengen hvordan aktørene fra ulikt hold var forankret i en sosiologisk tenkemåte, og peker på hvordan tankemåten gjenspeilet seg i statuttene, fagsammensetningen, og organiseringen av virksomheten. Disse sidene ved virksomheten skal beskrives og analyseres nærmere i kapittel tre. Kapittelet avsluttes med et kort overblikk over utviklingslinjene ved instituttet i etterkrigstiden (2.3).

2.1 Opprettelsen av et institutt for sammenlignende kulturforskning

Fra forslaget om et institutt for sammenlignende kulturforskning ble reist i juli 1917, gikk det nærmere seks år med departementale utredninger og offentlig debatt innen den formelle opprettelsen av instituttet fant sted i november 1922. Instituttet ble finansiert ved hjelp av offentlige midler kanalisert gjennom den statlige nydannelsen "Forskningsfondet av 1919" og av Kristiania kommune (Oslo fra 1925). Prosessen som ledet fram mot opprettelsen var omstendelig og preget av stridigheter og konflikter. Selve instituttplanen ble gjenstand for temperamentsfulle diskusjoner, i første rekke ved Det Kongelige Fredriks Universitet i Kristiania og i Videnskaps-selskapet i Kristiania (Det norske Videnskaps-Akademiet i Oslo fra 1924), men også ved Museet i Bergen og ved de to høyskolene, Norges Tekniske Høyskole i Trondheim og Norges Landbrukshøyskole i Ås. Motstanden og skepsisen var størst innenfor de naturvitenskapelige kretsene i det vitenskapelige miljøet. Dels var man

skeptisk til den planlagte humanistiske fagsammensetningen og til hvorvidt det fantes norsk kompetanse til en gjennomføring av planen. Dels fantes det en motstand mot øremerking av statlige forskningsmidler. I de sentrale og lokale politiske miljøene vakte instituttplanen en umiddelbar sympati og interesse. Dette skyldtes i hovedsak at det var knyttet klare politiske målsettinger til den planlagte forskningsvirksomheten ved instituttet. Disse målsettingene, som det i stor grad var en tverrpolitisk oppslutning om, skal vi se nærmere på i avsnittet nedenfor. Det var til sist tilhengerne av instituttplanen som vant det avgjørende slaget om en realisering av instituttet med et knapt flertall i Stortinget 21. juli 1920.

Initiativtakeren til og pådriveren bak prosessen som førte til opprettelsen av Instituttet for sammenlignende kulturforskning, var den da 50 år gamle professoren i rettsvitenskap, Fredrik Stang (1867-1941). I tillegg til en rettsvitenskapelig og akademisk karriere ved universitetet hadde Stang på dette tidspunktet opparbeidet seg en allsidig lokal- og rikspolitisk erfaringsbakgrunn. Stang hadde vært medlem av formannskapsstyret i Kristiania (1905-08), stortingsrepresentant for Høyre (1906-09) og justisminister i Jens Bratlies regjering (1912-13). Stang plasserte seg selv på ”ytterste venstre fløy” i partiet Høyre (Stang 1942: 32). Under stortingsperioden var det samarbeidet mellom høyrekrefter i Venstre og venstrekrefter i Høyre som hadde vært hans fremste politiske prosjekt (Lindbekk 1970). Stangs politiske erfaringsbakgrunn, engasjement og samarbeidsevner kom i stor grad til nytte og utfoldelse under den pågående prosessen fra initiativ til realisering. I følge Stangs hovedmotstander var det hans ”utrættelige energi” og ”diplomatiske klokskap” som hadde ”faat ført tanken frem for statsmagtene”.

Stangs hovedmotstander ved universitetet var ingen ringere enn Waldemar Christopher Brøgger (1851-1940), mangeårig professor i geologi, og universitetets første rektor. At Brøgger skulle stille seg i spissen for motstanden mot instituttplanen kom svært overraskende på Stang. Fra og med 1890- årene og gjennom hele førkrigsperioden hadde Brøgger hatt en forskningspolitisk førende rolle og blant annet arbeidet for å få opprettet et nasjonalt forskningsakademi som hadde enkelte likhetstrekk med det forslaget som Stang lanserte. Blant fagene som lå inne i Brøggers akademi-forslag fra 1904, var for øvrig ”almindelig sociologi” (WCB, *Aftenposten* 17.07.1917). I en tid preget av sparsom statlig bevilgningspolitikk hadde Brøgger hatt suksess som organisator av private donasjoner til vitenskapelige formål. Brøgger hadde blant annet stått bak initiativet til Nansen-fondet (Fridtjof Nansens Fond til Videnskabens Fremme) etter Fram-ekspedisjonens tilbakomst i 1896. Brøgger hadde ikke fått gjennomslag for planene om et forskningsakademi, men byggingen av Universitetsbiblioteket, Universitetets Aula og museene på Tøyen kom som en

følge av Brøggers innsats. Brøggers forskningsfremmende engasjement var av stort format, og at denne ”generalen i norsk vitenskap” (Hestmark 1999: 15) skulle gå i mot planen var mer enn ”forstemmende” for Stang: "Det er fra sine meningsfeller man faar den seigeste kamp med" (FS, *Aftenposten* 23.02 1919).

Hva var det med denne instituttplanen som Brøgger reagerte så kraftig i mot? Verdenskrigen og dens konsekvenser hadde avgjørende betydning for dette initiativet. I særlig grad var det to forhold som virket inn på utformingen av forslaget. Det ene var den negative utviklingen i det internasjonale forskersamarbeidet som blokkdelingen under krigen utløste. Verdenskrigens fronter hadde bestått av de såkalte *sentralmaktene*, Tyskland, Østerrike-Ungarn, Tyrkia og Bulgaria på den ene siden, og på den andre siden av de allierte eller såkalte *ententemaktene*, bestående av Russland, Frankrike, Storbritannia med samveldestatene, Italia, Romania, USA, Serbia, Belgia, Portugal, Hellas og Montenegro. Ved fredsslutningen i 1918 var forbindelsene mellom de allierte og de tyske vitenskapsmiljøene kommet til et fullstendig og definitivt brudd (se nedenfor). Det andre forholdet tok utgangspunkt i de politiske forutsetningene som lå i den norske og nordiske krigsnøytraliteten. Nøytraliteten kunne i denne sammenhengen brukes til å skape et handlingsrom for fornyet aktivitet innen forskersamarbeidet. Det var denne internasjonale forankringen og forventningene til hva nøytraliteten kunne bidra med, som dannet grunnlaget for politikernes tillit og Brøggers mistillit til prosjektet. I to artikler 17. og 18. juli 1917 ”om gjenreisning af det internationale videnskabelige samarbeide efter krigen”, og i en serie artikler i *Aftenposten* på vårparten 1919 leverte Brøgger en detaljert framstilling av utviklingsforløpet i det formaliserte internasjonale forskningssamarbeidet før og under krigen. Artikkelsen munnet ut i en pessimistisk analyse ”om udsigterne for en gjenoptagelse af det internationale videnskabelige samarbeide”². Brøggers artikler har ikke bare dokumentasjonsverdi i forhold til den erklærte motstanden mot instituttplanen som var framstillingens hensikt og konklusjon, men er også en god informasjonskilde til viktige hendelser innen de vitenskapelige sammenslutningene omkring 1. verdenskrig.

---

² *Aftenposten* 17.07.1917: Del I. ”Om gjenreisning af det internationale videnskabelige samarbeide efter krigen. – Hva kan de neutrale land gjøre?”; 18.07.1917: Del II. ”Gjenoptagelse paa neutral grund af internationale videnskabelige møder og kongresser”. Deretter 09.02, 12.02, 15.02, 16.02 1919, alle med tittelen ”Om udsigterne for en gjenoptagelse af det internationale videnskabelige samarbeide”.

Første verdenskrig og følgene for det internasjonale forskersamarbeidet

Fra 1880-årene og fram til krigsutbruddet i 1914 hadde det internasjonale forskersamarbeidet vært i sterk utvikling. I følge Brøgger var det særlig på det ekspanderende naturvitenskapelige området at denne utviklingen gjorde seg gjeldende. Behovet for å samordne krefter om felles oppgaver på tvers av landegrensene førte i denne perioden til et økende antall internasjonale kongresser innen flere vitenskaper, og opprettelse av forskjellige internasjonale vitenskapelige sammenslutninger. I 1899 ble *Akademienes internasjonale assosiasjon* opprettet i Wiesbaden. Bestående av 22 nasjonalakademier fra hele verden, ble denne organisasjonen det viktigste overordnede leddet i utbyggingen av internasjonale relasjoner. Fra opprettelsen i 1899 og fram til krigsutbruddet i 1914, ble det i regi av assosiasjonen iverksatt samarbeidsprosjekter på en rekke fagfelter som filosofi, astronomi, medisin og geografi (WCB, *Aftenposten* 09.02.1919).

I sin innledende artikkel i *Aftenposten* viste Brøgger til sin egen innsats for å framheve at man også på norsk side hadde vært opptatt av å utvide det flernasjonale forskersamarbeidet i forlengelse av *Akademienes internasjonale assosiasjon*. Han refererte i denne sammenhengen til sin festtale til universitetets hundreårsjubileum i 1911 hvor han i stillingen som rektor hadde lansert ideen om en "verdensforening" av alle lands universiteter, og som et videre framtidig mål, et "verdensforskningsinstitutt" og et "verdensuniversitet". Brøggers forslag hadde blitt videre bearbeidet av den tyske professor i historie Karl Lamprecht ved universitetet i Leipzig og innarbeidet i hans arbeidsplan for en organisatorisk utvidelse av assosiasjonen (Wallem 1911: 113-115). Krigsutbruddet i 1914 satte en brå stopper for alle slike planer om organisasjonsmessig utvidelse av assosiasjonen, og for utvidelse av områder for samarbeid. Akademienes internasjonale assosiasjon gjenoppstod ikke etter fredsslutningen, men fikk en oppfølger i *International Research Council* stiftet i Brussel i 1919 (*International Council of Scientific Unions* fra 1931).

Institusjonaliseringen av de internasjonale forskerrelasjonene satte søkelyset både på behovet for enighet rundt en regulering av forskningsmetodene og på behovet for utvikling av felles standarder innen forskningen. Under feiringen av det amerikanske nasjonalakademiets 50-års jubileum i Washington 1913, hadde sekretæren i *The Royal Society of London*, Dr. Arthur Schuster holdt foredraget "The International co-operation of research", hvor disse problemstillingene var tema (WCB, *Aftenposten* 09.02.1919). Et grunnleggende rammevilkår var internasjonal enighet om fellesbetegnelser og felles enheter for vitenskapelige mål, og en

felles standardisert metodikk. Etter Schusters syn burde også publiseringen av vitenskapelige resultater foregå etter en felles plan. Å oppnå internasjonale overenskomster om en arbeidsfordeling rundt viktige forskeroppgaver mellom nasjonene var viktig utfra et kostnads-hensyn. Det samme gjaldt for satsningen på flernasjonalt samarbeid om store verdens-omspennende forskningoppgaver.

Institusjonaliseringen av de internasjonale forskerforbindelsene la også etiske føringer på forskerens sosiale rolle. I to essays "Science and the Social Order" fra 1937, og "Science and Democratic Social Structure" fra 1942, har Robert Merton behandlet dette tema (Merton 1968: 591-603, 604-615). Mertons historisk-komparative analyseperspektiv strekker seg fra 1600-tallet til inn i det 20 hundreåret. I vår sammenheng er det Mertons analyse sett på bakgrunn av hendelser i tidsrommet rundt utbruddet av 1. verdenskrig som i første rekke er av interesse. Merton viser hvordan det internasjonale forskerfellesskapet fungerer som et eget norm- og regelstyrt samfunn innenfor rammen av en større samfunnsstruktur. Disse etiske fellesnormene internaliseres som vitenskapelig samvittighet (*scientific conscience*) hos den enkelte forsker. Den vitenskapelige samvittigheten kommer til uttrykk som lojalitetskrav til vitenskapssamfunnet og målbæres av de vitenskapelige sammenslutningene; uttrykt f.eks. gjennom manifeste og resolusjoner. Med sitt krav til objektivitet er forskningsnormen om *vitenskapelig universalisme* av overordnet betydning for vitenskapssamfunnet. Den universalistiske forskningsnormen hevder i sin essens at aksept eller avvisning av vitenskapelige resultater ikke avhenger av personlige eller sosiale egenskaper ved forskeren, som kjønn, sosial bakgrunn, religiøs tilhørighet, etnisitet eller nasjonalitet. Forskingen må vurderes ut fra objektive standarder og kriterier felles for alle forskere. De universalistiske kriteriene skal dermed sikre forskningen uavhengighet fra politiske skillelinjer, trosretninger og nasjonale grenser.

Helt i tråd med en slik universell forståelse av forskningens objektivitet, formulerte Arthur Schuster i 1913 som en grunnsetning at "international co-operation in research is necessary because scientific inquiries can not be divided into compartments limited by political boundaries" (WCB, *Aftenposten* 09.02.1919). Men allerede på et tidlig tidspunkt etter krigsutbruddet i 1914 var det nettopp en slik oppdeling etter politiske og nasjonale grenser som fant sted, og innenfor begge maktblokker ble forskerlojaliteten til den "universelle vitenskap" fortrent til fordel for nasjonalisme og patriotisme. Merton forklarer dette med at vitenskapssamfunnets normsett kommer under press fra storsamfunnet som det er en del av, og forskeren underlegges dermed vitenskapelig universalisme og *etnosentrisk partikularisme* som to motsetningsfylte imperativer. Når den større kulturen motsetter seg

universalismen, vil forskersamfunnets interne normer bli underlagt alvorlige spenninger (Merton 1968: 607).

Innenfor de krigførende nasjonene ble vitenskapsmenn transformert til krigsmenn og den gjensidige tilliten og anerkjennelsen som tidligere hadde eksistert mellom vitenskapsmenn fra de to maktblokkene ble snudd til et gjensidig fiendeforhold. I vitenskapskretser på alliert side hevdet man at ansvaret for de tyske krigshandlingene i stor grad hvilte på tyske vitenskapsmenns legitimering. Brøgger framholdt i *Aftenposten* at denne oppfatningen ble begrunnet med utgangspunkt i et manifest fra 93 vitenskapsmenn, forfattere og kunstnere med "Tysklands første navne" som på et tidlig tidspunkt av krigen hadde gått i forsvar for den tyske militarismen, og som "med sit gode navn og sin ære innestod for at tyskerne vilde føre krigen tilende som et kulturfolk" (WCB, *Aftenposten* 12.02.1919). Også Merton peker i sin analyse på akkurat dette enkeltdokumentet som en utløsende årsak til at grunnlaget for den vitenskapelige universalismen bryter sammen:

The man of science may be converted into a man of war – and act accordingly. Thus in 1914 the manifesto of 93 German scientists and scholars – among them, Baeyer, Brentano, Ehrlich, Haber, Eduard Meyer, Ostwald, Planck, Schmoller and Wasserman – unloosed a polemic in which German, French, and English men arrayed their political selves in the garb of scientists (Merton 1968: 608)

En gjenopprettelse av forskningssamarbeidet etter universalistiske kriterier var tilsynelatende meget langt unna ved fredsslutningen. Merton peker på flere kilder fra før- og mellomkrigstid som dokumenterer dette (Merton 1968: 608, note 5. Se også Merton 1968: 591-603 hvor denne problematikken utdypes). Brøgger, som mangler Mertons balanserte syn i sitt analytiske perspektiv på krigens aktører, er allikevel sterkt opptatt av *gjensidigheten* i mistillitsforholdet som vil herske blant vitenskapsmennene, og peker på en rekke krigshandlinger som skulle tilsi dette:

Det gjensidige had som f.ex. det af en række tyske videnskabsmænd forsvarede overfald på Belgien, videre de senere mishandlinger, deportasjoner og ødelæggelser i Belgien og Nordfrankrige, "Lusitania"s undergang og undervandskrigen i det hele, bombeattentaterne osv, fra tysk side, og omvendt forsøget paa udsultningen af Tyskland fra ententemagternes side har fremkaldt, er sikkert saa intenst at den store masse af videnskapens dyrkere inden de to modsatte koalitioner neppe vilde blive i nævneverdig grad paavirkede til noget mere intimt samarbeide [...] (WCB, *Aftenposten* 09.02.1919)

De offisielle uttalelsene som kom fra en interalliert forskerkonferanse i London i oktober 1918 var symptomatiske for den kollaps som krigen så ut til å skulle bli for det internasjonale samarbeidet. Fra Londonkonferansen ble det uttalt at man måtte oppgi alle tidligere internasjonale sammenslutninger og opprette nye med deltakelse utelukkende for forskere fra allierte og eventuelt nøytrale land (WCB, *Aftenposten* 09.02.1919). Konferansen begrunnelse var at

medens tidligere Krige ikke havde nedbrudt den gensidige Agtelse for hinanden hos Videnskabsmændene i de krigførende Parters Lejre, [...] var Forholdene for Øyeblikket helt andre. De talløse Forbrydelser, der var begaaet under den sidste Krig, vilde efterlade en saadan Skamplet paa de skyldige Nationer, at en Underskrift paa en Fredstraktat ikke kunde vaske den af (Amundsen 1972: 1).

I tråd med uttalelsen fra Londonkonferansen besluttet det franske akademiet året etter å erklære alle personlige forbindelser mellom franske og tyske vitenskapsmenn for umuliggjorte i et ”overskuelig” tidsperspektiv (WCB, *Aftenposten* 09.02.1919).

Det er denne internasjonale tilstanden Stang griper fatt i med sitt initiativ. Med det nøytrale Norden som en fredssone mellom de fiendtlige maktblokkene i Europa ønsket han å tilrettelegge for forskningsmiljøer som kunne fungere som møtesteder for amerikanere, russere, franskmenn, engelskmenn og tyskere. Vi kan si at Stangs hovedhensikt var å utnytte nøytraliteten til å skape en grobunn for fornyet oppslutning om det universelle normgrunnlaget i det internasjonale vitenskapssamfunnet.

Lansering av instituttplanen i Oslo, 29. juli 1917

1917 var året da krigstrettheten gjorde seg merkbart gjeldende på begge fronter, med politiske opposisjonelle strømninger i Tyskland og med mytteritendenser i den franske hær. Denne utviklingen ga støtet til framsettelse av en rekke fredsinitiativer, bl.a. fra Vatikanet og fra Frans Josefs etterfølger i Østerrike, Keiser Karl. Det mest betydningsfulle initiativ kom året etter, i januar 1918, da den amerikanske presidenten Woodrow Wilson la opp til en plan for varig fred. I Wilsons plan inngikk det fredsbevarende kravet om opprettelse av et Folkeforbund (Palmer & Colton 1984: 687-688). I de senere diskusjonene som utspant seg rundt selve berettigelsen av et internasjonalt forankret institutt for sammenlignende kulturforskning, knyttet Stang sitt eget initiativ til planene om opprettelse av Folkeforbundet

(Amundsen 1972: 16,19). Koblingen til Folkeforbundet ble aktivt tatt i bruk som et viktig politisk premiss i prosessen fram mot opprettelsen av instituttet. I kapittel tre skal vi se nærmere på hva som lå til grunn for denne koblingen.

Denne vendingen i krigen som fredsforventningene bidro til å skape dannet den ytre rammen rundt Fredrik Stangs tale til de nordiske interparlamentarikerne i Oslo sommeren 1917. Det interparlamentariske forbundet bestod av representanter fra de tre nordiske landenes folkevalgte forsamlinger (senere også Finland) og hadde hatt årlige sammenkomster siden 1907 (Stang 1925: 16). Stang, som opprinnelig var invitert til møtet av forbundets leder, stortingspresident Mowinckel, for å snakke om det nordiske lovsamarbeidet, hadde ut fra den nye politiske situasjonen fått aksept for å snakke om et annet og mer aktuelt emne som senere ble publisert med tittelen *Verdensakademier. Norden som centralsted for internationalt videnskapelig arbeide* (Stang 1918). I dette foredraget meislet han ut sin storslåtte plan for hvordan det nøytrale Norden burde opptre i rollen som fredsbygger og brobygger mellom de tidligere fiendemaktene så snart en fredsslutning var kommet i stand. Hans visjon var at de tre nordiske landene opprettet tre selvstendige men samarbeidende internasjonale vitenskapelige akademier, som fra nøytral nordisk grunn skulle ha som et hovedformål å tilrettelegge for fornyet samarbeid mellom vitenskapsmenn på tvers av maktblokkene.

Stang viste til utviklingen som fra midten av 1800-tallet hadde ført de tyske universitetene og høyskolene inn i ledende posisjoner i de fleste vitenskapsgrener og tekniske fag. Det var til Tyskland studenttilstrømningen hadde vært størst, og det var fra tysk vitenskap de sterkeste impulsene og kulturstrømningene hadde opphav (Stang 1918: 6, se også Ben-David 1977: 22). Med de alliertes beslutning om å ekskludere sentralmaktene fra videre forskningssamarbeid ville Tysklands stilling som et internasjonalt sentrum for vitenskapelig forskning være tapt, og ingen av de andre krigførende land stod klare til å overta Tysklands posisjon; for "ogsaa over dem hviler jo krigens forbandelse" (Stang 1918: 7). Den internasjonale vitenskapen var blitt hjemløs og i denne situasjonen måtte de skandinaviske landene kjenne sin besøkelsestid. De nye oppgavene som krigen hadde ført med seg forpliktet til innsats også fra de nøytrale lands side. Nordens tradisjonelle stilling hadde vært å bli stående i skyggen av de store verdenspolitiske begivenhetene. "Vi i de nordiske land", påpekte Stang, "føler det noksaa bitter, at vi er sat helt utenfor"(s. 7). Men det var denne politisk sett beskjedne stilling som nå gjorde Norden til et egnet "aandelig" verdenssentrum for gjenopprettelse av "folkefølelse og folkenes følelse", og som kunne sikre de nordiske folk "en plads i historien": "Vi kan gi noget, som er karakteristisk for vort væsen; for vor opgave i verden er da virkelig paa fredens veier og paa tankens omraader"(s. 18).

Å påta seg et slikt ansvar som denne forsonerrollen krevde ville samtidig bidra vesentlig til å løfte den nordiske selvrespekten. Dette var det andre bærende elementet i Stangs initiativ. Mange nordiske forskere ville være sikret arbeidsplasser i en slik internasjonal instituttsammenheng, fordi de ville "staa sig i konkurransen" (s. 16). Dette ville også sette et generelt søkelys på den forskningsaktiviteten som ble bedrevet i de nordiske landene, og bidra til en nødvendig kjentgjøring av dette arbeidet utenlands:

Alle vi, som tilhører smaa land og som ser, hvordan det aandelige arbeide i smaa land former sig, vi føler saart, hvor litet det blir forstaat utenlands, hvor litet det blir vurdert, og den følelse virker trykkende tilbake paa dem, som arbeider hjemme hos os. /.../Et akademi som det, jeg har skildret, vilde kunne bringe forstaaelse av de nordiske folks kulturarbeide utover i verden, saa vi møtte utenfra litt av den forstaaelse og anerkjendelse, som vi saa rikelig øser paa alt, som kommer utenfra til os. Den *aandelige likestillethet* vi alle føler, naar vi færdes i fremmede land, den vilde da ogsaa kunne præge andres opfatning av os, ikke bare vor opfatning av andre (s. 12-13, min kursivering).

I dette foredraget som var utformet med tanke på å få utløst et oppfølgende initiativ fra de nordiske politikernes side, betones instituttplanene først og fremst ut fra politiske og etiske perspektiver. Hos Stang var disse perspektivene på en grunnleggende måte koblet sammen med en bestemt kulturteori og et vitenskapssyn, som skulle danne grunnlaget for den faglige virksomheten ved instituttet (se nedenfor kap.3). I denne lanseringstalen var koblingen mellom det politiske og det vitenskapelige grunnlaget nokså underkommunisert, men dette ble, som vi skal se, tydeligere formulert i årene fram mot opprettelsen.

Forskningsaspektet versus undervisningsaspektet ved faglig virksomhet

Et tredje og siste element i Stangs foredrag til de nordiske interparlamentarikerne i 1917 gikk ut på å begrunne hvorfor dette initiativet ikke kunne lokaliseres innenfor rammene av de eksisterende nordiske universitetene. Stangs begrunnelse tok utgangspunkt i en beskrivelse av relasjonen mellom undervisningsaspektet og vitenskapsaspektet ved den faglige virksomheten, og var formet som en kritikk mot det Stang oppfattet som en ensidig vektlegging av universitetets undervisningsoppgaver. Med en sterk betoning av forelesningsplikt og eksamensarbeid, var universitetet først og fremst en *undervisningsinstitusjon*, og fagene framstod først og fremst som *undervisningsfag*. Stangs hovedbudskap ut fra denne synsvinkelen var at frie og uavhengige forskningsinstitutter ikke

ville være fanget av de samme strukturelle og institusjonelle hindringene som universitetssystemene la på en ren forskningsutfoldelse. Dette synspunktet, å se på forskningsaspektet i et motsetningsforhold til undervisningsaspektet, synes å ha vært utbredt blant professorene ved universitetet i Kristiania, og lå også til grunn for Brøggers initiativ før krigen om å danne et forskningsakademi fri fra undervisningsplikt.

Misforholdet medførte, i følge Stang, at det bare var ”i stjaalne stunder” en universitetslærer kunne bruke tiden sin på det som han ”trodde skulde være livets maal”, nemlig forskningen (Stang 1918: 9). Frustrasjonen knyttet til denne dobbelte forpliktelsen var også tema i Stangs innledningsforedrag ved instituttets åpning i 1924: ”Vi vet jo, alle vi universitetslærere, at det som regel er i de såkalte ferier vi får gjort vårt viktigste videnskapelige arbeide, og får skrevet våre bøker.” (Stang 1925: 2). Både Brøgger (WCB, *Aftenposten* 17.07.1917) og Stang (1918: 8) mente universitetet bar et for ensidig preg av å være en skole for sivile embetsmenn:

En høiskole skal jo være en skole. Et universitet er i væsentlig grad en embetsmandsskole. Men det er ikke det eneste en høiskole har at gjøre. [...] universitetene er [...] nær sagt de eneste videnskapelige forskningsanstalter. Mellem en undervisning som fra lærerens standpunkt blir væsentlig elementær, og en videnskapelig forskning, som saalenge den ikke har bragt sikre resultater, ikke kan utnyttes i undervisningen, skal altsaa en universitetslærer dele sig (Stang 1918: 8).

I foredraget tilkjennega Stang et annet syn på relasjonen mellom lærer og elev slik dette kunne utfolde seg på et frittstående forskningsakademi. Denne relasjonen forutsatte et skille mellom elementær og vitenskapelig undervisning:

Ethvert videnskapelig arbeide maa til like være undervisning; [...] Der kan være en deling av undervisningen. En virkelig forsker maa omgi sig med de mænd som vil fortsætte hans videnskapelige arbeide, og i samtaler med dem kan han gi det bedste han eier, bedre enn det han kan gi i bøker, fordi han da kan gi de endnu ufærdige resultater, de endnu arbeidende tanker, og det kan bli impulser, som gror hos de unge og sætter modne frugter hos dem (Stang 1918: 9).

Eksamensordningen, nært beslektet med undervisningsplikten, hadde den samme negative innvirkning på forskningen. Etter Stangs oppfatning la eksamensordningen sterke og tvangsmessige føringer på forskningsutfoldelsen fordi ordningen knesatte hvilke fag det skulle undervises i, og dermed også på hvilke fag det kunne forskes i innenfor universitetssystemet:

Ved et universitet må jo undervisning gis i alle de fag hvori eksamen er anordnet. Det kan medføre at man for å få kadrene fulle ansetter lærere som ikke helt fyller vitenskapelige mål. Men det fører også med seg at man ikke egentlig har plass for de fag som faller utenfor eksamensordningen; netop de fag kan imidlertid vitenskapelig sett være av den største betydning (Stang 1924: 2).

Sosiologi var ett eksempel på et fag som kom uheldig ut som følge av denne ordningen. Sosiologifaget var utestengt fra universitetet fordi det ikke var et undervisningsfag, men ble innkludert i instituttets fagkrets ut fra en forskningfaglig vurdering. Som vi skal se nedenfor i 2.2 var dette institusjonelle elementet sterkt understreket i forbindelse med instituttets begrunnelse for hvilken fagsammensetning den sammenlignende kulturforskningen måtte få.

Hvor mye underviste de egentlig ved universitetet i dette tidsrommet? Det er vanskelig å finne dokumenterbare mål på dette. Collett (1999) berører ikke forholdet mellom forskning og undervisning direkte, men fastslår at det foregikk en vekst blant vitenskapelig ansatte i perioden 1911-1922, og at universitetet i større grad enn tidligere fikk gjennomslag for framlagte budsjettønsker (Collett 1999: 117-118). Det lar seg imidlertid fastslå at det var en mangel på ordninger som spesielt ivaretok forskningsbehovet ved universitetet i dette tidsrommet. Først i perioden 1947-1952 kom Det Akademiske Kollegium, Kirkedepartementet og Finansdepartementet til enighet om en ordning om forskningstermin, en friårs-ordning fra undervisningsplikt til fordel for forskningsoppgaver. Kollegiets begrunnelse for innføring av forskningstermin tok det samme utgangspunktet som Brøgger og Stang. I begrunnelsen legges det vekt på at en økning i undervisningsbyrde og eksamensarbeid har gått på bekostning av det vitenskapelige arbeidet (Elling 1961: 238-239). I en historisk framstilling om forskningsvilkår i Norge før 1949 har språkforskeren Hans Vogt langt på vei gitt Brøgger og Stang rett i at det eksisterte et misforhold mellom disse to aspektene ved den faglige virksomheten i dette tidsrommet. Vogt framhever i denne sammenhengen at forskningen ved universitetet var betraktet som et biprodukt av lærergjerningen (Vogt 1974: 12). Nedenfor, i punktet om striden rundt instituttplanen, skal Vogts synspunkter på forskningens generelle stilling ved universitetet i perioden utdypes nærmere. Brøggers og Stangs uttalte frustrasjoner over det de opplever som en ensidig vektlegging av undervisningsaspektet ved den faglige virksomheten, kan sees i relasjon til Vogts påstand om at fraværet av en forskningspolitikk var denne periodens mest framtreddende trekk (se nedenfor).

I tillegg til frustrasjonen som ble begrunnet ut fra svakheter ved de organisatoriske rammevilkårene, og en mangelfull satsning på forskningsaspektet ved virksomheten, ligger

det også i disse uttalelsene en underliggende tendens til å nedvurdere betydningen av (elementær) undervisning. Stangs framstillinger bærer preg av at det tas i bruk forholdsvis ladete adjektiver i tilstandsbeskrivelsen. Forskningsaspektet opphøyes til å representere det egentlige kallet, til det som er ”livets maal”, mens undervisningsaspektet framstilles utelukkende som ”stræv” og ”tvang” (Stang 1918: 9). I en senere bevvexling som fant sted i 1937 mellom instituttets medarbeider, filologen Peter Rokseth i Paris og Fredrik Stang, framtrer denne nedvurderende holdningen til undervisning på en betegnende måte.

Brevvekslingen omhandlet omstendigheter knyttet til et *docteur honoris causa de l'Universite de Paris* som Stang ble tildelt senere dette året, og Stang har i denne anledning bedt Rokseth om å framskaffe innside-informasjon om arrangementet fra durkheimianeren Paul Fauconnet, som året før hadde vært gjest ved det norske instituttet (se 4.4). I sitt svarbrev må Rokseth meddele Stang at det har tatt tid å få tak i Fauconnet ”da han i denne tiden løper rundt fra eksamensbord til eksamensbord”³. Med andre ord; heller ikke de store størrelser i den internasjonale forskningen fikk unnsnippe dette byrdefulle ”eksamensstrævet”.

I kapittel fire skal jeg se noe nærmere på om denne holdningen til undervisning var representativ for den faktiske innsatsen som ble lagt ned i undervisningsoppgavene. Stang framstod som en svært avholdt foreleser blant studentene ved det juridiske fakultetet og har senere blitt framhevet for sitt pedagogiske arbeid (Berg 1943: 3). Både Stang og andre aktører som ble sentrale både ved instituttet og universitetet brukte dessuten undervisningen på elementært nivå til å endre fagenes innhold (se særlig 4.3). En faglig virksomhet knyttet til det å skrive nye lærebøker, omskrive gjeldende grunnpensum, innføre nytt pensum, og avholde forelesninger med ny vektlegging i tematikk og tilnærminger, var tiltak som ble tatt i bruk i denne sammenhengen. Den uttalte negative holdningen til undervisningsaspektet gjenspeilet dermed ikke den faktiske nytteverdien aktørene hadde av elementærundervisningen i dette perspektivet. Et overordnet mål i disse aktørenes vitenskapelige prosjekt var å endre det vitenskapelige grunnlaget i sine respektive fag. Å forankre nye oppfatninger i elementærundervisningen var et sentralt anvendt element i dette prosjektet.

Troen på frittstående institutter som den beste organiserings- og finansieringsmodell for grunnforskningen var altså sterk, og allerede lansert av W. C Brøgger i 1904. Den forbilledlige modellen for både Brøgger og Stang var den frie institusjonelle formen som de begge mente i stadig større utstrekning preget forskningslivet i USA. Her hadde man ved hjelp av private donasjoner kunnet bygge frie forskningsinstitusjoner hvor den enkelte forsker

---

³ NBO: Fredrik Stangs brevsamling nr. 374. Brev fra Rokseth til Stang, 02.07.1937.

kunne følge sin egen forskningstrang og tilpasse undervisningen deretter (Stang 1918: 9). De uavhengige forskningsinstituttene man hadde i tankene var *The Rockefeller Institute for Medical Research* opprettet i 1901, og *the Carnegie Institution of Washington* som ble dannet året etter. Det var slike organisatoriske rammebetingelser Stang hadde i tankene da han, i et foredrag i Bergen Museum året etter, skisserte framtidens form for organisering av vitenskapelig arbeid. Stillingene måtte besettes "etter kaldelse" og ikke averteres ledige slik som ved en universitet (Stang 1918a: 19). Uten å ta hensyn til nasjonalitet måtte man,

søke at samle de mest lovende indenfor en begrenset fagkreds, de mest lovende og hovedsakelig yngre mænd, og saa maate man la dem faa anledning til at arbeide efter sit eget initiativ og sin egen lyst, altsaa gi dem arbeidsvilkaar som et universitet sjelden gir. Jeg tviler ikke paa, at saaledes som forholdene nu ligger an i verden, vilde et slikt kald virke fristende paa de mænd, av hvem man kan vente det betydeligste av videnskapelig forskning (s. 10).

Stangs kritikk av universitetets organisering og hans forslag til framtidig løsning på problemstillingene knyttet til undervisning og forskning, er interessante sett i lys av framveksten av de moderne amerikanske forskningsuniversitetene, og disse institusjonenes løsninger på "den dobbelte forpliktelse". Framveksten av forskningsuniversitetene, organisert som knippe-institusjoner bestående av flere relasjonelle basisoppgaver, kan sees i relasjon til Humbolt-tradisjonen (Kalleberg 2000a: 230-237). Med sin oppbygging rundt en mangesidig virksomhet, bidro de amerikanske universitetene til å forvalte og videreutvikle Humbolts relasjonelle universitetskonsept. Humbolts opprinnelige konsepsjon om "Bildung durch Wissenschaft" hvilte på en forutsetning om et nødvendig *sameksisterende* og *gjensidig* stimulerende forhold mellom forskning og undervisning (Clark (ed.)1993: 5-44). Humbolts ideer som ble lagt til grunn for universitetsreformene i det tyske universitetssystemet i det 19. århundre, ble et forbilledlig mønster også andre steder.

Det var ikke bare ved universitetet i Kristiania at hensiktsmessigheten ved å bevare denne enheten ble problematisert. I likhet med Stang tok sosiologen Max Scheler (1874-1928) fra sin posisjon i Tyskland, i samme tidsrom (1921), til ordet for å bryte opp enheten mellom forskning og undervisning og heller utvikle et differansiert system med spesialinstitusjoner for den enkelte oppgave. Som Stang mente Scheler at en deling mellom elementær og vitenskapelig undervisning var den beste løsningen. Scheler oppfattet i likhet med Stang at denne enheten var uforenlig med en framtidens form for vitenskapelig liv under "moderne forhold" (Stang 1918a:19, Kalleberg 2000a: 235).

Med inndelingen i *undergraduate studies* (college-modellen) og *Graduate Departments* oppnådde de amerikanske universitetene å forene elementær og forskningsrettet undervisning i en og samme institusjon. Både Stang og Scheler tok dermed feil med hensyn til framtidsutsiktene til de moderne universitetene, i sær hva gjaldt organiseringen av den amerikanske vitenskapen hvor altså utviklingen av den nye flerfoldige organiseringsmodellen først ble institusjonalisert (Kalleberg 2000a: 236). De frittstående forskningsinstituttene som Stang hadde som forbilde for sitt løsningsforslag, ble i realiteten ikke en varig organiseringsmodell for den amerikanske grunnforskningen. Instituttene som ble dannet som et alternativ til universitetsforskningen etter århundreskiftet ble tvert i mot gradvis integrert inn i universitetene, som i samme periode var i sterk vekst. Det var ikke de uavhengige forskningsinstituttene, men de framgangsrike forskningsuniversitetene som fra 1920-årene ble de dominerende vitenskapsinstitusjonene i amerikansk forskningsliv (Geiger 1986: 66).

Stangs foredrag for de nordiske parlamentarikerene gav de resultatene han hadde håpet på, og utviklingen gikk etter hvert mot en realisering av instituttplanen. Det ble i etterkant av parlamentarikermøtet nedsatt en komité som arbeidet videre med planen. Komiteen bestod av den svenske riksarkivaren Karl Hildebrand, den danske forsvarsministeren Peter Munch og Fredrik Stang selv som den norske representanten (Amundsen 1972:12). Med utgangspunkt i nye redegjørelser fra Stang vurderte man først mulighetene for å skape en institusjon basert på en omdanning av det norske Nobelinstituttet til et internasjonalt folkerettslig akademi. Et lignende organisatorisk grep hadde også lagt til grunn for Brøggers akademi-tanke som ble lansert samtidig med at Stortingets Nobelkomite planla dannelsen av et Nobelinstitutt (WCB, *Aftenposten* 17.07.1917, Hestmark 1999: 356). I tilknytning til denne ideen, diskuterte komiteen muligheten for et felles nordisk akademi. Dette ble avvist av Stang som gjorde det klart at man fra norsk side ikke ønsket en felles nordisk institusjon, men tre selvstendige og samarbeidende institusjoner med hver sin fagkrets (Stang 1931: 11). Tanken om å basere planen på det eksisterende Nobelinstituttet bortfalt også med dette.

Mens han i lanseringsforedraget hadde konsentrert seg om å trekke opp de prinsipielle linjene som måtte ligge til grunn for dannelsen av en ny vitenskapsinstitusjon, ekspliserte han for komiteen hva slags humanistisk forskning man fra norsk side ville satse på. Ambisjonene var alt annet enn beskjedne. Hans plan var nå å få opprette et institutt som hadde *sammenlignende behandling av den menneskelige kultur* som emne.

Det var bare på norsk side at initiativet resulterte i etablering av en selvstendig institusjon. I Sverige var man kommet lenger i utbyggingen av vitenskapelige institutter og her eksisterte det allerede flere private forskningsinstitusjoner etter amerikansk mønster i

tillegg til Nobel-instituttene (Stang 1918: 10). At forhandlingene om enda en nyopprettelse ikke førte til noe resultat, skyldtes at man fant det mer hensiktsmessig å bygge ut de institusjoner som alt eksisterte. I Danmark derimot var etableringen av *Rask-Ørstedes Fondet* i 1919 et direkte resultat av Stangs initiativ. Det nye fondet skulle støtte forskning som baserte seg på internasjonalt samarbeid og var å anse som et supplement til *Carlsbergfondet* som hadde den nasjonale forskningen som sitt nedslagsfelt (Amundsen 1972: 12).

Striden om instituttet – en kamp om forskningsmidler

Splittelsen i tilhengere og motstandere innad i det norske vitenskapelige miljøet gikk mellom naturviterne på den ene side og humanistene på den andre. Det er nærliggende å anta at en slik splittelse hadde en sammenheng med at de faglige særinteressene ble styrende for oppfatningene om instituttet. Men den viktigste årsak til denne tilspissingen mellom fagområdene lå antakelig i selve spørsmålet rundt hva slags finansieringsgrunnlag instituttet skulle reises på. Dette var det dominerende stridstema som de øvrige innspillene kretset rundt. Så lenge diskusjonene dreide seg om mulighetene for en privat finansieringsform var innvendingene mot planene fraværende. Også Brøgger fant på et tidlig stadium å kunne støtte planen på et slikt grunnlag. Stang hadde opprinnelig sett for seg at en realisering av instituttplanen ville være avhengig av kapital fra næringslivet, slik han hadde sett dette gjennomført i USA og etterhvert også i en rekke europeiske land (Stang 1918: 10, 11). Dette måtte nå være mulig også i Norge, sett på bakgrunn av den økonomiske oppgangen store deler av det norsk næringslivet hadde hatt som følge av nøytraliteten. Da det etter hvert viste seg at henvendelsene til næringslivsaktørene ikke gav noe resultat, ble det klart at en realisering av instituttet først og fremst måtte basere seg på offentlige bevilgninger. Som Leiv Amundsen skriver i sin historiske framstilling: instituttet var fra da av en regjeringssak.

For å forstå hvor kontroversielt dette faktisk var må vi se noe nærmere på forskningens generelle stilling i denne perioden. I artikkelen ”Forskningens stauts i Norge før 1949” har Hans Vogt sett nærmere på dette spørsmålet. Vogt konkluderer med at forskningen hadde en generell lav anseelse samtidig som de statlige overføringene til grunnforskningen var marginale (Vogt 1974: 9-17). En sammenligning av statlige overføringer foretatt av daværende rektor Brøgger i 1911, viste at det norske universitetet sakket akterut i forhold til nabolandenes universiteter. Sammenligningen av budsjett-tilstanden for budsjettåret 1909-1910 ved universitetene i Kristiania (kr. 794 000), Helsingfors (kr. 1 471 000) og Upsala (kr. 1 825 000), var i følge Brøgger ”saa talende, at videre refleksjoner her gjør sig selv”

(Brøgger 1911: 6). Det mest karakteristiske trekket Vogt finner for denne førkrigsperioden, er *fraværet* av en forskningspolitikk. Forskning innen de teoretiske vitenskapene spilte en liten rolle i førkrigstidens samfunnsliv, og den forskning som fant sted var først og fremst lokalisert til Universitetet.

I tillegg til Universitetet i Kristiania fantes Museet i Bergen som var grunnlagt i 1825. Etter 1850 ble museet i stor grad utbygd som naturvitenskapelig forskningsinstitusjon. På 1920- og 30-tallet hadde museet også sterke arkeologiske og kunsthistoriske miljøer knyttet til professorene Haakon Shetelig og Einar Lexow. Noe anvendt forskning foregikk også ved de to høyskolene, Norges Landbrukshøyskole på Ås, opprettet i 1897 som en fortsettelse av Den høiere Landbrugsskole i Aas (1854), og ved høyskolen for utdanning av sivilingeniører og arkitekter, Norges Tekninske Høyskole i Trondheim, oppretter i 1910.

I tiden før 1919 var Videnskaps-selskapet i Kristiania den eneste institusjonen som disponerte frie fondsmidler til forskning, blant annet gjennom sin forvaltning av Nansen-fondet. Disse forskningsmidlene var basert på private pengegaver. Det var, skriver Vogt, en klar sammenheng mellom arbeidsformene og hvilke vitenskapsgrener som var de dominerende. Dette var felter som krevde minst spesialutstyr og hvor den enkelte forskers talent og arbeidskraft var tilstrekkelig (Vogt 1974: 10). Disse vitenskapsgrenene var først og fremst de historiske og de språklige fagene, deretter de beskrivende naturvitenskapelige fagene og de medisinske fagene. De eksperimentelle vitenskapene, som fysikk og kjemi, var helt på begynnerstadiet ved universitetet og lite tilgodesett på budsjettene.

Vogt viser illustrativt til den overførte årsbevilgningen til Fysisk institutt som i 1903, var på ubetydelige 2300 kroner (s.12). Dette var samtidig som fysikeren Kristian Birkeland (1867-1917) var i full gang med sin epokegjørende forskning som blant annet skapte det tekniske grunnlaget for opprettelsen av Norsk Hydro. Også Brøgger kunne i 1911 vise til et lignende eksempel: Birkeland hadde fått en ”særdeles betydningsfuld” idé og trengte 1800 kr til innkjøp av ”radiumpræparater”. Men henvendelsene til universitetet, Nansen-fondet og Regjeringen for denne bevilgningen hadde vært resultatløse. ”Det er jo litt nedslaaende at tænke paa at der ikke kunde skaffes en forsker som Birkeland disse 1800 kr”, framholdt Brøgger (1911: 13). For å gi et mål på størrelsesorden av beløpet kan summen sammenlignes med en ordinær professorlønn i samme tidsrom som var på kr. 4500, med en topplønn kr. 6000 (Elling 1961: 236). Særlig ille mente Brøgger at dette var med tanke på at Birkelands små eksperimenter på universitetets fysiske laboratorium hadde ført til en helt ny produksjonsgren som på sikt ”antagelig vil indbringe landet flere millioner end universitetet og hele vort videnskabelige liv har kostet os helt siden universitetets grundlæggelse” (Brøgger

1911: 13). Birkeland kom med sitt tverrfaglige forskningsteam bestående av ingeniører, teknikere, matematikere og fysikere, til å gå i bresjen for det Vogt beskriver som "noe nytt og merkelig i norsk vitenskapelig liv"(Vogt 1974: 12). Det er denne sammenhengen mellom strukturelle og institusjonelle faktorer som Vogt peker på her som er med på å legge føringene for striden som bryter løs i vitenskapsmiljøene i kjølvannet av Stangs initiativ i 1917.

Sammenhengen mellom mangelfulle statlige bevilgninger til forskningsmidler generelt og noen dominerende vitenskapsgrener (de lite utstyrskrevene disipliner), ligger i stor grad under den harmen som kom til syne i de naturvitenskapelige kretsene i forbindelse med instituttplanen, slik talsmannen Brøgger i en av sine mange avisartikler gir uttrykk for:

Naar jeg har fremhævet det uforholdsmæssige i at anvende mange millioner paa et institut for en faggruppe som sammenlignende kulturforskning i forhold til det milieu det vilde faa at virke i, saa maa det erindres at dette milieu, det er vort universitet med dets yderst tarvelige og mangelfulde udstyr, baade på lærekræfter og instituter, og det er videre vort hele fattigslige videnskabelige liv." (WCB, *Aftenposten* 07.03.1919).

Hvordan ville et kulturforskningsinstitutt passe inn i slike omgivelser? Et slikt "millioninstitut" ville passe inn som "et slot i et fattigkvarter" (WCB, *Aftenposten* 07.03.1919).

Opprettelsen av instituttet

Stridighetene mellom naturvitere og humanister ved universitetet ble bilagt da det hele til sist munnet ut i et kompromiss med Stortingets opprettelse av et landsfond for forskningsformål, det såkalte *Videnskapelige Forskningsfond av 1919*. Fondsmidlene ble delt i to halvdelar, en del til humanistisk forskning og en del til naturvitenskapelig forskning. Midlene som tilfalt den humanistiske avdelingen ble øremerket til et institutt for sammenlignende kulturforskning. I 1920 vedtok Stortinget regler for det nyopprettede fondet. Stortinget forutsatte i disse reglene at også Kristiana kommune skulle bidra med en viss startkapital, og i perioden 1919-1922, bevilget kommunestyret kapital til et grunnfond for instituttet. Med renteinntekter fra forskningsfondet og fra kommunen, var instituttet sikret det mininmumsbeløp Stang hadde satt som betingelse for at virksomheten kunne tre i kraft, og 10. november 1922 ble statuttene stadfestet ved kgl. resolusjon og opprettelsen formalisert. 18. april 1923 hadde instituttet sitt første styremøte. En første forelesningsserie, som også ble den offisielle åpning av instituttet, tok til 4. september, 1924.

Til å lede instituttet ble det nedsatt et styre med administrativ og vitenskapelig myndighet, med styremedlemmer valgt av universitetets humanistiske fakultet, av Videnskaps-akademiets historisk-filosofiske klasse, det norske Storting og Kristiania formannskap. Styreformannen ble formelt valgt av universitetets akademiske kollegium. Fredrik Stang ble gjenvalgt til dette ledervervet fram til sin død i 1941. En rekke framtrepende samfunnstopper, fra næringslivet og det politiske liv, hadde i ulike faser bidratt til framdriften i instituttplanene. Blant disse var Norsk Hydros generaldirektør Sam Eyde, og direktøren ved Freia, Johan Throne Holst, som hadde sittet i hver sin departementsoppnevnte forberedende komite. Det var venstremennene som hadde vært Stangs sterke støttespillere i det sentrale politiske miljøet. Ved siden av stortingspresident Mowinckel og kirkeminister Løvland var det i særlig grad statsministeren fram til juni 1920, Gunnar Knudsen, som målbar denne støtten. Da kompromissløsning med forskningsfondet var i havn lot Gunnar Knudsen seg velge inn som formann for begge de to avdelingene og med de to tidligere motstanderne Stang og Brøgger som nestformenn i hver sin avdeling. Knudsen ble deretter valgt til medlem i instituttets styre ved opprettelsen i 1922, et verv han innehadde til han døde i 1928. Foruten styret ble det, som nevnt i 1.3, også opprettet faste utvalg til å lede instituttets arbeid på de ulike områdene. De tre administrative utvalgene, forelesningsutvalget, trykningsutvalget og finansutvalget, og tre, etter hvert fire, faglige arbeidsutvalg med ansvar for forskningsprosjektene skal vi omtale noe nærmere i punktet nedenfor. Fram til 1926 var tidligere statsminister Knudsen også medlem av finansutvalget og to av disse fagutvalgene.

De fysiske lokalitetene var fra oppstarten av beskjedene. Instituttet fikk først tildelt et lite kontorlokale i Nobelinstituttets bygning på Drammensveien 19. I perioden 1927-28 flyttet instituttet til et større rom i Statsarkivet i Stortingsbygningen. Fra mars 1929 fikk instituttet tilhold i tre rom i Nobelbygningen, opprinnelig tenkt på permanent basis. For å unngå at huset ble rekvirert av okkupasjonsmakten mot slutten av 2. verdenskrig, flyttet det svenske generalkonsulatet inn i disse lokalene, og instituttet fikk fra april 1944 sitt endelige tilholdssted i Videnskaps-akademiets bygning på Drammensveien 78 (Amundsen 1972: 128).

I utenlandsk presse hadde kjentgjøringen av Fredrik Stangs akademiplaner blitt møtt både med skepsis og tilslutning i 1922 (Amundsen 1972: 19). Den franske forfatteren og antinasjonalisten Romain Rolland som i et essay i 1915 hadde gått inn for forsoning med Tyskland, var blant dem som ga Stangs akademiplaner en uforbeholden støtte i *La Revue politique internationale*. Sammenbruddet i det internasjonale forskersamarbeidet hadde vakt bekymring også i andre nøytrale land, og ført til en rekke lignende forslag. Våren 1915 hadde *Svenska Dagbladet* gjennomført en "verdensenquete" for å belyse spørsmålet om hvordan det

intellektuelle samarbeidet kunne bli gjenopprettet, mens man i Nederland hadde lagt fram et forslag om opprettelse av et internasjonalt universitet i Haag som et hjelpemiddel med samme formål (WCB, *Aftenposten* 09.02.1919). Men ingen av disse initiativene hadde resultert i noe konkret.

I artikkelen ”Un centre d`etude en développement: L`Institute pour l`étude comparative des civilisations à Oslo” trykt i *Annales d`Histoire Economique et Sociale* i 1930, gav den franske agrarhistoriker og durkheimianer Marc Bloch en forklaring på det han oppfattet som kriteriene i en norsk suksesshistorie. Ved instituttet hadde man valgt et forskningsfelt og en organiseringsform som i følge Bloch, gjorde det praktisk mulig å følge opp det ideelle formålet. Ut fra et ideelt ønske om å skape forsoning hadde instituttet valgt et arbeidsfelt ”som i følge sin natur lå over enhver form for nasjonalisme”. Derfor var sammenlignende kulturforskning et forskningsfelt som tilfredstilte et av samtidens mest påtrengende behov. Denne forbindelsen mellom forskningens politiske og vitenskapsmessige sider, som vi skal se nærmere på i kapittel tre, ble etter Bloch syn fulgt opp gjennom instituttets organisering: et internasjonalt arbeidsfelt med et internasjonalt medarbeiderskap under nasjonal ledelse. Et utdrag av Blochs artikkel ble oversatt og gjengitt i Fredrik Stang (1931: 197-201). I 3.5 skal vi se nærmere på Blochs synspunkter slik de er gjengitt i der.

2.2 Fagområder og organiseringsform

Sentrale aktører ved instituttet

Med de økonomiske midlene som ble stilt til rådighet fra oppstarten ble det ikke tilstrekkelig finansieringsgrunnlag til å fulltidssysselsette forskere med nasjonal opprinnelse fra krigens to maktblokker slik Stang opprinnelig hadde sett for seg. Det lot seg heller ikke gjøre å engasjere nordmenn på fulltid, og virksomheten måtte i stor grad utføres av medarbeidere som hadde stillinger ved andre institusjoner, først og fremst professorater ved universitetet. Først på et senere tidspunkt ble det mulig for instituttet å fulltidsengasjere et lite antall forskere (Amundsen 1972: 34-35, se også statuttens §6. d vedlegg II). Dette betydde ikke at instituttet framstod som vingeklippet uten gjennomslagskraft og gjennomføringsevne. Stang la for dagen en stor arbeidskapasitet, og gikk inn som leder i alle strategiske organer, som foruten den humanistiske avdelingen i forskningsfondet og instituttstyret, også omfattet instituttets

finansutvalg og forelesningsutvalget. I likhet med Gunnar Knudsen gikk også Stang inn i to av fagutvalgene.

Leiv Amundsen skriver i sin jubileumsframstilling at instituttet raskt fant sin arbeidsform, og at dette skyldtes ”Fredrik Stangs vel gjennomtenkte plan, utformet i intimt samarbeid med den krets av humanistiske forskere han omgav seg med og søkte råd hos” (Amundsen1972: 132). Hvem inngikk i denne kretsen? I punktet nedenfor om organiseringen av aktivitetene ved instituttet nevner jeg flere norske og utenlandske medarbeidere og bidragsytere. Hvem som bør framheves som sentrale aktører i en slik sammenheng kan veksle og variere i forhold til hvilken del av virksomheten som står i fokus. Et knippe personer må allikevel sies å ha spilt helt sentrale roller i partnerskapet og det idémessige fellesskapet med Stang, uavhengig av virksomhetsdel. En innflytelsesrik duo i kretsen rundt Stang var de to historikerne Edvard Bull (1881-1932) og Halvdan Koht (1873-1965). I Arvid Brodersens artikkel blir Koht og Bull, med utgangspunkt i deres materialistiske historieoppfatning, framstilt som eksponenter for et annet samfunnsvitenskapelig syn enn det Stang og instituttet stod for (Brodersen 1984:14). På denne måten blir deres relasjon til instituttet noe feilaktig framstilt. Dette skal jeg komme nærmere tilbake til i kapitlene tre og fire, og bare kort berøre her.

Både Bull og Koht hadde på et tidlig tidspunkt markert sin offentlige støtte til Stangs planer. Med en kronikk i *Aftenposten* i mars 1919 leverte Koht et innlegg som ble stående som en slående sluttreplikk til Brøgger i debatten som hadde utspilt seg i spaltene der⁴. Mens tidligere avisinnlegg hadde dreid seg om de storpolitiske og økonomiske sidene ved instituttplanen, var Kohts kronikk et kulturfaglig motsvar til naturviteren Brøgger. Bakgrunnen for Kohts kronikk var følgende: I en replikk til Edv. Hagerup-Bull og Stang, som begge hadde problematisert Brøggers kultur- og samfunnsfaglige sakkyndighet, hadde Brøgger, i sitt forsvar, avslørt sin manglende kompetanse på området ved å knytte kulturforskningen til de klassiske dannelsesfag:

Hva slags sakkyndighet kreves egentlig for å kunne ha en mening om de hos os foreliggende betingelser for et saadant institut? Man behøver sandelig ikke at være specialist og fagmand for at forstaa at der hvor græsken er helt fortrængt fra skolen og hvor latinen kun har en ganske

---

⁴ Debattinnleggene i *Aftenposten* i denne runden, var med unntak av Brøggers, forfattet av tilhengere av instituttplanen: jurist og sakfører Edvard Hagerup Bull: 20.02.1919: Et institut for sammenlignende kulturforskning; Fredrik Stang: 23.02.1919: Institutet for sammenlignende kulturforskning. Del I og 26.02.1919 Del II. Bredo Morgenstjerne: 28.02.1919: Norsk Videnskab. En besøkelsens tid. W.C. Brøgger: 05.03; 07.03; 08.03. 1919: Institutet for kulturforskning. Halvdan Koht:15.03.1919: Norsk mileu for kulturforskning.

kummerlig plads, der har den sammenlignende kulturforskning mager jordbund til at vokse op (WCB, *Aftenposten* 07.03. 1919).

Under tittelen ”Norsk milieu for kulturforskning” gjennomgikk Koht hvilke norsk- nasjonale forutsetninger og fortrinn et framtidig institutt hadde å møte internasjonal kulturforskning med. Koht pekte her på en unik norsk allmenn kulturhistorisk interesse blant lekfolk utenfor universitetet, og på kvaliteten ved den kulturhistoriske forskningen som foregikk innenfor universitetet. Videre framhevet han den norske folkeminnetradisjonen som representerte ”et helt kompleks af primitiv kultur som tjener som materiale for al sammenlignende kulturforskning” (*Aftenposten* 15.03.1919). Koht kom i dette innlegget til å skissere to strategier som senere skulle gjelde for prosjektorganiseringen ved instituttet. Sammenføringen av lekmenn og forskere i utføringen av feltarbeid og innsamlingsarbeid ble en viktig organiseringsmodell for deler av forskningsvirksomheten, mens folkeminnetradisjonen kom til å danne grunnlag for utvelgelsen av norskdominerte forskningsområder.

Sammen med Gerhard Gran og Samson Eitrem hadde Edvard Bull på sin side vært først ute med støtte på et mer generelt grunnlag til Stangs initiativ i en serie artikler i *Aftenposten* på høstparten 1917. I 1920 forfattet han sammen med Stang og professor ved Bergen Museum, Haakon Shetelig, statuttene for den delen av forskningsfondet av 1919 som omhandlet instituttet (Amundsen 1972: 32). Bull og Koht kom til å øve stor innflytelse på Stang. Disse to aktørenes syn på samfunn og kulturutvikling bidro til å forsterke en sosiologisk orientering som allerede var forankret hos Stang gjennom hans tilslutning til den sammenlignende etnologiske rettsforskningen (se nedenfor og 3.7, 4.2).

En annen autoritet ved instituttet som verken Aubert (1979) eller Brodersen (1986) har omtalt, var filologen Magnus Olsen (1878-1963). Magnus Olsen kan betraktes som representant for den franskinspirerte sosiologiske orienteringen i den kulturvitenskapelige forskningen ved instituttet. Ved å studere stedsnavn som historiske kilder hadde Magnus Olsen kunnet beskrive og analysere den sosiale lagdelingen på forskjellige utviklingstrinn i eldre norsk historie. I tilnærming og tema hadde Olsen en bred forankring med tilknytning både til språkmiljøet og til historiemiljøet. Hans kildebruk, metodiske tilnærmingsmåter og forskningsresultater hadde stor betydning for Bull og Koht, og for historieforskningen ved instituttet og universitetet (se nedenfor). Magnus Olsen tok del i nær sagt all virksomhet ved instituttet i mellomkrigsperioden. I tillegg til å holde forelesninger og publisere, var han, med to unntak, engasjert i samtlige administrasjonsfaglige og forskningsfaglige styringsorganer ved instituttet.

Men også yngre krefter ble engasjert ved instituttet etter opprettelsen i 1922, og en av disse var den da 30 år gamle språkviteren Alf Sommerfelt (1892-1965). Sommerfelt hadde startet sine studier i indoeuropeiske språk i Kristiania i 1911 og etter et opphold på de britiske øyer i perioden 1914-16 dro han videre til Frankrike hvor han med base i Paris oppholdt seg fram til tilbakekomsten til Kristiania i 1922 (Næs 1965: 135, Kronen 1985: 211). Etter tilbakekomsten ble Sommerfelt tilknyttet universitetet som stipendiat i sammenlignende språkforskning samtidig som han gikk inn i flere styrende organer ved instituttet. Med seg fra Frankrike hadde Sommerfelt en doktorgrad tatt ved Sorbonne i 1921, et banebrytende nytt syn på språket og samfunnet, og et nettverk av kontakter som skulle komme til å bety svært mye både for instituttet og for det språkvitenskapelige miljøet ved universitetet i de kommende mellomkrigsårene. Sommerfelts lærere gjennom disse studieårene bestod av en håndfull franske lingvister som alle var elever av Ferdinand de Saussure. De nye strukturalistiske ideene som betydde et historisk gjennombrudd for den moderne lingvistikken, ble formidlet i dette miljøet (Paroli 1994: 7-11). Størst innflytelse på Sommerfelt fikk Antoine Meillet som i tillegg til å være elev av Ferdinand de Saussure og en lederskikkelse i det lingvistiske miljøet, også var en innflytelsesrik størrelse i Durkheim- kretsen rundt tidsskriftet *L'Année Sociologique* (Lukes 1973: 403, 655, Nandan 1980: 17, 503, 504, Besnard 1983: 23, 27, 32, 34). Meillet hadde utviklet en allmenn lære om lingvistikken som en del av den sosiologiske vitenskapen og med tilslutning til Durkheims doktriner utla Meillet språket som *typen* på sosiale fakta (Sommerfelt 1962: 8, Lehmann 1992: 35). Meillets oppfatning om sosiologiens grunnleggende betydning for forståelsen av det lingvistiske erfaringsfeltet og for lingvistikkens ulike emneområder, ble et grunnsyn hos Sommerfelt som han siden holdt fast ved (se Sommerfelt 1923, 1938a, [1953]1962, 1964). Sommerfelts faglige utvikling innebar en videreutvikling på en rekke områder, blant annet basert på nye impulser fra tsjekkisk og amerikansk lingvistikk, men dette rokket aldri ved hans forestilling om språket som "un fait social". Som språkforsker med forankring i Durkheim- gruppen spilte Antoine Meillet en svært viktig rolle ved instituttet og i det norske språkmiljøet i disse årene. Det var, som vi skal se, ingen tilfeldighet at nettopp Meillet var til stede som deltaker ved den formelle åpningen og den første avholdte forelesningsserien ved instituttet i 1924. Ved siden av Edvard Bull, Halvdan Koht og Magnus Olsen, ble Alf Sommerfelt en av de sentrale aktørene ved instituttet i mellomkrigstiden, og med sin bakgrunn, det direkte bindeleddet mellom "den franske innflytelsen" (Brodersen) og Oslo-instituttet.

I tillegg til duoen Bull og Koht, Magnus Olsen og Alf Sommerfelt, målbare også Stang en sosiologisk tilnærmingstype. I tidsrommet 1905-6 hadde Stang hatt et studieopphold i

Paris som fikk avgjørende betydning for hans faglige utvikling og sosiologiske orientering. Som Jens Arup Seip har formulert det, var det i denne forbindelsen at Stang hadde ”opplevd møtet med sosiologien som omformet hans syn på retten og samfunnslivet” (JAS, *Historisk Tidsskrift* b. 33 1944: 234). Den sammenlignende etnologiske kulturforskningen som Stang fikk en første innføring i under Paris-oppholdet, representerte siden en plattform for Stang som klargjorde hans syn på forholdet mellom rettsvitenskap og samfunnsvitenskap (se 4.2).

Den sosiologiske orienteringen som ble tilført instituttet gjennom disse aktørene hadde altså tilknytning til samfunnsteoretiske retninger i rettsvitenskapen (sammenlignende etnologisk rettsforskning), språkvitenskapen (durkheimiansk sosiolingvistikk) og historievitenskapen (historisk materialisme). Den sosiologiske betraktningssmåten ble reflektert i instituttets integrasjonsteoretiske syn på kulturforskningen, i fagsammensetningen og i sammensetningen av prosjektområder og forelesningsserier. Blant instituttets aktører var det i første rekke talsmennene Stang og Sommerfelt som forvaltet og fortolket det allmenne grunnlaget for virksomheten ved instituttet slik dette ble formidlet ut mot offentligheten i beskrivelser og analyser.

Arvid Brodersen har framstilt instituttets forhold til samfunnsvitenskapen og sosiologifaget som en forholdsvis uforpliktende relasjon. Han snakker om en ”aktiv interesse” for samfunnsvitenskap og om en ”rekke islett av sosiologiske emner” (Brodersen 1984:13). Men sosiologifagets stilling ved instituttet stod i realiteten lagt sterkere enn dette og var nedfelt i formalisert forstand i statuttene allerede ved opprettelsen, og tilkjennegjort i publiserte presentasjoner av instituttets fagsammensetning. I statuttens § 4 er sammenlignende samfunnsforskning definert som et av syv sentrale fagområder som instituttet har som formål ”å fremme forskningsarbeide innenfor”. I sitt foredrag ved instituttets åpning i 1924 bestemmer Fredrik Stang denne samfunnsfaglige tilnærmingen til å være sammenlignende ”sociologi” (Stang 1925: 6). Denne oppfatningen målbæres også av Sommerfelt i hans presentasjon av instituttet i *Nordisk Tidsskrift for Vetenskap, Konst och Industri* i 1925 (Sommerfelt 1925: 175).

Fagenheten ”sammenlignende kulturforskning”

En vitenskaps betydning måles etter de resultater av generell art som den kan vise fram, skriver Alf Sommerfelt i sin framstilling om instituttets fagsammensetning i *Nordisk Tidsskrift*: ”Et ensidig studium av et enkelt område kan vanskelig føre til slike resultater; de

store linjer forsvinner lett i massen av detaljer og trer ikke klart frem før man kan heve sig over den enkelte spesialitet til videre utsyn” (Sommerfelt 1925: 174). Sommerfelts betraktning angir noe forskningsfaglig prinsipielt om selve tilnærmingen til forskningstema, og til forskningens resultater. Tema omhandler en helhet, den menneskelige kulturen, og forskningens resultater skal være av allmenngyldig karakter. Av dette følger at selve tilnærmingen til tema må være kunnskapssyntetiserende (”akkumulering av viten” (Stang)).

Dette rammer inn essensen i forskningsforståelsen ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Enkeltfenomenene i kulturen må ut fra dette synet sees i en større kultursammenheng for å være virkelig meningsbærende. Ut fra studier av enkeltvis kulturfenomener kan man vanskelig slutte seg til noe generelt om kulturen som helhet. En slik samlende innsikt kan best framtre når man integrerer og syntetiserer foreliggende kunnskap fra studier av alle enkeltfenomenene i kulturen. Det er dette som er instituttets ambisjon. En igangsettelse av en ”alminnelig sammenlignende undersøkelse av de menneskelige kulturfenomener”, som skal resultere i en bestemmelse av det ”generelle grunnlag for menneskeheten og dens utvikling” (Sommerfelt 1925: 174).

Instituttets forskningsforståelse slik dette beskrives av Sommerfelt og Stang kan relateres til et forskningssyn som den amerikanske vitenskapssosiologen Ernest Boyer (1990: 18-21) har begrepsfestet som integrasjonsforskning (*the scholarship of integration*). Boyer framhever at verdien av en syntetisering av foreliggende kunnskap ligger i det kunnskapsoverskridende potensialet. Integrasjonsforskningen søker kunnskapsoverskridelsen i et ”overlappende akademisk nabolag” hvor ulike forskningsområder møtes, eller løper sammen (s. 19). Sommerfelt eksemplifiserer dette i *Nordisk Tidsskrift*: ”det er ofte [...] nettopp på grenseområdene mellom to videnskaper at fruktbare oppdagelser gjøres, for eksempel på grensen mellom privat og offentlig rett, mellom sprøvitenskap, sosiologi eller psykologi [...]” (Sommerfelt 1925: 175).

Dette integrasjonsteoretiske forskningsperspektivet fikk konsekvenser for synet på de enkelte kulturvitenskapene. De etablerte faggrensene måtte sprenges for å åpne opp for en flerfaglig, integrerende og teorioverskridende forskning (Sommerfelt 1925: 174). De spesialiserte enkeltdisiplinene i kulturforskningen måtte samles og forenes til en ny allmennvitenskap:

Setter man sig som mål å lære kulturen å kjenne- det enkelte folk eller den samlende menneskehet- må man altså se sprog, rett, trosforestillinger osv. under ett. Det er med andre ord først gjennom en samvirken mellem alle kulturvidenskaper, videnskapen om den menneskelige kultur kan bli til. De enkelte sammenlignende kulturvidenskaper som efterhånden har utviklet sig, måtte som følge

herav ha en tendens til å smelte sammen i en ny vitenskapelig enhet: den sammenlignende kulturforskning (Stang 1931: 3)

Enkeltfagene i kulturforskningen ble ut fra dette synet omdannet til en gruppe forskningsemner innenfor det Stang omtalte som ”vårt institutts eneste fag” (Stang 1925: 4). I tråd med Stang argumentasjon overfor de nordiske parlamentarikerne, klargjorde Sommerfelt i *Nordisk Tidsskrift* at et slikt integrasjonsfaglig prosjekt ikke kunne realiseres innenfor universitetet:

Og nettopp de fag som Instituttet vil arbeide i er dårlig representert ved universitetene. Der er fordelingen av fag bestemt ved en gammel tradisjon og nye vitenskaper har vanskelig for å skaffe sig plass. Den mekaniske fordeling av emner virker også hemmende på fremskrittene [...] Et samlende arbeide som det Instituttet vil sette i gang kan ikke organiseres ved noget universitet (Sommerfelt 1925: 175).

Instituttets faggruppe utgjorde ikke et samlet undervisningsfag eller eksamensgruppe (Stang 1925: 3). Vurdert ut fra institusjonsforvaltningsaspektet ved begrepet fag, var opprettelsen av instituttet i denne sammenhengen en strategi for å overkomme strukturelle stengsler som stod i veien for konstitueringen av det nye faget sammenlignende kulturforskning.

Denne integrasjonsteoretiske tilnærmingen til kulturforskningen og instituttets ambisiøse tematiske nedslagsfelt hadde forankring i en vitenskapelig innsikt om ”menneskehetens enhet” som instituttet skulle forvalte gjennom sin virksomhet. I kapittel tre skal jeg behandle ”den nye vitenskapelige erkjennelse” grundigere ved å analysere nærmere det utviklingsteoretiske og samfunnsteoretiske grunnlaget for denne innsikten.

Hvilke fag skulle inngå i det nye faget? Den sammenlignende kulturforskningen skulle i sine enkelte bestanddeler bestå av sammenlignende språkforskning, rettsforskning, religionsforskning, etnologi, arkeologi, folkløse og sosiologi (Stang 1925: 6). I dette fagfeltet hadde sosiologien en spesiell status. De øvrige fagene var i tilnærming og tema rettet inn mot enkeltfenomener i samfunnet og kulturen. Ut fra en oppfatning om sosiologi som vitenskapen om menneskesamfunnene som helheter, var sosiologiens oppgave å syntetisere kunnskap fra de øvrige fagene. Sosiologiforståelsen ved instituttet var nært forbundet med durkheimianernes ”imperialistiske” syn på sosiologi som metode i de etablerte kulturfagene (se kapittel tre).

Instituttets organsering av kulturstudier som integrasjonsforskning ble sterkt bifalt av Durkheim-gruppens representant, Antoine Meillet, ved instituttets åpning i 1924 (se

nedenfor). Mens instituttets frie og uavhengige form var dannet etter mønster fra amerikanske forskningsinstitutter, representerte integrasjonsforskningen et forskningssyn og en faglig organiseringsform, med klare sammenfallende trekk til det durkheimianske fellesskapet som ble bygget opp omkring tidsskriftet *L'Année Sociologique* rundt århundreskiftet. Det norske instituttet og Durkheim-miljøet var langt fra de eneste vitenskapelige miljøene i før- og mellomkrigsperioden som hadde integrasjonsforskning som sentral tilnærming.

Integrasjonsforskning stod sentralt på 1920- og 30-tallet i miljøer med tilhørighet til forskjellige forskningstradisjoner som Frankfurterskolen med frontfigurene Horkheimer, Adorno og Marcuse, og den såkalte Wien-kretsen bestående av kjernemedlemmer som Neurath, Carnap og Hahn. De vitenskapelige prosjektene i begge miljøer var basert på flerfaglig tilnærming og kunnskapstilegnelse gjennom syntetisering slik dette ble presentert i målformuleringer og manifeste. Sosialforskningen i Frankfurtermiljøet hadde til oppgave å søke innsikt i den samfunnsmessige totalitet, mens Wien-kretsens manifest inkluderte "the search for a total system of concepts" som sentral oppgave (Lübcke (red.) 1990: 139, Reisch 2005: 28). Innenfor den naturvitenskapelige forskningen i Norge, må vi eksempelvis kunne se på Kristian Birkelands innovative forskning som et resultat av en slik type kunnskapsintegrering, sprunget ut av integrasjonsforskning i et flerfaglig forskningsteam av naturvitere og teknikere (se ovenfor).

Boyer (1990) skiller integrasjonsforskning fra oppdagende forskning (*the Scholarship of Discovery*) som betegner den mer tradisjonelle forskningformen som førstehåndsundersøkelser representerer. Ved instituttet skilte man mellom disse to forskningstypene med begrepene syntese og analyse. Også analysen fikk plass i instituttets virksomhet. Det å framskaffe ny kunnskap om ukjente fenomener og forhold, "fylle hullene i vår viden", var et framtrædende mål knyttet til forskningsprosjektene (Sommerfelt 1925: 178). Syntese måtte bygge på analyse. Den innbyrdes relasjonen mellom forskningstypene ble klargjort i Stangs innledningsforedrag i 1924:

Heller ikke et institutt for sammenlignende kulturforskning kan sette materialinnsamlingen helt utenfor sin virksomhet: den begrensning kan og bør imidlertid stilles, at innsamlingen skal foretas med en senere sammenlignende behandling for øie, og være avpasset for dens behov. Mens det syntetiske skal være målet, kan det analytiske altså ikke helt utelukkes (Stang 1925: 5-6).

Forelesningsseriene. Forelesningsseriens fredsmeklende funksjon

Da virksomheten ved instituttet kom i gang i november 1923 hadde instituttets styre bestemt ut fra de begrensede økonomiske rammebetingelsene, at arbeidet måtte konsentreres om internasjonalt anlagte forelesningsserier, og internasjonalt anlagte forskningsprosjekter. Instituttet hadde forpliktet seg på fredsmeklerrollen og da økonomien ikke tillot ansettelse av forskere fra de to tidligere fiendtlige maktblokkene slik initiativtakerne opprinnelig hadde lagt opp til, ble det forelesningsseriene som i første rekke skulle skape en felles møteplass og arena for dette formålet. Til den første fire uker lange flernasjonale forelesningsserien i 1924 deltok det vitenskapsmenn fra de tre nasjonene Frankrike, Storbritannia, og Tyskland, i tillegg til forskere fra de nordiske landene (Amundsen 1972: 38-39).

I en oppsummering om de erfaringene man hadde gjorde seg under denne forelesningsserien skriver Alf Sommerfelt i en optimistisk tone i Nordisk Tidsskrift at "Instituttets politiske oppgave er i ferd med å løses. Representantene fra verdenskrigens motstandere møttes i høst både offisielt og privat og de deltok i diskusjoner sammen"(Sommerfelt 1925: 182). Det hadde imidlertid vært en krevende oppgave for instituttet å få organisert en representativ sammensetning til denne første serien (Stang 1931: 8). Under arrangementets optimistiske overflate hadde det avtegnet seg klare motsetninger i personsammensetningen. Deltakelsen til forelesningsserien i 1924 gav dermed et godt bilde på vanskelighetene man i denne sammenhengen stod over for.

Den franske deltakeren Antoine Meillet (1866-1936) og den tyske deltakeren Felix Krueger (1874-1948) representerte to motstridende språkvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige skoledannelser som skal tematiseres nærmere i kapittel fire. Det framkommer av brevvekslingen mellom Sommerfelt og Meillet i etterkant av serien at Meillet ikke hadde vært tilstede under noen av Kruegers forelesninger (Paroli 1994: 17). Det framkommer ikke av sammenhengen hvorvidt Krueger på sin side hadde vært til stede under Meillets rekke. I tillegg til et mulig faglig mistillitsforhold, er det sansynlig at de krigsskapte motsetningene med opphav i den sterke retoriske krigføringen som hadde funnet sted, kan ha medvirket til at de to unngikk hverandre. Meillet hadde, i samarbeid med både Durkheim og Levy-Bruhl, hørt til den franske grupperingen av vitenskapsmenn som forfattet oppbyggende bidrag til opprettholdelse av den fransk- nasjonale og allierte krigsmoralen (Nandan 1980:12, 461, Paroli 1994: 32). Som gruppe hadde durkheimianerne lidd store tap under krigen slik blant andre Marcel Mauss gir uttrykk for det i "An intellectual selfportrait" publisert i Besnard (ed.) 1983. Durkheims sønn André-Armand som studerte under Meillet, og som var

utpekt til å overta Meillets posisjon som durkheimianernes lingvist, var blant dem som omkom i krigen (Lukes 1973: 554-555).

Da Meillet gjestet Oslo i 1924 hadde det allerede vært en opptakt til strid rundt hans person i vitenskapskretser på tysk side. Dette skyldtes Meillets studie *Caracteres generaux des langues germaniques* (alminnelig karakteristik av de germanske språk) som utkom i tre utgaver i årene 1917-1926. Meillets forskningsresultater i dette verket ble ansett av tyskerne for å være både nasjonalistiske og antityske (Paroli 1994: 24). Hva som konkret dannet grunnlaget for tyskernes oppfatning har det vært noe vanskelig å få tak i. Meillet hadde brutt med tyske språkforskeres syn på de europeiske språkenes opprinnelse og utvikling. Dette dreide seg i hovedsak om hvorvidt sene fellestrekk mellom språkene kunne sies å ha utviklet seg uavhengig og parallellt (Meillets standpunkt), eller hvorvidt slike fellestrekk måtte tilbakeføres til språkenes fellesspråklige opphav (tyske språkforskeres oppfatning). Meillets standpunkt til denne problemstillingen fikk stor betydning i den sammenlignende kulturforskningen forøvrig, noe jeg skal gå nærmere inn på i kapittel tre. Mistanken om nasjonalisme hadde først blitt reist i tyske vitenskapskretser hvor dette, i følge Sommerfelt, ”blev ført i sømmelige former”, men da tysk presse begynte å interessere seg for saken på basis av tredje utgaven i 1926 gikk dette over til rene angrep, og Meillet ”blev skjelt ut for *Ostjude*” (Sommerfelt 1936: 139).

Lå det noe i anklagen eller var dette et eksempel på hvordan den vitenskapelige etnosentrismen fortsatte å holde seg varm? Den italienske germanisten Teresa Paroli har i etterkant ment at tyskernes reaksjon var ”unormal og overdreven”. Meillet selv hadde tatt anklagen tungt og Sommerfelt hadde overfor disse beskyldningene ”lojalt og effektivt” gått i forsvar for sin lærer (Paroli 1994: 24). Sommerfelt, som studerte under Meillet i de siste krigsårene, var av den oppfatningen at ”selv under den værste tiden i Paris da det hendte at forelesningene ble avbrutt av granatene fra de store tyske langtrekkende kanoner som sprang rundt om i Quartier latin, bevarte han sin rolige, nøkterne, objektive dom om tysk vitenskap. Der var det ikke tale om noen boikott av motstanderneds verker eller ideer” (Sommerfelt 1936: 139, Sommerfelts kursivering). Tyskernes beskyldninger om nasjonalisme hadde i følge Sommerfelt fått ”den kjedelige følge at han blev overdrevent forsiktig i sin dom om tyske bøker for ikke å komplisere de vanskelige tysk-franske videnskapelige forhold” (Sommerfelt 1936: 139).

Gjenopprettingen av det universalistiske normgrunnlaget for det internasjonale vitenskapelige arbeidet representerte en vanskeligere oppgave for instituttet enn det initiativtakeren hadde villet forestille seg i 1917. Også Stang selv måtte erkjenne dette ved

inngangen til 1930-tallet (Stang 1931: 8). Merton har påpekt, med referanse til Karl Kherkhofs *Der Krieg gegen die Deutsche Wissenschaft* fra 1933, at konflikt-tilstanden internt i det internasjonale vitenskapssamfunnet vedvarte inn i mellomkrigsperioden (Merton 1968: 608, note 5). Med utgangspunkt i Mertons analyse kan vi anta at denne tilstanden var påvirket av den spente internasjonale politiske situasjonen for øvrig. Denne svekkelsen av normen om universalisme og berøringspunktene mellom vitenskap og fredsarbeid i instituttets virksomhet, er temaer som blir tatt opp igjen i 4.4.

Vitenskapssyn, organiseringsform og institusjonsbygging

Felix Krueger var Wilhelm Wundts etterfølger som professor i filosofi i Leipzig, og Oslo-forelesningene hans hadde omhandlet ”Religiöse Faktoren in den Frühformen der Kultur”. Ut fra tittelen skulle man tro at emnevalget var basert på Wundts *Völkerpsychologie* som nettopp tematiserte sosialpsykologiske fenomener, eksempelvis religion og moral, som uttrykk for ulike kulturformer. Wundt hadde øvd en viss innflytelse på Durkheims tidlige tenkning rundt forholdet mellom kollektive fenomener og individuell bevissthet men i synet på religion og moral stod de to i et klart motsetningsforhold (Lukes 1973: 90-92). Sommerfelt rapporterer i brevs form til Meillet fra Kruegers forelesninger som han beskriver som ”ulykksalige” og ”pinlige”, og ”med en strøm av tomme ord og uklar kritikk mot Durkheim og Levy-Bruhl.” Den fransk-lojale Sommerfelt hadde merket seg ”den arrogante baktanken hos den tyske vitenskapsmann, som liksom skulle vise oss hvordan man må gå fram” (Paroli 1994: 17). Med Sommerfelts tilbakekomst til Norge i 1922 ble motsetninger mellom de franske og tyske tilnærmingene aktualisert også i det norske språkmiljøet. I Videnskaps-selskapet i 1923 utspilte det seg en polemikk mellom Alf Sommerfelt og den eldre professor Hjalmar Falk som også ble ført i franske tidsskrifter. I 4.3 skal vi gå nærmere inn på denne striden som kan karakteriseres som et generasjonsoppgjør i det norske språkmiljøet.

Denne første forelesningsserien skulle stå i forsoningens tegn. Samtidig ble den også en manifestasjon og en presentasjon av vesentlige elementer ved vitenskapssynet som skulle gjelde ved instituttet. Durkheimianeren Antoine Meillet innehadde i denne sammenhengen en nøkkelrolle og rammet inn virksomhetsforståelsen ved instituttet først i sitt åpningsforedrag og deretter i en tale ved arrangementets avslutning. Ved å knytte an til språkets sosiale funksjon innledet Meillet sin forelesningsrekke med å formulere ut et overordnet postulat som pekte på nødvendigheten av å anlegge et helhetlig, integrerende perspektiv som

forståelsesramme i utforskningen av enkeltfenomener i kulturen og samfunnet: Bare ved å studere språket i sammenheng med livsforholdene til språkets brukere, ville det være mulig å oppnå en forståelse av språket. På samme måte ville en forståelse av religion og sosiale normer ikke være mulig uten å kjenne språket til de som praktiserer normene og religionen. Enheten i fagsammensetningen ved det norske instituttet representerte i tråd med dette enheten ved forskningsobjektet – nemlig mennesket selv (Meillet [1925]1970:10). Ved Kristiania kommunes høytidelige avskjedsmiddag med blant andre H.M. Kongen til stede blant gjestene, talte Meillet på vegne av de utenlandske vitenskapsmennene. Han benyttet også denne anledningen til å befeste det sosiologiske grunnlaget som i løpet av forelesningsserien hadde blitt trukket opp for virksomhet ved institutt:

Den humanistiske forskningen omfatter alt. Å ville forklare sprogene uten å se at ethvert sprog tjener som organ for en samfunnsgruppe, og at sprogets utvikling skjer i tilknytning til livsvilkårene hos de folk som bruker det, er det samme som ikke å forstå tingene. I Eders institutt skiller De ikke studiet av sproget ut fra studiet av skikker, seder, institusjoner og religioner (Amundsen 1972: 40).

Med utgangspunkt i dette postulatet hadde Meillet trukket opp sitt emnevalg, “in accordance with the organizers”, ”to determine in a precise way the circumstances in which the comparative method can and must be employed in historical linguistics” (Meillet [1925]1970:10, 12). Meillets metodiske og teoretiske innfallsvinkler hadde gjennomslagskraft langt utover den språkvitenskapelige ramme. Stang framhevet nettopp dette aspektet ved Meillets forelesninger og uttalte at det var ”det vitenskapelige grunnlaget for Instituttet for sammenlignende kulturforskning som i denne forelesningsrekke [ble] underkaste[t] en inngående undersøkelse” (Stang 1931: 149, se også Stang 1931: 1-2).

Den senere kommentarlitteraturen har framhevet to karakteristiske trekk ved Meillets Oslo-forelesninger som kan bidra til å kaste ytterligere lys over dette. For å belegge den nære forbindelsen som eksisterte mellom Durkheim og Meillet har den amerikanske språkforskeren og faghistorikeren Winfred Lehmann (1992) påpekt hvordan Meillets tilslutning til Durkheim-sosiologien i særlig grad kom til uttrykk nettopp i disse forelesningene. Lehmann framhever også hvordan instituttet selv, gjennom sine Kaukasus-studier (se nedenfor), arbeidet videre på dette grunnlaget:

The French scholar, Durkheim, was especially influential. His effect on Meillet is clear in the lectures that Meillet gave to the newly established Institute for Comparative Research in Culture at

Oslo in 1924. The institute itself, with its focus on the work in the Caucasus, provides further evidence of the concern with the social background of language (Lehmann 1992: 35)

Også Claude Levi-Strauss har vist til Meillets Oslo-forelesninger i sin fortolkning av universalismen i Durkheim-sosiologien (Gurvitch & More (eds.) 1945: 506). Levi-Strauss anvendelse av betegnelsen universalisme, må i denne sammenhengen ikke forveksles med Mertons anvendelse av betegnelsen. Levi-Strauss' universalisme refererer til Durkheim-sosiologiens metodiske og teoretiske fornyelse i de etablerte kultur- og samfunnsfagene, noe jeg skal komme nærmere inn på i kapittel tre.

I sin framstilling av den sammenlignende metoden som sentral doktrine i durkheimianernes vitenskapelige metodologi viser sosiolog og faghistoriker Yash Nandan (1980) hvordan Meillets "kompromissløse" komparative innstilling øvde en særlig innflytelse på Durkheim og Mauss (Nandan 1980: 17). I denne forbindelsen framhever han hvordan Meillets forelesninger ved "the prestigious Institute for Comparative Study of Civilizations- in Kristiania (now Oslo)" i særlig grad tilkjennega denne metoden (Nandan 1980: 462). Flere av de øvrige foreleserne ved instituttets åpning representerte samme synspunkter som Meillet. Den anerkjente danske språkforskeren Otto Jespersen som foreleste over emnet "Menneskehed, nation og individ i sproget", representerte i følge Sommerfelt, en utfylling av Meillets forelesninger (Paroli 1994: 16). Den russisk-engelske professor i rettsfilosofi, Sir Paul Vinogradoff, foreleste over den sammenlignende rettsvitenskapens metodiske grunnlag med emnet "Custom and Right". Vinogradoffs framstilling representerte en metodologisk parallell til Meillet (Amundsen 1972: 38. Om Vinogradoffs relasjon til rettsosiologien og religionssosiologien se også Gurvitch and Moore (eds.) 1945: 300, 312, 412). I tillegg til de utenlandske foreleserne, kom instituttets egne introduksjonsforelesninger, hvor Stang redegjorde for sentrale elementer i instituttets vitenskapssyn. Også dette var i grunnleggende overensstemmelse med Meillet (Stang 1925: 4-10) (se 3.3-3.5).

Tar vi et overblikk over gjesteforeleserne ved instituttet i mellomkrigstiden, gir dette en klar indikasjon på at kontakten med det durkheimianske sosiologi-miljøet vedvarte gjennom hele perioden: Antoine Meillet i 1924, Marcel Mauss i 1925, Marc Bloch i 1929, Paul Facounnet og Marcel Granet i 1936. I kapittel tre går jeg nærmere inn på grunnlaget for denne nære relasjonen og i kapittel fire viser jeg hvordan denne relasjonen konkret kom til uttrykk utover på 1930-tallet.

En av Fredrik Stangs intensjoner med forelesningsseriene var at de skulle skille seg fra tradisjonelle vitenskapelige kongresser som gjerne samlet mange forskere over et kortere

tidsrom. Instituttet skulle gå motsatt vei og samle få forskere til et lengre samvær (Stang 1931: 49). Ved å knytte de utenlandske forskerne til instituttet som korresponderende (assosierte) medlemmer, viste instituttet seg som gode nettverksbyggere, og de personlige relasjonene som hadde utviklet seg i løpet av forelesningsukene kunne utvikles videre innenfor den noe mer uformelle rammen som denne tilknytningsformen la opp til. De korresponderende medlemmene var ofte svært anerkjente forskere, og hadde ut fra sin stilling en viktig funksjon i et institusjonsbyggende perspektiv. Et uttrykk for dette var å anvende korresponderende medlemmers innflytelse som lobbyister for instituttet overfor pengesterke institusjoner som *Rockefeller Foundation*. Denne formen for markedsføring gjennom ansette forskere ble særlig framtreddende da den planlagte og kostnadskrevende forskningsaktiviteten ved instituttet kom i gang for fullt i 1925 (Paroli 1994: 17). Rockefeller Foundations Europa-kontor var plassert i Paris, og de korresponderende franske medlemmene, som Meillet, og senere de øvrige durkheimianerne som gjestet instituttet, ble i tur og orden bedt om å gjøre sin innflytelse gjeldende overfor den amerikanske stiftelsen. Rockefeller Foundations Europa-kontor ble bestyrt av Tracy Barrett Kittredge som kom til å bli involvert i mye av aktivitetene ved instituttet i mellomkrigstiden (se 4.4). Fredrik Stang ble etter hvert stiftelsens samfunnsvitenskapelige kontaktperson i Norge med tittel *Fellowship Advisor of The Rockefeller Foundation for the Social Sciences in Norway*, og hadde i denne rollen blant annet hånd om tildelingen av utenlandsstipendier til norske studenter og forskningrekrutter.

Den andre internasjonale forelesningsserien som gikk av stabelen ved instituttet i september 1925 var representert ved to menn som skulle opptre som strategiske markedsførere for instituttet. Den ene var Durkheims nevø, etnologen og sosiologen Marcel Mauss (1872-1950) og den andre var hans tysk-amerikanske kollega og venn, den anerkjente etnologen Franz Boas (1858-1942), professor ved Colombia universitetet, New York. Under Oslo-opphold ble Boas og Mauss innlemmet i planleggingen av en internasjonal Nansen-ledet ekspedisjon til Kola-halvøya. Boas som var berømt for antropologiske og språklige studier i arktiske områder, engasjerte seg både i forhold til økonomien i prosjektet, og med å finne mulige kandidater til ekspedisjonen gjennom sitt nettverk av kontakter. Umiddelbart etter tilbakomsten til New York i november var Boas i gang med et memorandum til Rockefeller Foundation om "our plans"⁵. På våren året etter framla Boas en skisse med kopier fra Stang for formannen i *Laura Spellmann Rockefeller Memorial*, og i et PS til Stang skriver han at også Dr. Mauss, som oppholdt seg i New York i denne perioden, skulle involvere seg i

---

⁵ Korr.A-IFSK: Brev fra Franz Boas til Fredrik Stang 18.11.25

arbeidet med å anbefale Stangs plan⁶. Med hjelp fra Boas og Mauss kom finansieringen på plass, men ekspedisjonen, som vi skal omtale noe nærmere nedenfor, ble til sist skrinlagt på grunn av motstand fra sovjetiske myndigheter. Boas hadde også i slutfasen vist initiativ ved å forsøke å forhandle fram en løsning med Sovjetstaten gjennom sitt nettverk av kontakter i Russland. Boas' iherdige arbeid var allikevel ikke forgjeves da stiftelsen omdisponerte mye av pengene til andre prosjekter ved instituttet. På 1930-tallet ble Mauss igjen trukket inn i den faglige virksomheten ved instituttet. Denne gangen som rådgiver i forbindelse med forelesningsaktiviteter (se 4.4). Et kjennetegn ved Mauss i denne rollen var hans evne til å se og hensynta flere fagaspekter ved instituttets faglige virksomhet samtidig. Mauss ga også tydelige og strategiske råd knyttet til egenforvaltningsaspektet, som instituttet ved denne anledningen ikke lyttet til. I 4.4 skal jeg komme nærmere inn på disse forholdene.

Både Mauss og Boas hadde forelest om prehistoriske samfunns- og kulturformer under Oslo-oppholdet i 1925 og var dermed representative for instituttets sterke vektlegging av "primitive kulturer" som forskningsfelt på 1920-tallet. I forelesningsseriene som ble avholdt i tidsrommet 1924- 28, var det språklige, rettslige, religiøse og kunstneriske aspekter ved "primitive" kulturer og oldtidsamfunn som stod i fokus. Marcel Mauss' innfallsvinkel var i likhet med Meillets året før av en mer metodisk karakter: "[...]dealing with the use of the notion of primitive in sociology and in the history of civilizations [...] I relate the conditions of certain kinds of so-called lower societies to the great Neolithic and Eneolithic civilisations" (Besnard (ed.) 1980: 151).

Utgivelsen av Boas' forelesningsrekke *Primitive Art* som raskt oppnådde klassikerstatus verden over, brakte internasjonal oppmerksomhet til det norske instituttet. I *Primitive Art* presenterte Boas et syn på kunst som hadde funksjonalistiske trekk: "The art and characteristic style of a people can be understood only by studying the productions as a whole" (Lowie 1937: 146). Boas' tenkning skilte seg ellers fra de rådende etnologiske utviklingsteoriene i denne perioden (se 3.3) og Boas selv ble opphavet til et tredje utviklingsstandpunkt som ble skoledannende for den amerikanske antropologien (Klausen 2001: 207). Mens alle forelesninger fra åpningsåret 1924 ble publisert (med unntak av Felix Kreuger som ikke levert inn sitt manus) tillot ikke den anstrengte økonomien ved instituttet en utgivelse av alle forelesningsbidragene i 1925, og bare fire av syv rekker ble publisert. Mauss var den ene av to utlendinger som ikke ble publisert i etterkant. Hvilke kriterier som ble benyttet i utvelgelsen av bidrag vites ikke, men det er sansynlig at instituttet, ut fra et ønske

---

⁶ Korr.A-IFSK: Brev fra Franz Boas til Fredrik Stang 01.05.26.

om å bevare et balansert inntrykk av virksomheten, kan ha funnet det uheldig å utgi durkheimianere to år på rad. I den udaterte teksten "An intellectual selfportrait" som man antar at Mauss har skrevet fem år senere, i 1930, framkommer det at Mauss selv planla å utgi Oslo-forelesningene (Besnard (ed.) 1980: 151). I dette selvportrettet har Mauss gitt Oslo-forelesningene en framtrædende plassering under et avsnitt om metodologi. Forelesningene holdes fram sammen med de to bidragene som ble stående som Durkheim-skolens manifest, nemlig *Metodereglene* og artikkelen "Sosiologi" i *Grande Encyclopedie* (s.151). Denne sentrale plasseringen gir oss en indikasjon på Mauss' egen vurdering av Oslo-forelesningenes betydning innenfor det durkheimianske konseptet.

Hovedsakelig på grunn av dårlig økonomi ble aktivitetsnivået og den internasjonale bredden i forelesningsvirksomheten kraftig redusert for perioden 1926-1928. Høsten 1927 ble det ikke avholdt forelesninger, mens det i 1928 ble avholdt to enkeltserier foredratt av deltakere ved den internasjonale historikerkongressen som fant sted ved Universitetet i Oslo den høsten. I 1926 ble det avholdt en svært betydningsfull enkeltserie ved en av instituttets egne medarbeidere. Foreleseren var professor i oldnorsk og islandske språk, Magnus Olsen, og hans emne omhandlet de norske stedsnavnene. Forelesningene ble publisert samme år med tittelen *Ættegård og Helligdom. Norske stedsnavn socialt og religionshistorisk belyst*. Studien ble snart en norsk klassiker etter utgivelsen. Magnus Olsen hadde vært involvert i virksomheten ved instituttet fra oppstarten, og spilte en viktig rolle i kretsen rundt Stang. Som vitenskapsmann må Magnus Olsen kunne karakteriseres som selve personifiseringen av den tverrfaglige og syntetiserende tilnærmingen i den sammenlignende kulturforskningen. Filologi, lingvistik, runologi, historie, religionshistorie, og sosiologi representerte den imponerende bredden i faglig tilnærming som Magnus Olsen arbeidet med utgangspunkt i (Sommerfelt 1949: 460-463, Marstrander 1949: 463-467, Knudsen 1963: 1-2).

Det banebrytende nye i *Ættegård og Helligdom* var den sosiologiske tilnærmingen i behandling av stedsnavnene. Stedsnavn måtte forstås som noe mer enn "litterære minnesmerker fra fortiden" (Sommerfelt 1949: 461). Magnus Olsen viste hvordan stedsnavnene avspeilte den sosiale strukturen innenfor bygdesamfunnene, og hva navnene kunne fortelle om samfunnenes religionsutøvelse (Amundsen 1972: 43). Selve begrepet "stedsnavn" kunne bare være meningsfullt ut fra en sosiologisk definisjon, og det samme gjaldt for den tidsbestemte faktoren ved navnene (Olsen 1926: 4 -5). "I disse forelesninger hvor den sosiale stilling er bestemmende" skriver han, "kommer vi alltid til å strebe henimot de pletter i vårt land hvor livet har pulsert rikst, i kontinuerlige samfund, like fra oldtiden

av”(s. 35). I denne sammenhengen var gårdssamfunnet av sentral betydning. Om gården som sosial enhet skriver han:

Gården var i utpreget grad hva samfundsforskerne kaller en ”institusjon”, et fast formet miljø med et bestemt materielt grunnlag, med bestemte relasjoner til familie og andre sosiale forhold, bestemte relasjoner til andre lignende miljøer og deres samfunnsmessige opbygning, religiøse, økonomiske, rettslige, politiske og selskapelige – et særpreget miljø som den enkelte fødtes inn i og som overlevde ham. Vi forstår da hvor fast bosted og navn her må være knyttet til hinannen (s.13).

Retts sosiologi og familiesosiologi var andre emner som ble tatt opp i tilknytning til behandlingen av stedsnavnene. I likhet med Sommerfelt var også Magnus Olsen, fransk i sin orientering og betydelig influert av Durkheim og Mauss og det øvrige durkheimianske miljøet rundt *L'Année Sociologique* (se særlig Olsen 1926: 38-39). Etter forslag fra Sommerfelt og Meillet ble han opptatt som medlem i *Société de Linguistique* i Paris i 1924 (Paroli 1994: 16). I 1937 ble Olsen lansert som kandidat til et æresdoktorat ved Sorbonne, på et initiativ fra durkheimianeren Paul Fauconnet⁷.

Gjennom stedsnavnstudiene kom Magnus Olsen til å sette et markant preg på eldre norsk historieskrivning, med særlig innflytelse på Alexander Bugge, Edv. Bull og Halvdan Koht. For Andreas Holmsen ble Olsens stedsnavnstudier en ”hovedhjørnestein” i historieverket og læreboken om Norges eldste historie (Dahl 1976: 244, 252). Sett i lys av instituttets virksomhetssyn og vitenskapssyn, vil jeg karakterisere *Ættegård og Helligdom* som instituttets mest representative enkeltutgivelse på 1920-tallet.

Forelesningsseriene ved instituttet hadde det fellespreget at de grupperte seg om et større tema. Forelesningsseriene skulle på denne måten gi samlende syntetiserende framstillinger av tematikken, og dermed gi uttrykk for det vitenskapelige mål instituttet hadde satt seg for en *enhetsstrebende* kulturforskning (se nedenfor 3.4). Fokus på eldre samfunnsformer ble et gjennomgående trekk ved forelesningsseriene i mellomkrigstiden. På 1920-tallet som nevnt, hovedsakelig med en innretning mot prehistoriske samfunn, og på 1930-tallet med vekt på den nyere førindustrialiserte samfunnshistorien. Først i etterkrigstiden rundt 1960 kan man finne at sosiologiske samtidsrelaterte emner etter intensjonen skal opp i en forelesningsserie (Otto 1965: 3-4). For tidsrommet 1929- 36, var alle seriene vinklet inn på en enhetlig tematikk, henholdsvis agrarhistorie, rettshistoriske emner, fornminner, og sosiologiske emner. Den femte serien som ble avholdt høsten 1929 markerte opptakten til

---

⁷ NBO: Fredrik Stang brevsamling nr. 374. Opplysning gitt i brev fra Rokseth til Stang 02.07.37

prosjektområdet ”Bondesamfunnets utviklingsformer”. En ny og omfattende forelesningsserie til støtte for prosjektområdet ble avholdt høsten 1932. Jeg skal omtale disse to seriene noe nærmere i tilknytning til framstillingen av prosjektområdet i et underavsnitt nedenfor.

Som den tiende forelesningsserien ble det, i 1934, bestemt å starte planleggingen av en forelesningsserie som skulle omhandle den allmenne sosiologien. Serien, som ble gjennomført høsten 1936, skal vi komme nærmere inn på i kapittel fire. Instituttets forhold til sosiologifaget var som vi har sett både avklart og etablert alt fra oppstarten, og denne satsningen kom på mange måter som en naturlig forlengelse av flere foregående serier med sosiologiske perspektiver i tilnærmingmåter og tematikk. En hovedgrunn til at dette emneområdet ble satt på dagsorden på dette tidspunktet var utviklingen ved universitetet, i første rekke ved det juridiske fakultetet, hvor sosiologifaget så ut til å befeste seg. Dette gjorde tiden moden for en større satsning ved instituttet som hadde ambisjoner om å være med å utforme sosiologifaget også innenfor universitetet. En planlagt ellefte serie for høsten 1939 ble først utsatt pga. krigsutbruddet. Den tyske invasjonen og okkupasjonen våren 1940 medførte imidlertid en stans i det meste av aktiviteten ved instituttet inklusive videreføringen av forelesningsseriene. Instituttet ble forsøkt infiltrert av okkupasjonsmakten, samtidig som flere medarbeidere påtok seg krigsrelaterte oppgaver for motstandsbevegelsen og den norske regjeringen i London. Et fagfelt som i stor grad kunne videreføres uforstyrret gjennom krigsårene var forskningsoppgavene knyttet til programmet ”Bondesamfunnets utviklingsformer” (se nedenfor).

Forelesningenes formidlingsfunksjon

I 1929 var forelesningsseriene tilbake på samme representative og internasjonale nivå som i 1924-25, og dette vedvarte utover på 1930-tallet. Selve organiseringen rundt emnevalg og personvalg kunne etter hvert foregå på et noe friere grunnlag enn i de første etterkrigsårene (Stang 1931: 39). Forelesningsarrangementene ved instituttet skulle primært være internasjonale forskerseminarer. Men forelesningenes organiseringsform og formål hadde en annen og viktig funksjon som gikk langt ut over denne primære rammen. ”Det videnskapelige publikum”, som var instituttet betegnelse på sine tilhørere, var en blandet forsamling. Ut fra det overordnede siktemålet å allmennt kjentgjøre idealene som lå til grunn for den sammenlignende kulturforskningen, var det knyttet forskjellige måsettinger og forventinger til tilhørerne ut fra formidlingsaspektet. For å tydeliggjøre dette poenget kan tilhørerne grupperes

i tre publikumskategorier. For ”det brede lag av befolkningen” var målsettingen med formidlingen knyttet til et folkeopplysningsideal. For den andre kategorien, ”de utenbys stipendiatene”, var målsettingen knyttet både til formidlingsaspektet og til forskningsaspektet (rekruttering). Den siste kategorien tilhørere kan omtales som ”den universitetstilknyttede gruppen”. Denne gruppen omfattet universitets egne professorer, dosenter, stipendiater og studenter, inkludert representantene fra andre nordiske universiteter. Målsettingen overfor denne gruppen var primært å påvirke til en endret oppfatning av kulturfagenes teorigrunnlag, basert på nye vitenskapelige innsikter. Med sin integrasjonsforskning ønsket instituttet å vise hvordan ny innsikt i praksis slo ut i en endret forskningsforståelse (se kapitlene tre og fire).

Forelesningene i disse ukene var offentlige og enkelte emner hadde en så bred publikumsappell at arrangementene måtte flyttes fra Nobelinstituttets sal til Universitetets gamle festsal for å gi plass til alle tilhørerne (Stang 1931: 40). Dette gjaldt både for Magnus Olsens serie om norske stedsnavn, og for Anton Waldemar Brøggers forelesningsrekke i 1925 om ”Det norske folk i oldtiden”, som i tillegg ble kringkastet som radioforedrag. Instituttet hadde i denne sammenhengen en bevisst strategi ut mot et bredere lag av befolkningen. Det var ikke bare en liten lærd elite som skulle vinnes for den sammenlignende kulturforskningen. Instituttet hadde en videre politisk målsetting som Stang formulerte ut i mange sammenhenger. I et konsept til bokmanuskript oppbevart blant dagboknotatene skriver Stang om essensen i målsettingen: "[...] det nemlig å føre den allfolkelige oppfatning av mennesket og dets kultur inn i bevisstheten, ikke bare hos vitenskapsmenn, men også hos alle de andre. Det er altså noget propagandistisk ved vårt Institutt"⁸. Hva som lå til grunn for den allfolkelige oppfatning er tema i kapittel tre.

Et kombinert ønske om å formidle forskning og samtidig rekruttere til forskning ga seg utslag i opprettelsen av en stipendordning for unge deltakere fra distriktene. Stipendordningen gav kulturfag-interesserte personer som ikke hadde vitenskapelige stillinger en mulighet til å delta som tilhørere ved forelesningsseriene. Til gjengjeld ønsket instituttet å nyttegjøre seg stipendiatenes lokale tilknytning i forskningsvirksomheten. Blant stipendiatene rekrutterte instituttet lokale prosjektmedarbeidere som bistod som intervjuere, i registrerings- og innsamlingsarbeid og annet relevant feltarbeid (Stang 1931: 46-49). Med denne innretningen hadde instituttet valgt å trekke veksler på det grunnlaget for kulturforskning som eksisterte rundt om i bygdene, helt i tråd med Halvdan Kohts tilstandsbeskrivelser i *Aftenposten* 1919.

---

⁸NBO: Ms.fol. 3912:7a. Fredrik Stang. Sitat fra manuskript (udatert).

Også for forskningsrekrutter fra de humanistiske fagene ved universitetet ble en innlemmelse i instituttets virksomheter en attraktiv måte å finne videre vitenskapelige arbeidsoppgaver på (se nedenfor). Det skulle være grunn til å tro at kulturfagenes studenter ved universitetet også utgjorde en ikke ubetydelig andel av det ”vitenskapelige publikum” under forelesningsukene. Det finnes imidlertid ingen skriftlige kildebelegg på at det faktisk forholdt seg slik. Kanskje var universitetsstudentenes tilstedeværelse en så stor selvfølge at man ikke fant grunn til å bemerke dette skriftlig? Et forhold som derimot er svært godt kildedokumentert er forelesningsseriens nordiske profil. Innslaget av professorer, stipendiater og studenter fra danske og svenske universiteter, både som deltakere og tilhørere, var jevnt over stort under forelesningsukene gjennom hele mellomkrigsperioden, og det danske Rask-Ørsted Fondet delte ut stipendmidler til dette formålet. Forelesningene som ble holdt på et av de skandinaviske språkene, ble i etterkant utgitt på et av fremmedspråkene, engelsk, fransk, eller tysk. Dette skulle bidra til å synliggjøre den nordiske forskningen utenfor det skandinaviske språkfellesskapet, og var i tråd med et av de bærende elementene i Stangs initiativ fra 1917.

Forskningsprosjektene

Der formålet med forelesningsseriene var å få klarlagt forskningens ”nuværende standpunkt” innen de enkelte grener av kulturvitenskapen, skulle forskningsprosjektene ”søke å befordre vitenskapelige fremskritt [...] som kan fylle hullene i vår viden” (Sommerfelt 1925: 178). Begrunnelsen for utvalget av forskningsemner var todelt. En intensjon var å plukke ut studiefelter hvor norsk forskning kunne hevde seg, den andre intensjonen var at emnene samtidig måtte egne seg i et internasjonalt sammenlignende perspektiv. Hans Vogt har påpekt at retningslinjene for virksomhetsorganiseringen ved instituttet representerte noe nytt og ”moderne” i norsk forskningssammenheng. Dette kom særlig til uttrykk i prosjektorganiseringen i klart definerte og målstyrte forskningsprogrammer. Her tok man opp forskningsoppgaver som strakte seg over et lengre tidsrom, etter framdriftsplaner som var fastlagt av styrende organer. I følge Vogt var dette en vitenskapelig arbeidsform som først ble vanlig i norsk forskningssammenheng i etterkrigstiden (Vogt 1974:12). Etter en rekke forhandlinger valgte instituttet tre prosjektområder som ble satt på arbeidsprogramet i 1923. De tre områdene var *sammenlignende studier av de kaukasiske og iranske språk*, *sammenlignende studier av arktiske folkeslags kultur*, og *sammenlignende folkeminneforskning*. Et fjerde og siste prosjekt kom som nevnt i gang i 1928 med

sammenlignende studier over bondesamfunnets kulturformer. Til hvert prosjektområde ble det opprettet fagutvalg, med en overordnet, styrende og administrativ funksjon på det enkelte fagområde. Den praktiske og faglige gjennomføringen ble styrt av prosjektledere. Denne modellen hadde dermed tre styringsnivåer; hhv instituttstyret, fagutvalg, og prosjektledelse.

Studiet av de kaukasiske og iranske språk

Forslaget om å igangsette et systematisk studium av de kaukasiske og iranske språkene ble reist av Sommerfelt i samarbeid med sine tidligere lærere, professor i keltiske språk Carl Marstrander (1883-1965), og professor i indisk filologi Sten Konow (1867-1948). Kjernen i fagutvalget for kaukasiske og iranske språk bestod foruten Sommerfelt av Georg Morgenstierne (indisk filologi) og Magnus Olsen, som var utvalgets formann i hele mellomkrigsperioden (Amundsen 1972: 77).

Med opptakelsen av sammenlignende språkstudier på arbeidsprogrammet hadde instituttet, som allerede nevnt, lagt til rette for empiriske studier basert på den franske sociolingvistiske skolen metodiske tilnærminger. I sitt innledningsforedrag i 1924 forespeilet Sommerfelt de endringene som måtte komme med utgangspunkt i dette:

Nødvendigheten av å utvikle den almene sprogvidenskap og presisere dens metoder føles nu overalt, det blir mere og mere klart, at selv den mest begrensede detaljundersøkelse krever vidt blikk og at den ikke kan utføres efter så nærsynte metoder, som hittil ofte har vært brukt.
(Sommerfelt 1925: 179).

Uttrykket nærsynthet var i denne sammenhengen myntet på et historisk- sammenlignende analyseperspektiv som var forankret i individual- og assosiasjonpsykologiens lover for utvikling innen den diakrone språkforskningen. Det nye sammenlignende perspektivet som instituttet sluttet seg til gjennom satsningen på dette studiefeltet, skulle støtte seg til sosiologiske lover (se nedenfor 3.5 og 4.3).

De største bevilgningene til dette prosjektområdet i mellomkrigsperioden gikk til Georg Morgenstiernes feltarbeid i Afghanistan, Iran og Nordvest-India (1923-1924, 1929), og til Hans Vogts studier av sydkaukasiske språk og kulturforhold i Tbilisi, Georgia (1932-1933). I tillegg til språkstudier innenfor dette prosjektområdet ble også australske urinvåneres språk satt på dagsorden gjennom Sommerfelts språkssosiologiske forskning på Aranta-stammen. Dette arbeidet knyttet an til to klassiske Durkheim-studier og var basert på samme

etnografiske kildemateriale som Durkheim hadde anvendt i sin studie av elementære former for religiøst liv (se 4.3).

Studiet av de arktiske folkeslags kultur

Forslaget om å oppta de arktiske folkeslagenes kultur på arbeidsprogrammet, ble reist av professor i etnografi, Ole Solberg (1879-1946). Mens norsk forskning hadde gjort en stor innsats innenfor den naturvitenskapelige og geografiske utforskning av polarområdene med blant andre Fritjof Nansen i spissen, var lite gjort når det kom til folkegruppene som bebodde disse strøkene (Qvigstad 1925: 60). Om dette feltet skriver Sommerfelt at man her stod over for "relativt enkle sosiale fenomener, så man kan gjøre sig håb om å forklare på den ene side den slående enhet i arktisk kultur og på den annen side de detaljforskjelligheter, som finnes mellem de arktiske samfund." (Sommerfelt 1925: 178). Forholdet mellom "kultur" og "natur" var et omstridt tema innen dette forskningsfeltet. En sentral hypotese gikk ut på at de ulike folkegruppenes enhetlige kulturelle preg først og fremst skyldtes naturforholdenes innvirkning. Slike antakelser om geografisk determinisme ser vi igjen i flere utviklingsteorier helt tilbake til 1700-tallet og kan påvises bl.a i Montesquieus tenkning. Vitenskapssynet ved instituttet baserte seg, som vi skal se, i stor grad på en slik geografisk deterministisk utviklingstanke (jf. nedenfor 3.3).

Kjernen i det arktiske utvalg bestod av Magnus Olsen (formann fra 1930), Anton Wilhelm Brøgger (arkeologi), Konrad Nielsen (finsk-ugrisk filologi), og Kristian Emil Schreiner (anatomi). Fra 1925 til 1930 ble utvalget supplert med Fridtjof Nansen (oseanografi) som også innehadde formannsvervet i denne perioden (Amundsen 1972: 60). Nansens interesse ble vakt ved at instituttet planla en storstilt ekspedisjon til Kolahalvøya og Sibirkysten med deltakelse av nordiske, russiske og amerikanske forskere innen språkvitenskap, arkeologi, etnologi og antropologi. At Nansen skulle lede ekspedisjonen var planen forutsetning. Planene om ekspedisjonen tiltrakk seg internasjonal oppmerksomhet og med hjelp, som nevnt, fra korresponderende medlemmer av instituttet bevilget det amerikanske forskningsfondet *The Laura Spelman Rockefeller Memorial* størstedelen av den nødvendige kapital til en gjennomførelse av ekspedisjonen. Planen strandet imidlertid fordi de sovjetiske myndighetene ikke kunne godta en ren norsk ledelse av arbeidet. Planen ble først lagt på is med tanke på å gjenoppta forhandlinger med russerne, men etter Nansens død i 1930 kom ekspedisjonen aldri på dagsorden igjen. Bevilgningen på 35 000 \$ fra "Memorial", som i

1928 var innlemmet i moderorganisasjonen *Rockefeller Foundation*, bortfalt da planen om ekspedisjonen strandet. Rockefeller Foundation bevilget i stedet et beløp på 20 000 \$ til det øvrige arbeidet innen arktisk kultur.

Arbeidet på dette feltet kom hovedsaklig til å omfatte studier av de nordiske samenes livsbetingelser og kulturforekomster. I mellomkrigsperioden ble det gitt store bevilgninger blant annet til professor Schreiners studier av samenes antropologi, med vekt på rasens anatomi og fysiologi. Studiene var forankret i den fysiske antropologien slik den hadde utviklet seg i første halvdel av det 20. århundre i Norge, under ledelse av Schreiner (1874-1957) og legen Halvdan Bryn (1864-1933). Metodene som ble lagt til grunn for disse undersøkelsene var kontroversielle og ble møtt med motstand allerede i samtiden (Holck 1990: 68). I nyere tid har Schreiner og Bryns antropologiske virksomhet i den samiske befolkningen blitt underkastet et ytterligere kritisk søkelys (Klausen 1990: 146-147, se særlig Kyllingstad 2004). Denne virksomheten er for tiden på nytt tematisert og under utarbeidelse i et doktorgradsprosjekt ved Forum for Universitetshistorie, UiO. Den fysiske antropologien stod sterkt i Europa og Amerika i før- og mellomkrigsperioden, og i kapittel fire skal vi se på Sommerfelts tematisering rundt problemstillinger knyttet til relasjonen språk og rase.

Også andre sider ved arktisk kultur stod på programmet, bl.a Just Knud Qvigstads språkstudier, stedsnavnsstudier og samlinger av "lappiske eventyr og sagn" og Konrad Nielsens reindriftsundersøkelser. I tillegg ble det bevilget penger til de epokegjørende undersøkelsene av Finmarks arkeologi under konservator ved Oldsaksamlingen i Oslo, Anders Nummedals ledelse. Anders Nummedal (1867-1944), som var oppdageren av den såkalte Fosna-kulturen i Sør-Norge, kom fra 1925 til 1939, "med sin eventyrlige, intuitive evne" (Amundsen) til å avdekke nok en ukjent kulturform langs Finmarks-kysten. Denne fisker- og jegerbefolkningen, datert til mellom ca. 8000 til 2000 år f. Kr., ble døpt Komsa-kulturen. Funnene var sensasjonelle i verdenssammenheng.

Studiet av folkeminnene

Allerede i diskusjonene før opprettelsen av instituttet hadde folkeminneforskningen kommet i fokus blant annet på bakgrunn av Halvdan Kohts kronikk i *Aftenposten* i 1919. Det norske folk hadde "på grunn av de sosial-politiske forhold de lenge levde under, bevaret en rik skatt av folketradisjoner og meget av det som annesteds er gått tapt er her optegnet i tide", skriver Sommerfelt (1925: 177). Feltet egnert seg særlig godt for sammenlignende utforskning fordi

man gjennom folketradisjonen kunne påvise "mange og slående fellestrekk i de forskjellige menneskelige samfund" (s.177). Med folkeminnevitenskap på arbeidsprogrammet sluttet instituttet seg til en sterk tradisjonslinje i norsk forskning slik Koht hadde vist til, med navn som Jørgen Moe, P.A. Munch, Sophus Bugge og Moltke Moe.

Et navn som savnes langs denne tradisjonslinjen er Eilert Sundt. Vi finner bare en eneste eksplisitt referanse til Sundt og hans studier i tilknytning til virksomheten ved instituttet. Gjennom *Professor Fredrik Stangs Fond* som ble opprettet av instituttet i 1937 i forbindelse med Stangs 70-års dag, ble det bevilget penger til Helge Refsums etnososiologiske studier over "sosiologiens pioner" Eilert Sundt (Amundsen 1972: 135). I 1944 publiserte Refsum studien om *Eilert Sundt og byggeskikken*. Et annet arbeid som også ble delfinansiert av professor- fondet var Peter A. Munchs arbeid om sosiologiske forhold på Tristan da Cunha. I følge Vilhelm Aubert var denne studien "den første empiriske sosiologiske undersøkelse utført av en nordmann etter Eilert Sundt" (Mjøset 1991: 142, note 45). Selv om Eilert Sundt ikke nevnes ved navn kan vi, i likhet med Arne Martin Klausen se på daværende stipendiat i folkeminnevitenskap, senere professor, Nils Lids folkelivsgranskning i instituttets regi som en måte å knytte "båndene tilbake til Eilert Sundt" på (Klausen 1990: 150). I perioden 1929-1935 var Nils Lid (1890-1958) den første heltidslønnede forsker ved instituttet. I forbindelse med sin doktoravhandling om "Norske slakteskikkar med jamføringar frå nærskyldte område" hadde Lid utviklet et registreringsprogram for innsamling av data om norsk folketro og folkeskikker, og startet i denne perioden en stor innsamlingsvirksomhet og registrering basert på informanter i alle landets kommuner. Lid var internasjonalt orientert i sin forskning og foretok studiereiser til universiteter og arkiver over hele Europa, i tillegg til et lengre opphold i USA i 1934 (Amundsen 1972: 94-95).

Folkeminneutvalgets virksomhet ble ledet av professor Knut Liestøl (1881-1952) gjennom hele mellomkrigstiden. De øvrige medlemmene i utvalget var fra 1926, Wilhelm Schencke (religionshistorie), Magnus Olsen, overlærer Per Kviberg (fra 1936), og stortingspresident og gullsmed Magnus Nilssen (i 1938). Knut Liestøls første prosjekt var innsamling og publisering av Moltke Moes arbeider. "På en verdigere måte kunne Instituttet ikke åpne sin skriftserie" skriver Amundsen. "Med sin utpregede sans for syntese så han de almene lover som gir folketradisjonene og folkediktningen det særegene preg." (Amundsen 1972: 91). Et annet sentralt arbeid i mellomkrigsperioden var finansieringen av den nordiske folkeminne-forskningen på de britiske øyer under ledelse av Haakon Shetelig (arkeologi) og dr. Reidar Th. Christiansen (folkloristikk).

Studiet over bondesamfunnets utviklingsformer

Sammenlignende studier over bondesamfunnets kulturforhold ble det fjerde og siste store prosjektområdet ved instituttet da dette kom på programmet i 1928. Bondesamfunns-studiene kom til å sette et dominerende preg på instituttet fra oppstarten i 1928 til nedleggelsen i 1975. Instituttets forskningsoppgaver og forelesningsserier hadde vært konsentrert rundt prehistoriske samfunnsformer og ”primitiv” kultur, og i følge initiativtakeren Edvard Bull, var det på tide at instituttet prioritere et forskningsfelt som gjaldt ”forhold og fenomener av mere central verdi for vår egen og hele den vesteuropeiske kulturverden, forhold og fenomener av mere egentlig historisk karakter” (Bull 1929: 4). Brodersens synspunkt på at bondesamfunns-studiene representerte opptakelsen av ”et rent sosiologisk problem”, kan kanskje tolkes i lys av Bulls programerklæring (Brodersen 1986: 13). En vektlegging av undersøkelser av europeiske samfunnsforhold innenfor en historisk avgrenset tidshorisont lå antakelig tettere opp til Brodersens egen sosiologiforståelse i tematikk og tilnærming.

Bull presiserer at med ”bondekultur” siktet man i denne sammenhengen ikke til ”åndskultur” men til ”materiell kultur” i vid forstand, til bondesamfunnets økonomiske og sosiale kultur. Edv. Bulls feltbeskrivelse var med dette rettet inn mot ”bondelivets” ensartede kulturformer slik dette ville gjenspeile seg i bebyggelse og samfunnsforhold, i moral og religion, i bruksformer og redskaper (Bull 1929: 4-5). Formuleringer i Bulls arbeidsprogram viser et sterkt sammenfall med Fredrik Stangs utviklingshistoriske syn på kulturen og samfunnet, noe vi skal behandle nærmere i kapittel tre:

Et sammenlignende studium av likheter og og forskjelligheter i bønders og bondesamfunns liv og livsvilkår på de forskjellige steder av jordkloden og i de forskjellige historiske perioder kan derfor alt på forhånd ventes å ville gi et rikt utbytte, for så vidt som det må antas å kunne føre dypt inn i forståelse av de lover som styrer denne for hele menneskehetens utvikling så betydningsfulle livsform (s. 5)

En komité bestående av Edv. Bull, A.W. Brøgger, Halvdan Koht, Knut Liestøl og Werner Werenskiöld (geografi) ble nedsatt for å utrede Bulls forslag. Disse gikk senere inn i fagutvalget for bondesamfunnsstudiene som i tillegg bestod av Fredrik Stang (formann etter Bull til 1941), Jon Sundby (stortingsmann og gårdbruker), Asgaut Steinnes (historiker og rikarkivar), og Hans Aarstad (stortingsmann og skolebestyrer). Blant de økonomiske og sosiale institusjoner som komiteen hadde oppe til diskusjon var ”jordfellesskap og

eiendomsrett", "enkeltgårdssamfunnets granneforhold og dugnadsinstitusjonen", og "førkapitalistisk drifts- og omsetningsformer"(Bull 1929: 5,7,16). Til sist valgte komiteen "seterbruket" som begynnerstudie. Valget ble begrunnet med at den norske seterdriften hadde holdt seg forholdsvis uendret opp mot moderne tid, og betingelsene for å kunne gi et representativt tilskudd til internasjonal forskning ble på dette grunnlaget ansett for å være særlig gode (Amundsen 1972: 100). Også ut fra et sammenlignende perspektiv var seterdrift et velegnet emne og Bulls arbeidsprogram la opp til en sammenligning med de sveitsiske og østerrikske alpelandene (Bull 1929: 6). På bakgrunn av komiteens innstilling fattet instituttstyret følgende beslutning: "The Institute resolves to add the comparative study of forms on development in the peasant community to its program. A beginning will be made with the study of seter life and customs in Norway, regarded from a social standpoint" (Stang 1930: 22).

Året etter ble Bulls arbeidsprogram presentert i forelesningsform i den oppfølgende forelesningsserien. Serien var bredt sammesatt og representert med to av de fremste sosialhistorikerne i Europa i dette tidsrommet, den franske durkheimianer og professor i Strasbourg, Marc Bloch, og professor ved universitetet i Wien, Alphons Dopsch. Både Bloch og Dopsch hadde medvirket aktivt til å få satt bondesamfunns-studiene på instituttets agenda: "Bull had close contact with Marc Bloch (France) and Alphons Dopsch (Austria), who both had studied European villages and towns. They both advised Bull to take up settlement studies in Norway" (Frimannslund Holmsen 1999: 162).

Organiseringen rundt de utenbys stipendiatene var ved denne serien spesielt tilrettelagt med tanke på å sikre seg lokale medarbeidere til prosjektet. Seterbruket skulle studeres i et internasjonalt og sammenlignende perspektiv, men man måtte ta utgangspunkt i norske forhold og forutsetninger. I dette lå en stor utfordring hva gjaldt feltarbeid og innsamlingsarbeid i distriktene. "Analysen" måtte i så henseende "gå fyre syntesen" som historiker og senere riksarkivar Asgaut Steinnes uttrykte det i "arbeidslinor for etterrøkjingane un bondesamfundet" (se 3.7). Spesielt hadde man denne gangen rekruttert blant lærere i landbruksskolemiljøene og blant arkiv- og museumsarbeidere. I tillegg til de offisielle forelesningene holdt Dopsch og Bloch kollokvier for stipendiatene i tilknytning til forelesningseminene. Nytt var det også at stipendiatene denne gangen ble organisert i en egen stipendiatklubb med et tilleggsprogram utover det offisielle programmet (Amundsen 1972: 44). En organisering av deltakerne i slike stipendiatklubber ble etter dette en fast institusjon ved de kommende forelesningsseriene ved instituttet. Både Dopsch' og Blochs forelesninger utkom i skriftsserien i 1930, og Blochs forelesninger over det franske bondesamfunnets

utviklingsformer med fokus på seterdriften kom i etterkrigstiden i flere utgaver og oversettelser, bl.a til russisk. I etterkant av Oslo-oppholdet publiserte Bloch en artikkel om det norske instituttet i *Annales d'Histoire Economique et Sociale*, tidsskriftet han grunnla og redigerte sammen med Lucien Febvre. I 3.5 skal vi se nærmere på enkelte aspekter ved artikkelen som berører Blochs oppfatning av vitenskapssynet ved instituttet.

Like i forkant av den andre forelesningserien til støtte for seterbruksstudiene i 1932 døde Edvard Bull og arbeidet kom i mellomkrigstiden til å bli ledet og videreført av de to historikerne Asgaut Steinnes (1892-1973) og Andreas Holmsen (1906-1989). Steinnes og Holmsens tilslutning til instituttets og Bulls idemessige grunnlag for prosjektet skal vi se nærmere på i 3.7. Forelesningsserien i 1932 samlet et høyt antall bidragsytere, i alt 16 nordiske forelesere, blant dem nestoren i svensk etnologi, den sosiologi-inspirerte Sigurd Erixon (1888-1968). Også antallet stipendiater var høyt, med 50 deltakere fra hele landet, hvorav mange ble involvert i feltarbeid i sine distrikter (Amundsen 1972: 47-48).

Den sammenlignende studien av norsk og mellom-europeisk seterdrift ble avsluttet i 1943 med presentasjon av forskningsresultater i en serie publikasjoner. Seterstudiene ble avløst av nye studier innen emneområdet "Gården i norsk samfunnshistorie" med de to delprosjektene "Gardssamfunn og grannesamfunn. Garden som sosial enhet i Norge" og "Gamal gardsskipnad i Norge" (allerede påbegynt i 1932). De nye prosjektene tok opp i seg de øvrige nøkkelområdene som Bulls forberedende komite hadde vært opptatt av i 1928.

Inntil arbeidet med bondesamfunnsstudiene kom på arbeidsprogrammet hadde kvinnene glimret med sitt fravær i det vitenskapelige arbeidet ved instituttet. Mag.art. Rigmor Frimannslund (Holmsen fra 1961) hører til et lite antall kvinner som kom inn på arenaen i 1943. Med et ansettelsesforhold som strakte seg over 32 år ble Rigmor Frimannslund Holmsen til gjengjeld en av de medarbeidere med lengst fartstid ved instituttet. Hun kom også til få en ledende rolle i bondesamfunnsavdelingens arbeid. Frimannslund Holmsen ble Norges første magister i etnologi like før stengningen av universitetet i 1941. Etnologi var på dette tidspunktet ikke institusjonalisert som fag ved universitetet, og etter ankomsten til Oslo fra Bergen i 1934 studerte Frimannslund Holmsen en rekke av etnologiens tilgrensende disipliner: Folkeminnevitenskap under Knut Listøl, folkloristikk under Nils Lid, etnografi under Ole Solberg, religionshistorie under Wilhelm Schenke, lappisk under Konrad Nielsen og Reidar Christiansen, og endelig etnologi og sosiologi under Sigurd Erixon som statsstipendiat ved Nordiska Museet i Stockholm i 1938 (Klepp 1990: 113-144). Sosiologi kom igjen i fokus ti år senere under et studieopphold i USA i 1948-49. Med denne fagkretsen

opparbeidet Frimannslund Holmsen seg en bakgrunn i flere sentrale emner som var representert i fagenheten sammenlignende kulturforskning.

På stipend fra instituttet gjennomførte hun i løpet av året 1942 flere regionale undersøkelser på sør-og vestlandet om ”arbeidsliv og samfunnsforhold på mangbølte, teigdelte gårder” som ble av stor verdi for arbeidet med bondesamfunnsstudiene. Disse spesialundersøkelsene ble gjenopptatt på 1950-tallet. Granskningene hadde avdekket viktige allmenne strukturtrekk ved gårdssamfunnenes sosiale organisasjon, og fikk avgjørende betydning for det nasjonale forskningsprosjektet om ”Gårdssamfunn og grannesamfunn” som ble i gang i 1943⁹. Prosjektet utløste et landsomfattende innsamlingsarbeid som Frimannslund Holmsen fikk ansvaret for å lede. Fra 1962 overtok hun det samlede lederansvaret for den store avdelingen som bondesamfunnsstudiene etter hvert hadde utviklet seg til. ”Med stor energi fikk Rigmor Frimannslund arbeidet intensivt og rasjonalisert, med mer aktiv faglig medvirkning enn før”, skriver Amundsen i forbindelse med lederskiftet i 1962 (Amundsen 1972: 112).

Det var altså endelig en kvinne som fikk ansvaret for videreføringen av Edvard Bulls prosjekt gjennom store deler av etterkrigstiden. Samme året som Frimannslund Holmsen overtok avdelingslederansvaret overtok professor i sosiologi Sverre Holm, vervet som formann i fagutvalget for bondesamfunns-studiene. Samarbeidet mellom de to resulterte blant annet i et bygdesosiologisk seminar ved Institutt for sosiologi i 1963, basert på virksomheten ved instituttet og på hennes spesialundersøkelser fra Vestlandet¹⁰. Også Andreas Holmsen deltok i dette seminaret. Utover på 1960-tallet var det i første rekke etnologi-studentene i Oslo og Bergen som fikk innføringer i bondesamfunns-studiene gjennom hennes undervisning¹¹.

Det hastet med å få gjennomført det omfattende nasjonale innsamlingsarbeidet. De store metodiske utfordringene som lå i systematisering og klassifisering av alt materialet tok etter hvert overhånd økonomisk og tidsmessig¹². Utover enkeltbearbeidelser og delrapporter underveis kom, som en følge av dette, den vitenskapelige bearbeidelsen av materialet helhetlig sett til å bli nedprioritert. Da instituttet overleverte materialet til Riksarkivet i 1975 omfattet bestanden ca.100 hyllemeter materiale og bare lydsamlingen alene utgjorde over 2000 timer

---

⁹Korr.A-IFSK: Framlegg til budsjett for 1943 for Utvalget for sammenlignende undersøkelser over bondesamfunnets utviklingsformer.

¹⁰ Korr.A-IFSK: Bondeutvalgets beretning 1963.

¹¹Korr.A-IFSK: Bondesamfunnsavdelingen. Beretning fra konservator Rigmor Frimannslund Holmsen, des. 1975.

¹² Korr.A-IFSK: Redegjørelse fra Andreas Holmsen, dat. 10.04.71. ”Om det internasjonale siktemålet for instituttets ”Gårdsundersøkelser”, og Vedlegg til søknad (pkt.13b) av 14.05.71 til NAVF, Oslo. Bebyggelsessystem og eiendomsstruktur på mangbølte gårder.

med lydbåndopptak. Materialet, som har fått betegnelsen Privatarkiv 424, har etter avleveringen vært Riksarkivets mest etterspurte privatarkiv (jf. Vidar Øverland i Privatarkivavdelingen, RA)¹³.

2.3 Utviklingslinjer

Instituttet for sammenlignende kulturforskning ble landets første frittstående forskningsinstitutt etter opprettelsen i 1922, og kom til å spille en viktig rolle for den nasjonale og internasjonale humanistiske forskningen i 1920- og 30-årene. Instituttets fagmiljø representerte den fremste nasjonale kompetansen innen det brede kultur- og samfunnsfaglige feltet som var i rask utvikling, og tilstrømningen av ledende utenlandske forskere til instituttet kan tas som et tegn på at Oslo-instituttet må ha nytt stor anseelse også internasjonalt i perioden.

I et forsøk på å trekke de lange linjer, kan vi sette et avgjørende skille i instituttets utvikling ved den tyske invasjonen av Norge i 1940. Krigen kom til å få dramatiske konsekvenser for instituttet, i de fem årene krigen varte, og i gjenreisingsfasen etter krigen. Under krigen lå det meste av det vitenskapelige arbeidet nede. Dette, både på grunn av nazistenes innfiltrering ved instituttet, og fordi flere av medarbeiderne var forhindret fra videre forskning. Noen satt fengslet i kortere eller lengre perioder, mens andre var i eksil (Amundsen 1972: 137-138). Fredrik Stang, som hadde vært leder for Nobelkomiteen ved tildelingen av fredsprisen til den tyske opposisjonspolitikeren Carl von Ossietzky i 1936, ble arrestert under unntakstilstanden i september 1941. Han var da alvorlig syk, og ble løslatt etter noen timers avhør. Stang døde kort tid etter den 15. november 1941.

Den store aktiviteten som preget hele mellomkrigstiden ble det aldri mulig å gjenskape etter krigen. Blant annet forsvinner satsingen på internasjonale forelesningsserier til fordel for en konsentrasjon om noen få utvalgte prosjekter. De økonomiske begrensningene som kom til å prege alle felter av kulturlivet i denne perioden, må nok sees som en vesentlig årsak til denne innsnevringen i aktiviteter. Instituttet hadde finansiert sin drift og sine prosjekter på renteinntekter fra forskningsfondet som ble etablert i 1919 og fra Oslo kommunes grunnfond. En finansieringform basert på renteinntekter av fondsmidler forutsatte stabilitet i kronens kjøpekraft og i rentenivået, og under krigen begynte en negativ utvikling for denne type faste

---

¹³ Opplysninger gjengitt i foredrag i Symposium 24. mars 2001, Det Norske Videnskaps- Akademi. Rigmor Frimannslund Holmsens 90-årsdag.

fonds som skjøt ytterligere fart i årene etter frigjøringen. Reduksjonen i renteinntekter kan illustreres ved en sammenligning av instituttets disponible inntekter i de to årene 1939 og 1949. For 1939 var instituttets disponible inntekter på 170 000 kr. I 1949 var beløpet redusert til kr. 133 000. Omregnet i 1939 –kr var beløpet redusert til 85 000 kr. (Vogt 1974: 14).

Også innenfor det vitenskapelige samfunnet foregikk det store forandringer i etterkrigstiden som fikk følger for instituttets virksomhet. Fra å være en pionér, både som frittstående forskningsinstitutt, og på det samfunnsvitenskapelige forskningsfeltet, fikk instituttet konkurranse fra flere hold. Etableringen av et nytt universitet i Bergen i 1948, en rask vekst i nyetableringer av forskningsinstitutter innenfor samfunnsvitenskapene, både frittstående institusjoner og institutter innenfor universitetene, kom i særlig grad til å øke aktiviteten på områder der instituttet tidligere hadde vært enerådende (Skoie 1984: 8). Tre av kjernefagene ved instituttet, etnografi (sosialantropologi), etnologi og sosiologi som ikke hadde hatt status som undervisningsfag innenfor universitetet i mellomkrigstiden, ble i rask rekkefølge institusjonaliserte fag i etterkrigstiden. Institusjonaliseringen medførte en utvikling hvor man fjernet seg fra den nære forbindelsen og fagalliansen som integrasjonsforskningen ved instituttet hadde ført fagene inn i. Det ble viktigere å markere det enkelte fagets nye egenart. Arne Martin Klausen har i denne sammenhengen pekt på at sentrale aktører med forbindelse til instituttet, Fredrik Barth i etnografien, Knut Kolsrud i etnologien og Sverre Holm i sosiologien anså det som viktigere, ”på entreprenørers vis”, å bidra til å bygge opp noe nytt (Klausen 1990: 158). Alle tre kom allikevel til å opprettholde sine personlige engasjementer ved instituttet utover på 1950, -60 og -70 tallet (Amundsen 1972: 60, 101, 127). For instituttet ble det i denne situasjonen viktig å koordinere forskningsaktiviteten i større grad en tidligere, og instituttet valgte å konsentrere seg om et mindre antall forskningsoppgaver, i første rekke bondesamfunns-studiene og de samiske studiene (Vogt 1956: 3).

Heller ikke det idémessig grunnlag for virksomheten overlevde krigsårene. I 1948 nedsatte det daværende styre et utvalg, for å utrede instituttets arbeid på lengre sikt. Betegnende for vitenskapssynets tapte stilling, skriver utvalget i sin innstilling bl. a. at

Instituttet skal etter statuttene arbeide med sammenlignende kulturforskning. Det kan diskuteres hvor strengt man skal fortolke ordet "sammenlignende". Det vil neppe være rimelig å fortolke det slik at man bandt Instituttet til en bestemt metode i vitenskapelig forskning, men man kan antagelig gå ut fra at Instituttet i første rekke bør vie seg til forskningsoppgaver som spenner over landegrensene, /.../ (Amundsen 1972: 140).

Dette utvalget bestod av daværende formann Didrik Arup Seip (nordisk filologi), viseformann Georg Morgenstierne, sekretær Hans Vogt og de øvrige utvalgsmedlemmene, Alf Sommerfelt, Leiv Amundsen (klassisk filologi), og Johan Schreiner (historie). Mens den yngre generasjon samfunns- og kulturvitere var blitt opptatt av å dyrke det enkelte samfunnsfagets egenart fantes det representanter for den eldre generasjon som fortsatt var opptatt av å holde Stangs grunnideer i hevd. På slutten av 1950-tallet oppstod det en kontrovers rundt det tapte vitenskapssynet ved instituttet som munnet ut i 1970 med et forslag til Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD) om å opprette et nytt institutt i tråd med de stangske ideer under navnet "Institutt for Syntese". I avslutningskapittelet skal vi se noe nærmere på dette initiativet som forble urealisert. Det var på dette tidspunktet helt andre "strømninger i tiden" (Sommerfelt) som hadde inntatt samfunnsvitenskapene og humaniorafagene.

3. VITENSKAPSSYNET VED INSTITUTTET FOR SAMMENLIGNENDE KULTURFORSKNING

Hva slags vitenskapssyn lå til grunn for virksomheten ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning? I kapittel to har jeg sett på noen sammenhenger og forhold som berører dette spørsmålet. I dette kapitlet skal jeg beskrive og analysere nærmere sammensetningen i vitenskapssynet som dannet grunnlaget for fagenheten, og for den utøvende virksomheten ved instituttet. Jeg vil i tilknytning til dette se nærmere på hvordan sosiologien innplasserer seg i vitenskapssynet.

Framstillingen i dette kapitlet tar utgangspunkt i Fredrik Stangs grunnideer slik de framstår i to sentrale tekster, i første rekke hans innledningsforedrag ved instituttets åpning, publisert som *Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Dets oprindelse og dets opgaver* (1925), og hans radiokringkastede populærvitenskapelige foredrag "Rett og kultur" (1931a). I disse to tekstene utlegger Stang målformuleringer, intensjoner og vitenskapelige ideer slik de skal gjelde i det generelle grunnlaget for virksomheten ved instituttet, og i et av instituttets forskningsemner, den sammelignende rettsforskningen.

Stangs ideer bærer sterkt preg av å være rotfestet i siste halvdel av 1800-tallets tenkning rundt kulturutvikling og samfunnsforhold. Hans vitenskapsforståelse og emneforståelse var forankret i fransk positivistisk tradisjon, noe som innebar objektiviserende forestillinger om menneske og samfunn i organisk- funksjonalistiske og evolusjonsteoretiske termer. Stangs vitenskapsforståelse og emneforståelse som var tilegnet gjennom den sammenlignende etnologiske rettsforskningen, hadde sammenfallende trekk med det durkheimianske sosiologimiljøets orienteringer i tilnærming og tema. Ved instituttet ble den durkheimianske sosiologien i kulturforskningen eksponert i fremste rekke av språkmiljøet representert ved Alf Sommerfelt, Magnus Olsen, Hans Vogt, Peter Rokseth, og Georg Morgenstierne. Det var også sterke berøringspunkter mellom Stangs grunnideer og den historisk- materialistiske orientering i sentrale deler av det norske historikermiljøet. Ved instituttet var denne orienteringen representert i fremste rekke ved Edvard Bull, Halvdan Koht, Asgaut Steinnes, Andreas Holmsen og Rigmor Frimannslund Holmsen.

Vitenskapssynet som ble gjort gjeldene ved instituttet bygget på teoretiske og metodiske komponenter med opprinnelig tilknytning til forskjellige forskningstradisjoner og teoriretninger i kultur- og samfunnsforskningen, og som i denne instituttsammenhengen framstod i en kombinert og relatert form. I dette kapitlet skal jeg gjennomgå de forskjellige epistemologiske og ontologiske komponentene som vitenskapssynet bestod av, henholdsvis

det utviklingsteoretiske grunnlaget (3.3), det historisk-sammenlignende metodegrunnlaget (3.5), det funksjonalistiske grunnlaget (3.6), og det materialistiske grunnlaget (3.7). I 3.2 og 3.4 skal jeg vise hvordan Fredrik Stang og Alf Sommerfelt koblet vitenskapssynet sammen med et politisk idegrunnlag, slik vi har vært inne på i kapittel to. I klassisk (fransk) positivistisk forstand knyttet man her politiske mål til dette forente idegrunnlaget som reflekterte en vidtrekkende samfunnsoptimisme. Det politisk betonte grunnlaget for virksomheten er i første rekke knyttet til en forståelse av kulturutviklingen og denne koblingen mellom det politiske og det vitenskapelige må sees i sammenheng med det utviklingshistoriske fundamentet i dette vitenskapssynet. Før jeg går inn i en mer detaljert gjennomgang av vitenskapssynets sammensetning vil jeg innledningsvis framheve noen overordnede vitenskapshistoriske trekk ved tilnærminger og tema (3.1).

Noen sentrale sekundære vitenskapshistoriske referanseverk som har vært benyttet i dette kapittelet skal kort nevnes her. De evolusjonistiske utviklingsteoriene som stod sentralt ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning i mellomkrigstiden ble allerede i 1937 analysert i et kritisk retrospektivt lys av den amerikanske etnologen Robert Lowie. Hans faghistoriske studie *History of Ethnological Theory* danner hovedgrunnlaget for min kunnskapstilegnelse på dette feltet. I tillegg har jeg benyttet den danske kulturforskeren Johannes Nicolaisens faghistorie fra 1963 *Primitive kulturer. Nogle hovedtræk af etnologiens historie*, og Arne Martin Klausens *Antropologiens historie* (1990). Begge bøker gir oversiktlige og klargjørende framstillinger av sentrale trekk ved de evolusjonistiske kulturteorienes historiske opphav og utvikling.

Metodeutviklingen i den diakrone lingvistikken har vært av tilsvarende grunnleggende karakter for vitenskapssynet ved Instituttet. På dette fagområdet er det i første rekke to historiske studier som har vært benyttet, henholdsvis *A Short History of Linguistics* fra 1990 (tredje utgave) av den engelske professor i *General Linguistics* ved *University of London*, R.H. Robbins, og *Historical Linguistics: an introduction* fra 1992 (tredje utgave) skrevet av Winfred Lehmann, professor ved *The Linguistic Research Center* ved *University of Texas, Austin*.

Fransk positivismetradisjon har hatt en sentral plassering som grunnlag for samfunns- og utviklingstenkningen ved instituttet. På dette området har jeg i stor grad benyttet Christopher G.A. Bryants studie *Positivism in Social Theory and Research* (1985). Bryant belyser hvordan positivismisme må betraktes mer nyansert som positivismer med ulike utviklingsforløp og betydningsinnhold i de forskjellige hovedlandenes forskningstradisjoner. Sosiolog og Durkheim-spesialist Yash Nandan har redigert bibliografien *The Durkheimian*

School. A systematic and Comprehensive Bibliography (1977) som gir en oversikt over alle involverte medarbeidere i tidsskriftet *L'Année Sociologique*. Nandan har også publisert et utvalg av Durkheims egne bidrag til *L'Année Sociologique* i *Emile Durkheim: Contributions to L'Année Sociologique* fra 1980. Disse to utgivelsene danner grunnlaget for den delen av undersøkelsen som har omfattet Durkheim-miljøet som ble bygget opp rundt tidsskriftet. I sin utvelgelse av Durkheims egenproduserte materiale til tidsskriftet har Nandan dessverre i for stor grad utelatt tekster som i dag betraktes som bidrag til det sosialantropologiske fagfeltet. Nandans tekstutvalg er derfor ikke representativt for Durkheims egen oppfatning og forståelse av hva som var sosiologiens domene og nedslagsfelt. Om Durkheim, Durkheim-gruppen og de durkheimianske doktrinene har jeg i tillegg benyttet Steven Lukes omfattende biografi *Emile Durkheim. His life and work. A Historical and Critical Study* (1973), og antologien *The Sociological Domain. The Durkheimians and The Founding of French Sociology* (1983) redigert av Phillipe Besnard. Jeg har også gjort bruk av *Twentieth Century Sociology* (1945), redigert av franskmannen Georges Gurvitch og amerikaneren Wilbert E. Moore. Denne antologien inneholder historiske bidrag som framstiller utviklingen innenfor sosiologiens ulike temaområder, og retninger innen den allmenne sosiologien i Europa og på det amerikanske kontinentet, i det aktuelle tidsrommet.

3.1 Tilnærminger og tema

Fransk positivismetradisjon. Forklaringsgrunnlag og samfunnssyn

Stangs vitenskapsteoretiske tilnærminger, hans samfunnssyn, og hans tenkning om forholdet mellom vitenskap og samfunn, kan i stor grad knyttes opp mot den franske positivismetradisjonen, som han selv omtalte som den ”historisk pregede” positivisme (Stang 1931a: 20). Comtes positivistiske metode hadde knyttet forklaringsgrunnlaget for samfunns- og kulturskapte fenomener til generelle lovmessige årsakssammenhenger etter mønster fra naturvitenskapene. I klassisk positivistisk tradisjon fra Comte til Durkheim, var samfunnsvitenskapenes hovedoppgave på basis av dette å avdekke de sosiale og utviklingshistoriske lovene som styrte samfunnsutviklingen. Stangs tekster inneholder mange analogier mellom kultur- og samfunnsvitenskap og naturvitenskap som tilkjennengir dette idealet. Hans analogi mellom astronomiens og kulturvitenskapenes forskningsobjekter er en god illustrasjon på denne sentrale oppfatningen om at alt i tilværelsen har sin lovbestemte plass i en større sammenheng:

Som astronomien har lært oss å se vår egen lille klode som ledd i et univers, lærer de sammenlignende kulturvidenskaper oss å se det enkelte folks kultur som ledd i menneskehetens samlede historie. Og jeg fører billede videre frem: som astronomien har lært oss, at alle himmellegemer er bundet sammen i gjensidig avhengighet og alle underkastet de samme love, lærer vårt nye syn på menneskehetens kultur oss, at alle folk er bundet sammen i gjensidig avhengighet og at de alle stor sett under de samme love óg er underkastet den samme skjebne¹⁴.

I tillegg til en underliggende vitenskapsteoretisk implikasjon, viser sitatet også til en ontologisk oppfatning om menneskets karakter og til sammenhenger i samfunnsutviklingen som stod sentralt i den klassiske franske tradisjonen.

Det kan pekes på tre særtrekk ved fransk positivisme som er spesielt framtreddende hos Stang. Dette er også tre trekk som skiller fransk positivisme, til dels fra vanlige antakelser om positivistisk vitenskapsforståelse, og dels fra utviklingen av positivistiske tradisjoner i andre hovedland (se Bryant 1985: 1-2, 8-9, 11-23). Fransk positivisme var, for det første, ikke bare en epistemologisk kunnskapsteori, men også en ontologisk teori om samfunnsstrukturer og om verdens utvikling som la føringer på praksis blant dem som oppfattet teorigrunnlaget som gyldig (Bryant 1985: 11-12, 16-17). Dette elementet av forpliktende handling var også framtreddende i Stangs tenkning rundt forholdet mellom vitenskap og samfunn. En vitenskapelig innsikt måtte få praktisk- politiske konsekvenser. Dette var i siste instans et verdispørsmål for Stang. (se 3.2, 3.4). En teori som legger føringer på praksis kan, for det andre, nettopp ikke ansees for å være ”verdifri”. Den franske tradisjonen skilte seg fra en vanlig oppfatning om positivistisk sosiologi som teknisk-instrumentell og verdifri. I følge Bryant søkte fransk positivisme ”findings which carry logically given implications for practical policy” (Bryant 1985: 8).

Et comtiansk trekk ved Stangs tenkning som kan sees i relasjon til dette normative aspektet, er knyttet til det vi kan omtale som ”sakrale” overtoner i hans framstilling av ”l’humanité”, ”menneskeheten”, denne samlende enheten som alle enkeltindivider og folkeslag er en del av (se 3.2, 3.3). Positivistenes hyllest av menneskeheten var en hyllest til vitenskapen og framskrittsoptimismen, og innebar en tro på at vitenskapelig innsikt og kunnskap ville avløse religiøse forestillinger og erstatte filosofisk metafysikk, til beste for en samlet menneskehet (se Lukes 1973: 67). Guds hellighet ble i dette perspektivet erstattet med menneskets hellighet, slik det også kommer til uttrykk i Durkheims religionsstudier. Dette

---

¹⁴ NBO: MS. fol. 3912:7a. Fredrik Stang. Sitatet fra et utkast til bokmanuskript, udatert.

synet på mennesket og troen på samfunnsvitenskapens samfunnsforbedrende funksjon, representerte i grunnleggende forstand et livssyn for Stang (se 4.2).

Et epistemologisk trekk hos Stang som også knyttet ham til den franske tradisjonen, var insisteringen på sammenlignende metodisk tilnærming til forskningsemner (se 3.5). En manglende interesse for teknisk-instrumentelle og kvantifiserende metoder til fordel for en veklegging av sammenlignende metode og andre makrometoder, er det tredje trekket hvor fransk positivistisk tradisjon kan sies å skille seg ut fra andre tradisjoner, i følge Bryant (1985: 8-9).

Det som framstår som felles i de forskjellige positivismetradisjonene er da en kunnskapsteoretisk teknisk interesse (Bryant 1985: 9). Den deduktiv-nomologiske formelen for årsaksforklaringer og prediksjon som var karakteristisk for positivistisk tilnærming i kultur- og samfunnsforskningen, dannet et felles grunnlag for samfunnsvitenskapelige forklaringskrav hos denne periodens forskjellige og ofte motstridende skoleretninger i kulturforskningen. Dette skal tematiseres grundigere i kapittel fire. Konkurrerende skoledannelser har hatt ulike oppfatninger om hvilke årsaksforhold som har utgjort forklaringsgrunnlaget for kulturelle fenomener. Men oppfatningen om at vitenskapelige forklaringer av årsakssammenhengene må oppstilles og avledes ut fra generell lovmessighet, har vært et felles positivistisk utgangspunkt på tvers av retningene.

Stangs syn på samfunnet som en organisk helhet har i det store og hele sammenfallende trekk med det franske positivistiske syn på samfunnet som en realitet "sui generis". Samfunnet og dets deler framstilles som organiske i karakter, og egenskapene ved dets enkelte deler, inklusive individer og institusjoner, kan bare forstås på bakgrunn av sammenhengen enkeltdelene i mellom, og enkeltdelenes avhengighet til, og gjensidige relasjon til samfunnshelheten (Bryant 1985: 18-19). Dette funksjonalistiske synet er framtrædende i Stangs framstilling av rettsreglene og i hans begrunnelser knyttet til integrasjonsforskningen og fagenheten ved instituttet (se 3.3 og 3.6). Stang er ikke dogmatisk i synet på forholdet mellom individ og samfunn, og følger ikke Durkheims metoderegler ved helt å avvise at sosiale endringer kan skyldes individuelle handlinger (se 3.6), men dette tillegges svært liten vekt hos ham. Sosiale endringer kan som oftest forklares ut fra sosiale behov (se 3.6- 3.7, 4.2). Synspunktet strider mot det vi i dag oppfatter som gyldig årsaksforklaringer i sosiologien (se Kalleberg 2005: 169). I 4.3 skal jeg se nærmere på Alf Sommerfelts prinsipielle oppfatninger knyttet til dette essensielle punktet i fransk positivistisk sosiologi. Sommerfelts holdninger må, i motsetning til Stangs, kunne karakteriseres som kompromissløse i denne sammenhengen.

Evolusjonistiske utviklingslover i kultur- og samfunnsutviklingen

Stang framstiller sitt syn på kulturutvikling og samfunnsforhold i evolusjonistiske termer. Evolusjonisme i forskjellige utforminger må kunne sies å ha dannet et allmennt grunnlag for den samfunnsfaglige tenkningen rundt århundreskiftet, men røtter tilbake til 1700-tallets opplysningsmenn. Rekken av samfunnsforskere fra August Comte (1798-1857) til Durkheim (1858-1917), med Marx (1818-1883) og Spencer (1820-1903) som to av de fremste, utarbeidet alle sine samfunnsteorier innenfor rammen av historiske utviklingsskjemaer hvor samfunnstyper og samfunnsstadier ble etterfulgt av nye i en framskridende bevegelse basert på historiske utviklingslover: Fra enkle og udifferansierte samfunnsforhold til stadig mer kompliserte og avanserte samfunnsformer. En hovedretning innenfor den evolusjonistiske samfunns- og utviklingstenkningen, som den spencerianske, hadde forankring i en biologisk teoridannende tradisjon fra Lamarck til Darwin (Lowie 1937: 19-29, Peel 1992: 133-135).

En annen hovedretning distanserte seg fra biologisk transformasjon og darwinistisk teori, og hevdet i stedet en kulturevolusjonistisk utvikling av uavhengige kulturer basert på fellesmenneskelig psykisk utrustning (*psychic unity*) og ytre naturforhold som drivkrefter i den historiske utviklingen (Lowie 1937: 29-38). Det er denne sistnevnte retningen, som gjerne betegnes som parallellisme, som i størst grad preger Stangs utviklingstenkning (se 3.2-3.4). Stang tilsluttet seg parallellismen gjennom den sammenlignende etnologiske rettsforskningen og stod som vi skal se i 3.3 og 3.6 i en tradisjonslinje fra Adolf Bastian (1826-1905) til Edward B. Tylor (1832-1917), med J.J. Bachofen (1815-1887), H. Maine (1822-1888) og J.F. McLennan (1827-1881) som sentrale rettsvitenskapelige eksponenter for retningen.

Sentralt for 1800-tallets samfunnsforskere stod arkeologiske utgravninger som satte fokuset på prehistoriske samfunnsformer og utviklingstrekk. Oppdagelsen av en prehistorie ”passet inn” i det evolusjonistiske synet på en sakte progressiv utvikling fra enkle til komplekse samfunnsformer (Lowie 1937: 19). Arkeologi var derfor betraktet som et sentralt samfunnsfag, noe som også gjenspeilet seg i det norske instituttets fagenhet. Fra og med 1850 ble de evolusjonistiske utviklingsteoriene i stadig sterkere grad forankret i empiriske studier av ikke-europeiske kulturer. Dette etnografiske kildemateriale på ”primitive” kulturer og samfunnsformer ble i stor utstrekning brukt i sammenlignende analyser innenfor rammen av de evolusjonistiske utviklingsteoriene, slik vi eksempelvis ser det hos Bachofen, Spencer og Bastian og senere hos Durkheim og Mauss. Sammenligningen av prehistoriske, historiske og forskjellige samtidige primitive kulturformer, bidro til det sterke fokuset på utviklingen og anvendelsen av sammenlignende metode i perioden. I tillegg til etnografenes studier av

primitive kulturer fikk de europeiske lingvistenes oppdagelse av sanskrit stor betydning for videreutviklingen av den historisk- sammenlignende metoden (se 3.5)

Utover på 1930-tallet kom de evolusjonistiske utviklingsteoriene i et kritisk søkelys vitenskapelig og politisk. I 1937 kom den amerikanske etnologen Robert Lowies faghistorie *The history of Ethnological Theory*, som beskrev og analyserte disse retningene, i sær parallellismen, i et vitenskapskritisk lys. Lowie var en framstående elev av Franz Boas og var for øvrig, på Boas anbefaling, tiltenkt en forskerrolle ved det norske instituttet gjennom den omtalte ekspedisjonen til Kolahalvøya dersom denne hadde blitt realisert (se 2.2)¹⁵. Året etter i 1938 utkom en norsk fagbok med tittelen *Studiet av Primitive Folk. Samfundsliv og religion* skrevet av religionssosiologen Albert Brock-Utne. Brock-Utne tematiserte her den evolusjonistisk baserte samfunnsforskningens kompromitterende innretning som politisk legitimeringsgrunnlag for europeisk (engelsk) imperialisme og kolonialisme. Brock-Utne viste, med utgangspunkt i Tylors evolusjonslære, hvordan den vitenskapelige etnosentrismen som fantes implisitt i dette teorigrunnlaget kunne gi seg utslag i europeisk kulturhovmot (Brock-Utne 1938: 317). Samtidig var det ikke slik at ”etnologene lå på maven for imperialistene, skrøt imperiet op i skyene og bakvasket de stakkars primitive folkene” (s.16). Med en vitenskapssosiologisk tilnærming framhevet Brock-Utne hvordan den etiske selvjustis i det internasjonale vitenskapssamfunnet ”fremtvang en objektiv forskning og *hindret* løgn og bedrag” (Brock-Utne 1938: 16, Brock-Utnes kursivering):

Hvis derfor samfundsforholdene i et land skulde ligge slik an at forskningsresultatene på enkelte områder tar farve av lokale begivenheter, så vil forskere i andre land utføre den nødvendige korreksjon. Og denne videnskapens internasjonaltet skaper også forhold som i høi grad er med på å hindre svake sjeler fra å arbeide usaklig. Selv om en forsker har tilbøieligheter for å svike videnskapen av hensyn til hjemlige makthavere, så kan frykten for de utenlandske fagfellers kritikk virke hemmende på utviklingen av disse tilbøieligheter. Både den personlige sannhetskjærlighet, standens arbeidsmoral og videnskapens internasjonaltet virker således fremmende på utviklingen av objektiv forskning, og disse faktorer kan skape en tendens som går på tvers av dominerende samfundsstrømninger (Brock-Utne 1938: 18).

Brock-Utne berørte her en sentral vitenskapsetisk norm, som Merton i 1942 benevnte som normen om fellesskap (*communism*) (Merton 1968: 604 og note 1, 610-612). I norsk samfunnsvitenskap i dag benevnes denne normen som fagfellekontroll (se Kalleberg 2005: 18, 28, 115-117, se også Kalleberg 2006).

---

¹⁵ Korr.A-ISFK. Jf. Brev datert 04.12.25 Fra Franz Boas til instituttets sekretær lektor Refsdal.

Broch-Utne hadde ingen formell tilknytning til instituttet men hadde tilhørighet til miljøet og til sentrale enkeltmedarbeidere som Ole Solberg, Alf Sommerfelt, og A.W. Brøgger. Han var i tillegg en framstående elev av instituttets viseformann, religionshistorikeren Wilhelm Schenke. På 1930-tallet var Brock-Utne tilknyttet det etnografiske feltarbeidet i Finmark hvor han hadde studert samenes arbeidsliv og kultur. Fra 1940-43 vikarierte Brock-Utne i professoratet etter Schenke hvor han underviste i primitiv religion og sosiologi. På stipend fra Rockefeller Foundation, og med Sommerfelts anbefaling, fikk Brock-Utne visum til USA i 1944 hvor han siden etablerte seg på permanent basis.

Denne kolonialistiske funderingen av den evolusjonistiske utviklingstenkningen stod som vi skal se fjernt fra Stang på et vesentlig verdipunkt. Stang foreskrev en potensiell solidarisk grunntanke ut av utviklingsperspektivet som tvert om skulle legge et ideologisk og politisk grunnlag for å tone ned vestlig etnosentrisme og europeisk hovmot (se 3.2- 3.4).

Durkheim- sosiologiens sterke stilling i kulturforskningen

Durkheims samfunnsteori og sosiologiske doktriner var grunnleggende basert på en videreutvikling av comtiansk positivisme. På tross av at utvikling som sådan ikke representerte en selvstendig forskningsinteresse hos Durkheim, lå hans samfunnsanalyser, i likhet med mye av den øvrige samfunnsforskningen i perioden, innenfor rammen av den evolusjonistiske utviklingstenkningen (Lukes 1973: 140, 454-457). Lukes har påpekt at Durkheims religionsstudier bar i seg kimen til en avgjørende vending bort fra det evolusjonære og elementorienterte aspektet til fordel for det synkrone og "rene" struktur-funksjonalistiske perspektivet. Dette er en utvikling i kultur- og samfunnsforskningen som først skyter fart etter Durkheims død i 1914, og som eksempelvis gjør seg gjeldene hos Bronislaw Malinowski i artikkelen "The Group and the Individual in Functional Analysis" publisert i *American Journal of Sociology* i 1939.

Durkheim videreutviklet positivismen til en vitenskapelig metodologi om "sosiale fakta" hvis mål var å konvertere "sosiale fakta" til "sosiale lover", sammenlignbar med metodikken i naturvitenskapene (Nandan 1980: 14). Durkheims definisjon av hva som var sosiologiens doméne er av grunnleggende betydning for å forstå hvordan denne sosiologiske retningen kunne få så stor innflytelse og utbredelse innenfor de etablerte kultur- og samfunnsfagene generelt og i vår sammenheng, ved det norske instituttet spesielt. Med utgangspunkt i denne ny-positivistiske metoden, å behandle kultur- og

samfunnsvitenskapenes fenomener som "sosiale fakta", ville Durkheim gjøre enkeltfagene innenfor kulturforskningen til en del av sosiologien. Den tette kontakten mellom sosiologien og alle typer studier av mennesket som utviklet seg med utgangspunkt i dette, var et av de mest karakteristiske trekkene ved den durkheimianske skolen. Durkheim så ikke på sosiologien som en isolert disiplin med et eget spesialfelt. Tvert om burde alle aspekter ved menneskelig liv i samfunnet stå i søkelyset for en sosiologisk forklaring. Sosiologien skulle være en metode, en grunnleggende og spesifikk holdning overfor menneskelige fenomener. Man måtte ut fra denne tankegangen ikke være fagsosiolog for å utføre sosiologiske undersøkelser, men på sine respektive fagfelter, åpne opp for den sosiologiske betraktningsmåten. Derfor kan man si at Durkheims mål med sosiologien var å "transformere" (Lukes) de eksisterende spesialdisiplinene. Uten å frata de etablerte humanistiske disiplinene sin individualitet, definerte sosiologien for hver av dem, en spesiell tilnærming (Levi-Strauss 1945: 505-506, Nandan 1980: 13-15, Lukes 1973: 398-405). Denne durkheimianske oppfatningen av sosiologi som metode stod sentralt i instituttets vitenskapssyn og virksomhetssyn (se 4.3 og 4.4).

Det var denne "sosiologiske imperialismen" (Nandan) eller "universalismen" (Levi-Strauss) som kom til å bidra til en fornyelse i flere kultur- og samfunnsfag og som igjen dannet utgangspunktet for innlemmelsen av enkeltdisiplinene innenfor en durkheimiansk skoledannelse. Opprettelsen og utviklingen av tidsskriftet *L'Année Sociologique* ble det konkrete uttrykket på den kollektive arbeidsorganisasjonen som durkheimianerne utgjorde. Instituttet for sammenlignende kulturforskning hadde ikke bare tilsluttet seg til Durkheims sosiologi som en del av det vitenskapelige grunnlaget for virksomheten. Som jeg allerede har vært inne på i kapittel to og som jeg skal se nærmere på nedenfor i kapittel fire hadde instituttet i tillegg en sterk tilknytning til selve det nettverket av aktører rundt *L'Année Sociologique* som utgjorde Durkheim-skolen.

Forholdet mellom Durkheim-skolen og de etablerte kultur- og samfunnsfagene kan til en viss grad beskrives som en gjensidig og vekselvirkende relasjon. Durkheimianernes analyser av samfunnsinstitusjoner og samfunnsutvikling baserte seg i overveiende grad på empirisk materiale som var innsamlet av etnografer, etnologer, rettshistorikere, religionshistorikere og lingvister, og på denne måten kom durkheimianerne i berøring med den metodiske og teoretiske utviklingen i de enkelte fagene (Nandan 1980: 16-17). Gjennom innføringen av sosiologiske tilnærminger i kultur- og samfunnsfagene bidro durkheimianerne til å forsterke det funksjonalistiske analyseperspektivet i kulturforskningen. Samtidig tillempet og inkorporerte durkheimianerne analyseperspektiver og datagrunnlag fra etablerte

kulturfag. Durkheimianernes sterke posisjon i de etablerte kulturfagene hadde stor betydning for miljøets innflytelse ved det norske instituttet.

Tre kjernefag i kulturforskningen: etnografi, etnologi og sosiologi

Avlutningsvis i dette underavsnittet skal jeg se noe nærmere på grenseoppganger i tilnærminger og tema, i og mellom fagbetegnelsene etnografi, etnologi og sosiologi. De øvrige forskningsemnene/fagene i instituttets fagenhet (rett, språk, religion, arkeologi, folklore) stod i relasjon til et eller flere av disse kjernefagene. Dette har betydning for forståelsen av den historisk orienterte samfunnsforskningen som fant sted ved det norske instituttet, og i andre internasjonale miljøer i samme perioden. Mens fagbetegnelsene etnografi, etnologi og sosiologi i dag refererer til atskilte forskningsområder, og til tre selvstendige institusjonaliserte universitetsfag, var grenseoppganger på det kultur- og samfunnsfaglige forskningsfeltet i de første ti-årene før og etter århundreskiftet mer flytende både i tilnærming og tema. I de fleste europeiske land faller denne perioden sammen med en førinstitusjonalisert fase for de tre fagene. Det etnografiske feltarbeidet hadde skutt fart i 1850-60 årene, og disse studiene hadde gjerne en tilknytning til samlinger og museer (Klausen 1990: 28-31). De første eksempler på en organisering av sosiologi som selvstendig universitetsfag ser vi først fra og med 1890-årene, knyttet til utviklingen i den amerikanske samfunnsforskningen (Kalleberg 2005: 56). I Norge var etnografi det første av de tre fagene som etablerte seg med magistergradseksamen ved universitetet i 1934 (Amundsen 1961 II: 80).

Brock-Utnes fagbok fra 1938 starter med et lite innledningskapittel om ”Fagbetegnelser” som det i denne sammenhengen kan være fruktbart å ta utgangspunkt i for å komme nærmere noen avklaringer. Brock-Utnes framstilling av betydningsforskjellene mellom betegnelsene etnografi, etnologi og sosiologi slik de kom til anvendelse i kulturforskningen ligger også til grunn for Aschehougs konversasjonsleksikons beskrivelser av fagbetegnelsene i utgaven fra 1939-40, noe som nok betyr at hans definisjoner må ha vært representative for en allmenn faglig oppfatning i dette tidsrommet (se bind V: 416-417). Mens etnografi betegner studiet av det enkelte (primitive) folks kulturliv, vil etnologi innebære et sammenlignende studium av flere folks kulturforhold (Brock-Utne 1938: 10). Sosiologi, som for Brock-Utne er ensbetydende med Durkheim-gruppens sosiologi, betegnes som en etnologisk retning i kulturforskningen (Brock-Utne 1938: 36-43). I Aschehougs

leksikon er sosiologi definert som en retningen i etnografien (bind V: 417). Med utgangspunkt i Brock-Utne blir det meningsfullt å si at etnologi og sosiologi relaterer seg til bestemte metodiske og teoretiske tilnærminger (sammenlignende og funksjonalistisk analyse) til etnografiske grunndata (enkeltundersøkelser). Kultur-og samfunnsforskningen i denne perioden baserte seg dermed på et kildemateriale som i hovedsak bestod av arkeologiske funn, historiske levninger og etnografiske data. Dette kildematerialet ble gjort til gjenstand for etnologiske (sammenlignende) og sosiologiske analyser.

En slik karakteristikk av forholdet mellom etnografi, etnologi og sosiologi stemmer godt overens med durkheimianernes egen forståelse av sosiologi som metodisk tilnærming og retning i de etablerte kulturfagene. Durkheimianernes kildegrunnlag bestod som nevnt i stor grad av etnografiske enkeltundersøkelser som ble gjenstand for sammenlignende etnologiske og sosiologiske analyser. Denne nære forbindelsen mellom de tre fagene kan også bidra til å forklare hvorfor betegnelsen ”etnologisk” har en spesiell referanse til de rettsvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige forskningsområdene ved instituttet (sammenlignende (etnologisk) rettsvitenskap og sammenlignende (etnologisk) samfunnsvitenskap) (jf. stauttene § 4). Betegnelsen ”etnologisk” gir en metodisk forankring til empirisk utforskning av sosiale fenomener og knytter forskningfeltene til sammenlignende analyse av konkret etnografisk materiale.

Mens Brock-Utne i sine definisjoner anvender betegnelsene etnografi og etnologi (sosiologi) utelukkende i relasjon til samtidige ikke-europeiske kulturformer, går utviklingen innenfor den norske etnologien i retning av å anvende betegnelse etnologi også om studiet av europeisk folkekultur og folkelivsgranskning. Dette var i tråd med svensk etnologi-tradisjon som det norske fagmiljøet, som var i et formativt stadium i mellomkrigstiden, knyttet an til. I avslutningskapittelet skal vi ta opp igjen denne sontringen mellom fagene sett i lys av utviklingen som finner sted i etterkrigstiden.

3.2 Fra nasjonalitetsidé til prinsippet om allmennmenneskelighet

Den sammenlignende kulturforskningen var i Stangs framstilling representativ for nye mellomfolkelige tankestrømminger som oppstod i kjølvannet av verdenskrigen:

Efterat nasjonalitetsideen gjennom et århundre har bestemt Europas politikk både til lykke og ulykke og har gitt videnskapen en stor og lysende, men også begrenset opgave, den nemlig å søke inn til det enkelte folks kjerne og finne dets mentalitet, trer altså gjennom den sammenlignende

kulturforskning en ny streben frem: fra det enkelte til det almene, fra det enkelte folk til den samlede menneskehet (Stang 1925: 8).

De nye tankestrømningene kom som en reaksjon på nasjonalitetsideen, som hadde satt sitt preg på kunst, vitenskap og politikk i en tid hvor det framtrede kulturelle trekket hadde vært framveksten av nasjonale identiteter i Europa. Det var, hevdet Stang, nasjonalitetsideen som i pervertert form hadde gitt næring til verdenskrigen (Stang 1925: 8, 1931: 4, 6).

Ved fredsslutningen hadde disse nye tankestrømningene kommet til uttrykk litterært hos de tyske ekspresjonistene, med visjoner om en ny utvikling for Tyskland, innenfor et overnasjonalt, universelt brorskap (Beyer m.fl. (red.) 1981: 387). Internasjonalismens fremste fanebærere ved utbruddet av verdenskrigen hadde vært arbeiderbevegelsen, som på tvers av nasjonale grenser sluttet opp om antimilitarismen.

Det tett forbundne vitenskapelige og politiske idegrunnlaget for dannelsen av instituttet, ble i første rekke koblet til internasjonalismen og brorskapstanken på den politiske arenaen. For Stang ble den amerikanske presidenten Woodrow Wilsons internasjonale handlingsutløsning. Instituttets vitenskapelige program tok sikte på å gi empiriske belegg for en teori om de ulike folkeslagenes "opprinnelige enhet" og "likeartete utviklingsgang". Det var Stangs oppfatning at dette utviklingssynspunktet hadde sitt politiske tilsvarende i den grunnleggende ideen om en mellomfolkelig fredsordning basert på "folkenes solidaritet" som lå bak opprettelsen av Folkeforbundet. Som vi har vært inne på var denne insisteringen på en kobling til den forestående dannelsen av Folkeforbundet sentral i agitasjonen forut for opprettelsen av instituttet. I bilag til St.prp. nr. 181 i 1919 heter det at "Et institut, som sætter sig til opgave å føre den sammenlignende kulturforskning videre frem, vil [...] være skikket til at lægge det aandelige grundlag for det folkenes forbund, som nu forhaabentlig skal bygges" (Stang 1931: 16). Lignende tanker formuleres ut i et brev til statsminister Gunnar Knudsen samme år:

I arbeidet for den politiske folkenes liga kommer vel Norge desværre til at spille en tilbaketrukket rolle. Det jeg anbefaler er, at de nordiske land ved siden av den politiske liga skal forsøke at reise en aandelig folkenes liga og selv stille sig forrest i den. Det kan hende den blir varigere enn den politiske (Amundsen 1972: 16).

Utviklingsaspektet ved vitenskapssynet ("den nye videnskapelige erkjennelse") som lå til grunn for "sammenlignende kulturforskning", hadde altså en slags parallell i en omforming i det allmenne politiske tenkesett som krigens erfaringer bidro til å skape. De felles ideene

vendte seg fra det nasjonale til det allfolkelige; fra patriotisme og nasjoners egenart til en betoning av det allmenne ved folkeslagenes karakter og opphav: "Det er menneskehetens solidaritet som trenger sig inn på os og behersker vårt syn"¹⁶. Før vi ser nærmere på dette forente politiske og vitenskapelige idfellesskapet må vi først se på hva utviklingstanken i denne nye vitenskapelige erkjennelsen som den sammenlignende kulturforskningen skulle bygge på faktisk relaterte seg til. Hva var det egentlige meningsinnholdet i Stangs formuleringer om folkeslagenes "opprinnelige enhet" og "likeartete utviklingsgang" og hvor hadde dette sin forankring?

3.3 Kulturevolusjonisme versus diffusjon og darwinisme

Som vi har vært inne på i 3.1 hadde mange av teoriene om samfunnsmessig utvikling som i siste halvdel av 1800-tallet slo igjennom i kultur- og samfunnsfagene en forankring i biologisk utviklinglære og knyttes gjerne først og fremst til to sentrale navn, sosiologen Herbert Spencer (1820-1903) og naturforskeren Charles Darwin (1809-1882). Allerede i 1850 hadde Spencer framsatt en teori om utvikling for både biologiske organismer og samfunn etter prinsippet om naturlig utvelgelse. I 1859 kom Darwins verk om artenes opprinnelse og naturlige seleksjon som, på tross av betydelige forskjeller, også var egnet til å underbygge og bekrefte Spencers sosiologiske tenkning (Peel 1992: 141). Spencer og Darwin kom dermed i fellesskap til å representere det store gjennombruddet for den biologisk baserte utviklingstenkningen i kulturforskningen.

Fredrik Stangs utviklingstanke hadde opphav i et annet evolusjonistisk kultursyn som kan karakteriseres som den ene av to teoretiske hovedstrømninger i europeisk kulturforskning fra 1860- og 70-årene til inn på 1900-tallets begynnelse (Nicolaisen 1963: 73). Denne utviklingstenkningen om kulturer og samfunn oppstod tidligere og uavhengig av Spencer og Darwin, og stod på et viktig punkt i et grunnleggende motsetningsforhold til det biologiske utviklingssynspunktet (s.73). Det springende punktet i denne utviklingsteorien var en grunnantakelse om at menneskenes *psykiske ensartethet*, eller *ensartede mentalitet* (tenkemåte), ville medføre *samme kulturutvikling* under *samme ytre forhold* (Lowie 1937: 35, Nicolaisen 1963: 74, 93). Funn av identiske kulturelementer- og former i atskilte kulturområder skulle først og fremst forklares ut fra dette. Kulturene utviklet seg altså

---

¹⁶NBO: MS. fol.3912:7a. Fredrik Stang. Sitat hentet fra bokmanuskript (udatert).

parallelt, fordi menneskene overalt og til alle tider måtte reagere likt på de samme ytre betingelsene. Denne tankegangen går tilbake til 1700-tallet og kan bl.a gjenfinnes i idegrunnlaget til den norske matematikeren og sosialfilosofen Jens Kraft (1720-1765) (Nicolaisen 1963: 72-73, Klausen 2001: 203-204). Det er allikevel vanlig å regne den tyske legen, etnologen og etnografen Adolf Bastian (1856-1905) som dette utviklingssynets viktigste eksponent og videreutvikler (Nicolaisen 1963: 74, Klausen 1990: 31-32). Bastian hadde studert både samfunnsvitenskap og naturvitenskap, og hans omfattende vitenskapelige forfatterskap baserte seg på egne feltstudier fra flere kontinenter. Etter mange år med reiser i utlandet etablerte Bastian seg i Berlin i 1868-69 som etnografisk kurator i Königliches Museum für Völkerkunde og som redaktør for *Zeitschrift für Ethnologie* (Lowie 1937: 30-38).

Bastian deler kulturelementene inn i to hovedgrupper henholdsvis "elementærideer" (elementargedanken) og de såkalte "folketanker". Denne dikotomien griper om betingelsene for endringer og framdrift i kulturutviklingen, og er bestemmende for det historiske utviklingsforløpet. Elementærideene omfatter de fellesmenneskelige kulturelementene som framtrer ved en generell lovmessighet forklart ut fra menneskehetens psykiske ensartethet, og som finnes utbredt i ensartet form overalt. Elementærtankene står i motsetning til folketankene som er kulturelementer som opptrer i forskjellige former under forskjellige ytre vilkår. Det er disse kulturelementene som betinger endringene, i følge Bastian. Bare ulik ytre stimuli vil kunne framkalle ulik respons, som igjen danner grunnlaget for opprinnelsen til geografiske provinser (se Lowie 1937: 35-36, Nicolaisen 1963: 74) .

Dette synspunktet om en uavhengig parallell kulturutvikling var uforenlig med den biologiske utviklingslæren som antok et *genetisk slektskap* mellom alle arter. Ut fra et biologisk synspunkt på kulturutviklingen måtte derfor identiske kulturtrekk forklares ut fra en teori om slektskap og felles opphav (stamtre) for alle levende organismer. Bastian avviste den biologiske utviklingslæren, samtidig som hans eget utviklingssynspunkt i likhet med den biologiske, var utpreget evolusjonistisk. Fra "lave", enkle og primitive samfunnsforhold til de "høye", komplekse, og siviliserte. Men Bastians prinsipp for framdrift var altså ensartede lover for utvikling og ikke biologisk transformasjon (s.74).

Den andre tilnærmingsmåten i kulturforskningen i denne perioden, diffusjonismen, stod for et tredje utviklingssynspunkt. I klar opposisjon til både uavhengig parallellutvikling og genetisk, biologisk slektskap mente diffusjonistene at kulturutviklingen kunne spores tilbake til noen få opprinnelsessteder på kloden. Herfra så man en spredning av kulturelementer og kultursystemer. Ut fra denne tankegangen var det kulturhistorisk slektskap, eller kulturhistorisk forbindelse i form av gjensidig påvirkning og lån kulturene i mellom, som

kunne forklare kulturelle likhetstrekk i atskilte kulturområder (Nicolaisen 1963: 101, Klausen 2001: 205). Diffusjonismen kontrasteres vanligvis mot evolusjonisme, men også denne tenkningen inneholdt evolusjonistiske synspunkter hvor vestlig sivilisasjon og kultur betegnet det øverste trinn i en utviklingskjede i kontrast til ”primitive” kulturer (Klausen 1990: 52).

Bastians vitenskapssyn har i den senere kommentarlitteraturen blitt karakterisert som en form for naiv og puritansk empirisme (Lowie 1937: 31). Det som ikke kunne bestemmes ved direkte observasjon eller eksperiment tilhørte i følge Bastian metafysikken, og derav fulgte Bastians bastante avvisning av det biologiske utviklingssynspunktet. Hans holdning til det diffusjonistiske synet på utvikling var langt åpnere og han avviste ikke at kontakt mellom kulturene kunne forekomme som en faktor i utviklingen. Men diffusjon, som en historisk årsak, var av underordnet betydning sammenlignet med de basiske lovene og kunne ikke anerkjennes a priori. Diffusjon måtte, i henhold til Bastian, belegges av detaljerte bevis i hvert enkelt tilfelle (Lowie 1937: 35).

Mens enkelte kulturevolusjonister forble strenge parallellister i opposisjon både til diffusjonister og darwinister, videreførte denne periodens mest betydningsfulle etnolog, engelskmannen E. B. Tylor (1832-1917) Adolf Bastians posisjon. Tylor avviste ikke det diffusjonistiske forklaringsprinsippet om at identiske kulturtrekk kunne skyldes kulturhistorisk slektskap eller kulturlån. Men heller ikke Tylor tillot denne oppfatningen avgjørende betydning. Det var den empiriske ”bevisbyrden” som i hver enkelt tilfelle måtte legges til grunn, i følge Tylor. I de tilfeller hvor man fant like forhold som ensartetheten kunne ha utviklet seg fra var det tillatelig å anta uavhengig utvikling *med mindre* likheten i tilstrekkelig grad kunne bevises eller forklares ut fra kontakt eller spredning (Lowie 1937: 68-85, Nicolaisen 1963: 75-81). Dette er den avgjørende formelen. Bevisbyrden avgjør graden av forklaringskraft og vitenskapelig gyldighet.

I denne tradisjonslinjen representert ved Bastian og Tylor står Fredrik Stang. Stilt overfor parallellisme og diffusjon som to forklaringsmodeller på historisk kulturutvikling inntar Stang den samme holdningen som disse to. Diffusjon kan ha påvirket kulturutviklingen, men er av en underordnet og ikke-grunnleggende karakter når det gjelder å forstå drivkreftene i kulturutviklingen. På vegne av den andre departementale komite av 1918, den såkalte 22-mannskomiteen, gjør Fredrik Stang, i samarbeid med Gerhard Gran og Bredo Morgenstierne, Tylors tankegang til sin, og framlegger for Stortinget hvilket utviklingssyn som skal ligge til grunn for den sammenlignende kulturforskningen:

Forsøker man at samle alle lands kulturutvikling under et fælles overblik, vil man se, at de frembyr væsentlige fællestræk. De likheter, som findes, og som man før for en del var opmærksom paa, skyldes ikke i den utstrækning som man før trodde, gjensidig paavirkning og laan; de skyldes i langt høiere grad en parallell utvikling; de samme utviklingsbetingelser har overalt frembragt omtrent de samme resultater (Trykt som bilag 5 til St.prp. 181, 1919, gjengitt i Stang 1931: 16 og i Amundsen 1972: 18).

I sitt innledningsforedrag til instituttets åpning i 1924 knytter Stang den sammenlignende kulturforskningens vitenskapelige resultater til antakelsen om parallellutvikling ved å vise til utviklingen innen sitt eget fagfelt den sammenlignende rettsforskningen: ”Mig forekommer det at de resultater den hittil har nådd, avgjort viser at der gjennomgående har vært en parallellutvikling: alle folkeslag følger stort sett samme utviklingslinje, men de gjennomløper den ikke med samme fart” (Stang 1925: 9).

Stang framstiller teorien om en parallellutvikling som *ny* i mange sammenhenger, slik vi også ser det i det uthevede sitatet ovenfor. At dette utviklingsstandpunktet isolert sett representerte noe nytt i årene mellom 1918-1924, da eksponeringen av det ved instituttet var på sitt sterkeste, kan avvises. Dette må i stor grad forstås som en framstilling av en eldre utviklingstanke innplassert i nye sammenhenger. Stangs framstilling av parallellutviklingsteorien som *ny* kan i en slik sammenheng forstås på minst to måter. For det første dannet teorien et fundament for ”den nye vitenskapelige erkjennelse” som knyttet an til nye faglige og samfunnsmessige forhold. Et nytt fag med et allmennvitenskapelig mål for kulturforskningen, nye samfunnsforhold fulgt av nye samfunnspolitiske syn på framtidsutviklingen, og nye orienteringer i kultur- og samfunnssyn.

Stangs *ny*-framstilling av parallellutvikling må, for det andre, sees i lys av hans stillingstaken til ulike oppfatninger innenfor rettsforskningen. Her hadde tyskdominerte retninger som ”romanisme” og ”konstruktivisme” (se 4.2) framhevet romerretten og romerrettskildene som et diffusjonistisk utgangspunkt for andre lands rettsutvikling. Den nye samfunnsorienterte rettstenkning, som Stang mente å representere gjennom den sammenlignende etnologiske rettsforskningen, hadde stilt seg i skarp opposisjon til dette synet: ”Nu ser man annerledes på tingene. Man erkjender, at samme tanker kan opstaa mange steder” (Stang 1917: 443).

På tross av at instituttet tuftet på et bestemt utviklingssyn ble ikke forankringen like sterk på alle fagområdene og dette kom til uttrykk allerede i innledningsforedragene ved instituttets åpning. Denne divergensen i synet på kulturutviklingen var neppe dramatisk. Ved

instituttet fulgte man på denne måten opp Bastians og Tylors åpne holdning til diffusjonismen.

Utviklingsteoriens stilling i forskningsvirksomhet ved instituttet

Fredrik Stang innledningsforedrag til instituttets åpning i 1924 ble etterfulgt av tre foredrag som presenterte forskningsprosjektene som skulle igangsettes ved instituttet. Formuleringer i disse forelesningene viser et klart sprik i synet på uavhengig "parallellutvikling" kontra diffusjonismens "kulturlån" og "felles opphav". I tråd med Stang og under Meillets klare innflytelse hevdet Sommerfelt eksistensen av en parallellutvikling på språkutviklingens område der hvor forskjellige språk hadde vært utsatt for ensartet kulturpåvirkning:

Forskjellige sprog utsatt for en ensartet kulturpåvirkning kan utvikle sig efter de samme linjer uten at dette behøver å betinges av oprindelig slektskap. Det kan skyldes det mer eller mindre ensartede mentalitetsgrunnlag for disse sprog; det ser vi f. eks. i Europa hvor de vesteuropeiske sprog har utviklet sig mere eller mindre parallelt uten at dette kan tilskrives slektskap (Sommerfelt 1925a: 38).

Professor Knut Liestøl (1925: 44-59) og rektor Just Knud Qvigstad (1925: 60-81) presenterte andre synspunkter i sine foredrag. Mens Liestøl pekte på parallellisme-teoriens begrensede forklaringskraft innenfor folkeminneforskningen, forklarte Qvigstad framveksten av den arktiske kulturen ut fra det motsatte diffusjonistiske synet.

Liestøl kommenterer det evolusjonære kultursynet med utgangspunkt i forholdet mellom folkediktning og primitiv kultur. Identiske trekk ved diktmotivene og i enkelte diktformer hos forskjellige kulturfolk kan forklares med opphav i uavhengig parallellisme (s.56-58). Men når det gjelder å bestemme opphavet til folkediktningen som sådan avviser han, med å motsi Tylor, at uavhengig parallell utvikling kan være det riktige utgangspunktet:

Engelskmennene E. B Tylor og Andrew Lang sette fram den meiningi at kvart einskilt folk hadde dikta sine eventyr. Rundt ikring hadde eventyri vakse seg fram av dei same sjelelege fyresetnadane og forma seg etter dei same sjelelege lovene, og då måtte dei verta lik alle stader. /.../ Men desse teoriane hev ikkje ført fram. Det synte seg at dei nok kunde forklåra likskapen i dei enskilte drag millom diktingar frå ymse land, men dei kunde ikkje forklåra dei spesielle likskapane i kombinasjonen av motiv. /.../ Endå eventyret påviseleg er eit mykje gammalt diktslag, fell difor ikkje spursmålet um upphavet til eventyri saman med upphavet til diktmotivi i eventyri (s. 57).

Liestøl inntar et diffusjonistisk standpunkt når han hevder at man må "fylgja vandringane deira frå stad til stad og sjå korleis den eine varianten hev utvikla seg av den andre" (s. 58). Hos Qvigstad er teorien om en uavhengig parallell utvikling som et utgangspunkt til forklaring av samisk kultur helt fraværende nettopp til fordel for en forklaring ut fra kulturlånenes betydning:

Lapperne er på samme tid et meget receptivt og konservativt folk. Bortsett fra renkulturen har de levet på lån fra sine naboer, både hvad ordforråd, religion, overtro og materiel kultur angår, og hvad de har lånt, har de bevaret med seig konservatisme, så man i lappernes lån finder meget bevaret, som de naboer av hvem de har lånt, forlængst har glemt eller avlagt. Dette gir den lappiske forskning betydning også for kjendskapet til vor egen fortid (s. 64).

Da Edvard Bull noen år senere, i 1929, la fram sitt arbeidsprogram for det fjerde prosjektområdet om "bondesamfunnets utviklingsformer", var uavhengig parallutvikling tilbake som sentral forutsetning:

Komparativ historieforskning kan ikke-eller for å være forsiktig- *ikke ennu*- ha til opgave å søke frem til generelle, almengyldige lover; dertil er vårt kjennskap såvel til historiens faktiske forløp som til de drivende og bestemmende krefter altfor begrenset. Den komparative bondekulturforskning må som all annen sammenlignende kulturforskning foreløpig nøie sig med et inntrengende studium av enkelte perioder eller enkelte fenomener, hvor parallellismen er iøinefallende, for å nå frem til klarhet over hvad det er for forhold som betinger både overensstemmelse og forskjellighet (Bull 1929: 15. Bulls kursivering).

3.4 Det sosiologiske grunnlaget og det fredsskapende potensialet i det allmennvitenskapelige perspektivet

Fredrik Stangs ultimate mål med den sammenlignende kulturforskningen ligger så å si immanent i bevisføringen for gyldigheten i Bastians utviklingsteori. Det er nemlig *selve antakelsen om* en parallell kulturutvikling, denne forutsetning som enda ikke har latt seg bevise, Stang vil søke bekreftelse for når han formulerer hva som må være den sammenlignende kulturforskningens overordnede mål (Stang 1925: 4). For selv om en vitenskap ikke på forhånd kan annonsere hva som skal bli dens resultater, så argumenterer han med at man kan "forutane dem" og "forsøke å forutsi dem" (Stang 1925: 9). Stangs forutanelse er som vi har sett at "der gjennomgående har vært en parallellutvikling: alle folkeslag følger den samme utviklingslinje, men de gjennomløper den ikke med samme fart."

(Stang 1925: 8). Alle enkeltdisiplinene innen den sammenlignende kulturforskningen vil i likhet med rettsforskningen kunne vise til slike utviklingsrekker. En sammenlignende analyse av alle enkeltstående utviklingsrekker ville vise at man kan påvise allmenne lover for hele kulturutviklingens gang, og at det ut av alle enkeltforskninger "kan reise sig en stor syntese", "et samlende syn på alle folkeslags og alle tiders kulturutvikling" (Stang 1931: 51, Stang 1925: 8). Kultursyntesen viser til den store enheten, som er "menneskeslektens" enhet, og endelig, er enheten av psykologisk art. Stang er tilbake til utgangspunktet og til Bastians elementæriderer når han hevder at det er "mennesket selv", "dets psyke", "dets mentalitet" kollektivt forent i "menneskeåndens universalitet" (Amundsen 1972: 12) man i siste instans når inn til:

Undersøkelsens mål må være et psykologisk, eller om man vil et antropologisk: ut fra alle enkeltundersøkelsene å kaste lys over det videnskapens problem som er vanskeligst av alle, fordi det iakttagne og iakttagern er identisk, nemlig menneske selv; det er dets psyke, dets mentalitet, som er undersøkelsens endelige mål (Stang 1925: 9).

I den syntetiserende målformuleringen som oppstilles og framsettes for den sammenlignende kulturforskning er "utviklingsgangen" for enkeltvitenskapenes forskningsobjekter ført sammen ved at de ulike kulturfagene er ført sammen. Til grunn for selve synteseforståelsen ligger det en vending fra en "atomistisk" betraktning av kulturforekomster til en helhetlig betraktning av den menneskelige kulturutvikling. Når enkeltdisiplinenes studieobjekter på denne måten ikke lenger betraktes som isolerte fenomener, men sees i "samfundets hele tilværelse" (Stang), åpner dette opp for en sosiologisk betraktning av fenomenene. Mennesket som "socialt vesen", hvis liv og kultur er formet av "at det lever i samfund og alltid har levet i samfund", er den grunnleggende erkjennelsen som settes i sentrum for den sammenlignende kulturforskningen. Dette er en sosiologisk innsikt som i Stangs utlegning utgjør et avgjørende fundament i "den nye vitenskapelige erkjennelse". En innsikt som "gjennom de siste tiår hadde trengt sig frem" og preget instituttet med sitt "nye sociale syn", slik dette formuleres av Stang i *Aftenposten* i 1936¹⁷.

Dette sosiologiske fundamentet formuleres implisitt og eksplisitt i forskjellige sammenhenger i tilknytning til aspekter ved oppfatningen om den sammenlignende kulturforskningens allmennkarakter og syntetiserende målsetting. Den durkheimianske sosiologi- forståelsen om at alle aspekter ved menneskelig liv i samfunnet står i søkelyset for

---

¹⁷ NBO: Fredrik Stangs Dagbok 16.06.34 -. Konsept av artikkelen til *Aftenposten* (løsark) datert 15.09.36.

en sosiologisk forklaring framtrer implisitt i det syntetiserende perspektivet og i begrunnelsen for fagsammensetningen slik vi har sett dette demonstrert med referanse til Meillets første forelesning og i hans avskjedstale i 1924, og i Stangs og Sommerfelts argumentasjon for opprettelse av fagenheten sammenlignende kulturforskning (se 2.2). Forholdet framtrer på en mer eksplisitt måte den andre veien. Begrunnelsen for innplassering av faget sosiologi er nærmest identisk med innholdet i målformuleringer og begrunnelser for fagsammensetningen. Sosiologi kan i denne sammenhengen forstås som det metodiske og analytiske verktøy som forbinder delene med helheten, og som garanterer det allmennvitenskapelige perspektivet. Dette framtrer i Sommerfelts eksplisitte argumentasjon for innplassering av faget sosiologi i den sammenlignende kulturforskningen. Det er sosiologiens oppgave å belyse ”de centrale videnskapelige spørsmål som beskjeftiger sig med menneskesamfundene som helheter, med deres egenart og med de forhold og faktorer som bestemmer deres utvikling”¹⁸. I overensstemmelse med durkheimiansk oppfatning av sosiologi som en bestemt metodisk tilnærming i kulturfagene er det instituttets viktigste anliggende i denne sammenhengen å vise sosiologiens metodiske betydning i kulturforskningens ”enkelvitenskaper”¹⁹ (se 4.3). Nedenfor i 3.6 og 3.7 skal jeg med utgangspunkt i Stang og Bull, se nærmere på vektleggingen av funksjonsforhold i forskningen.

Det totale og syntetiserende perspektivet i den sammenlignende kulturforskningen som også formidler kunnskapen om den menneskelige enheten, forener det vitenskapelige med det politiske betonte grunnlaget for virksomheten. Det fellesmenneskelige mentalitetsgrunnlaget utløser slike ”comtianske” formuleringer hos Stang som at ”Menneskets slekt er en”, og det formidler en innsikt om ”Mennesket” som ”skiftende og påvirkelig i alt som er yttre, men evig uforanderlig i sin indre struktur” (Stang 1925: 9). En menneskelig fellesnevner fra prehistorisk tid til samtid er altså det solidariske fundamentet som er egnet til å forene vitenskap og politikk i et framtidsperspektiv:

Og skulde det så vise sig at resultatet av den sammenlignende kulturforskningens arbeide blir den erkjennelse at alle folkeslags utvikling stort sett er bestemt ved de samme lover, at de reagerer ens overfor ensartede påvirkninger, at de skifter farve og form, men kun meget langsomt forandrer sitt eget vesen, at altså menneskeheten stort sett går mot de samme mål og er den samme skjebne undergitt, skulde vel derved et nytt utgangspunkt være gitt for menneskets oppfatning av sig selv. Derav skulle vel en litt større fordragelighet komme (Stang 1925: 15).

---

¹⁸ Korr.A-ISFK: Jnr. 387/1934, datert 14.11.34. Innstilling fra forelesningsutvalget (FU) til instituttstyret (IS).

¹⁹ Korr.A-ISFK: Jnr. 67/1934, datert 01.02.34. Forslag fra Sommerfelt til FU.

Stang politiske forventninger til den sammenlignende kulturforskningens resultater er på denne måten knyttet til vidtrekkende perspektiver på forskningsformidlingen slik vi har sett dette framstilt i 2.2. Når forskningsresultatene når ut i den internasjonale offentligheten vil dette skape en grobunn for en dypere gjensidig forståelse mellom folkegrupper og større samhörighet og solidaritet mellom de ulike nasjonalitetene. Slik vil den sammenlignende kulturforskningens resultater fremme betingelsene for framskrittet, og bidra til en ny oppfatning av nasjonenes forhold til hverandre (Stang 1931: 4, 17). Det er den samme tankegangen vi ser kommer til uttrykk hos Marc Bloch når han karakteriserer den sammenlignende kulturforskningen for å ligge over enhver form for nasjonalisme (se 2.1). Det følger også av dette synet på forskning og formidling at virksomheten ved instituttet måtte bli ”propagandistisk” (se 2.2).

Den sammenlignende kulturforskningen hadde altså et iboende fredsskapende potensiale som løp sammen med en ny politisk erkjennelse, og til forskningens resultater knyttet man vidtrekkende forhåpninger. I sin presentasjon av instituttet i *Nordisk Tidsskrift* i 1925, sammenfattet Alf Sommerfelt essensen i sammensmeltningen av instituttets vitenskapelige og politiske mål på denne måten:

Hvis det sammenlignende studium av de menneskelige kulturer kan føre til en almen videnskap om mennesket, er vi optimistiske nok til å håbe at denne videnskap vil få en heldig innflydelse på de menneskelige samfunns sosial-politiske utvikling. Den vil ikke være en faktor i en enkelt politisk maktgruppes tjeneste; den vil ikke gå én bestemt nasjonalitets erinder. Den vil søke å bestemme det som er felles for alle menneskelige vesener, og å vise av hvad art de er, de almene lover som man finner igjen i alle folkeslags utvikling. Hvis denne videnskap kan vise, at utviklingen av de menneskelige samfund bestemmes av forhold som ikke er begrenset til et enkelt miljø, tør man håbe på større fordragelighet i verden (Sommerfelt 1925: 174).

3.5 Den sammenlignende metoden som vitenskapelig doktrine

Som hos Bastian og Tylor ser vi hos Stang den samme insisteringen på krav til bevisføring. Hvorvidt instituttet skulle lykkes i å nå sine vitenskapelige og politiske mål med virksomheten ville altså være avhengig av ”bevisbyrden” i de resultatene som kunne framskaffes. Kulturforskningen må støtte seg til ”virkelig konstaterte kjennsgjerninger” (Stang 1931a: 15) og ikke søke støtte i ”spekulasjoner av mer eller mindre metafysisk art” men basere seg på ”et

realistisk tilveiebragt og metodisk behandlet erkjennelsesmateriale" (Stang 1925: 8). Bare *empiriske* belegg vil tjene som støtte for en hypotese om en utvikling under allmenne lover. I sitt innledningsforedrag gir Fredrik Stang en oppskriftsmessig framstilling av hvordan den historisk-sammenlignende metoden skal anvendes i denne sammenhengen. Med utgangspunkt i all den kunnskapen de enkeltstående kulturfagene har "akkumulert" skal man rekonstruere tapte ledd i en utviklingslinje ved å sette inn kjente kulturelementer fra en annen utviklingslinje som det forutsettes har vært parallell (Stang 1925: 4). Den sammenlignende metoden blir for Stang stående som en slags garantist på vitenskapeligheten i syntesebestrebelsene.

Den sammenlignende metoden skulle så å si bidra til å avdekke evolusjonens gang. Marc Bloch har i sin framstilling av instituttets aktiviteter gitt et bilde på forholdet mellom den sammenlignende metoden og det evolusjonistiske kultursynet som er en god illustrasjon på nettopp dette. Etter Blochs oppfatning representerte opptakelsen av bondekulturstudiene i 1929 en betydningsfull utvidelse av instituttets arbeid. Fra å ha beskjeftiget seg med forholdsvis enkle fenomener hadde instituttet endelig satt i gang med en mer sammensatt oppgave, og som "i alleregentligste forstand" omhandlet "økonomiske problemer av social natur." Marc Bloch sammenligner denne progresjonen fra det enkle til det komplekse som han mener gjenspeiler seg i forskningsoppgavene ved instituttet, med selve vitenskapsgrunnlaget:

Men kjenner man ikke igjen denne marsj efter en stigende kurve, fra etappe til etappe? Det er selve metodens. Tiden er nu kommet til å anvende det gode arbeidsredskap lingvister og etnografer har smidd, på dyptgående forskninger i de européiske samfunds historie. Og det norske Institutt viser veien ikke bare ved sitt program, men også gjennom den utvikling det selv har gjennomgått og som avspeiler utviklingsgangen i videnskapen selv (gjengitt i Stang 1931: 201).

Durkheims positivismeforståelse innbefattet både analytiske og syntetiserende perspektiver. Durkheim-spesialisten Nandan har hevdet at den durkheimianske oppmerksomheten rettet mot sammenlignende metode må sees i sammenheng med den store tilstrømningen av etnografisk og etnologisk kildemateriale rundt og etter århundreskiftet. Som et resultat av dette ble den sammenlignende metoden en sentral del av den durkheimianske vitenskapelige metodologien, og verktøy til å oppdage og avdekke sosiale fenomeners "årsaker og lover" (Nandan 1980: 14,16). For å kunne forstå sivilisasjonenes evolusjonære utvikling måtte man sammenligne arkaiske samfunn med de mest moderne (Nandan 1980: 14). Det durkheimianske siktemålet med sammenligningen av ulike kulturer og sivilisasjoner var ikke

å forstå selve utviklingen som sådan, men å avdekke parallelle elementer mellom samfunnenes sosiale organisering.

Ved å anvende etnografiske data i et sammenlignende perspektiv ble det mulig å avdekke mer logiske distinksjoner mellom stater, nasjoner, samfunn og sivilisasjoner (Nandan 1980: 14). De sammenlignende etnologiske studiene dekket alle sider ved primitive samfunnsinstitusjoner som rett, religion, språk, og familiestruktur, og dannet det empiriske grunnlaget for et dominerende antall av durkheimianernes anmeldelser, kommentarer, og essays i *L'Année Sociologique*. Den sammenlignende metoden og det evolusjonære utviklingssynet var særlig framtrædende på de religionssosiologiske og retts sosiologiske områdene (se 3.6). I det ellefte bindet av *L'Année* presenterte Mauss og Hubert et skjema for sammenlignende analyse av de enkleste og mest primitive former for religiøst liv med de mest avanserte og komplekse. Durkheims siste monumentale arbeid om elementære former for religiøst liv som utkom i 1912 må også sees innenfor denne rammen. Denne sammenlignende og syntetiserende studien var utelukkende basert på publisert materiale fra engelske, amerikanske og tyske etnografers feltundersøkelser (Nandan 1980: 12). Det evolusjonistiske perspektivet var fortsatt framtrædende i denne studien, men bar i seg kimen til en orientering bort fra det evolusjonære utviklingssynspunktet (Lukes 1973: 456).

Den sammenlignende metodens doktrinære status innebar at durkheimianerne satte likhetstegn mellom sosiologi og sammenligning. Dette betydde at en tilnærming til sosiale fakta som ikke baserte seg på sammenligning ble vurdert som mindreverdige eller som ikke egentlig sosiologisk. Vi skal kort se på to betraktninger som illustrerer dette på en god måte. Francois Simiand var en av Durkheims nærmeste medarbeidere, og i ettertid ansett som en av de mest sentrale durkheimianerne. Simiand utviklet økonomien til en positiv vitenskap i Durkheims forstand og kjempet i denne sammenhengen mot den deduktive metoden og matematiske abstraksjoner i økonomisk teori. Simiand erkjente at positivistisk tilnærming innebefattet sammenligning men reserverte seg mot det sammenlignende perspektivet som var avledet av den evolusjonistiske utviklingstenkningen. Om dette skriver Nandan: "For this reason he was condemned by the Durkheimians as a sociologist without a base in sociology" (Nandan 1980: 15).

Også Marcel Mauss har formuleringer som viser til en uløselig forbindelse mellom sosiologi og sammenligning. I "An intellectual self-portrait" imøtegår han en kritikk som har gått ut på at han i sin akademiske stilling som religionshistoriker har dreid undervisningen i retning av sine egne forskningsinteresser og i sosiologiens favør: "In this position I have strictly limited my teaching to a non-comparative, critical and historical point of view, even

when the facts that I was studying interested me only from a comparative perspective. In that context, I have never been a militant of sociology” (Mauss [1930]1983: 141-142).

Antoine Meillets rolle i utviklingen av den sammenlignende metoden

Durkheim- gruppens praktisering av sammenlignende metode i *L'Année* var i det vesentlige lik tilnærmingen innenfor den diakrone lingvistikken, slik den framstod i Antoine Meillets utforming (Nandan 1980: 17). Den historisk- sammenlignende tilnærmingen innenfor kulturvitenskapene i siste halvdel av 1800-tallet, hadde tatt utgangspunkt i metodeutviklingen knyttet til studier av indoeuropeiske språk. (Robbins 1994: 190). Den europeiske oppdagelsen av sanskrit var den primære kilden til denne utviklingen som skjød fart i 1850-årene. Inspirert av biologisk evolusjonslære utviklet tyske språkforskere en hovedteori, den såkalte ”stammbaumtheorie”, om at sanskrit var det nærmeste man kom de indoeuropeiske språkenes urspråk. Basert på sammenligning av de historiske indoeuropeiske språkene ble det gjort forsøk på rekonstruksjon av det originale indoeuropeiske urspråket (Robbins 1994: 197-200).

Antoine Meillet nyanserte og revurderte dette eldre synet om et opprinnelig grunnspråk gjennom en videreutvikling av den sammenlignende metoden på en måte som skjerpet kravene til historisk bevisføring i form av ”positive facts” (only positive facts have a conclusive value), og ”definite rules of correspondence” (Meillet [1925] 1970: 40, 45-46). Som vi har sett Nandan påpeke kom denne ”kompromissløse” metodiske holdningen i særlig grad til uttrykk i Oslo-forelesningene (se 2.2). Med utgangspunkt i Oslo-forelesningene skal vi se nærmere på noen av disse presiseringene som altså ble mønstergyldige både for Durkheim- gruppen og for det norske instituttet.

Meillet foretok to vesentlige presiseringer vedrørende grunnspråket. Han hevdet for det første at det var umulig å rekonstruere noe virkelig grunnspråk: ”Comparison brings a system of equations on which the history of a family of languages can be based.; it does not furnish a real language with all the means of expression which this language had.” (Meillet [1925] 1970: 29). Meillet kritiserte de tyske junggrammatikerne (se 4.3) spesielt for manglende presiseringer på dette punktet (s.65). Durkheim tolket Meillets forskningsresultater på dette området strengt, og i sin studie om elementære former for religiøst liv slo han fast med referanse til Meillets *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*; ”it is no longer admitted/.../ to reconstruct, even hypothetically, the original language of the Indo-Europeans” (Durkheim [1912] 1976: 79, note 2).

Meillet's andre presisering vedrørende grunnspråket tok utgangspunkt i hans vurdering av språkutviklingen innenfor det han definerer som den historiske perioden for disse språkene, kontrastert til en prehistorisk språklig enhetsperiode. Ved å sammenligne forskjellige indoeuropeiske språk hadde Meillet kunnet slå fast at sene overensstemmende trekk mellom de indoeuropeiske språkene hadde utviklet seg parallelt (Meillet [1925] 1970: 16,66).

Likhetstrekkene kunne ikke forklares ut fra en antakelse om lån språkene i mellom, eller ut fra språkenes opprinnelig slektskap: "The agreements between the historical attested forms result, much more than we can imagine at first sight, from parallel developments in languages already separated and differensiated" (s. 66). Ensartete likhetstrekkene skyldtes altså en paralleutvikling, uavhengig av det antatte opprinnelige prehistoriske slektskapet ("Realized in a parallel way, independently") (Meillet [1925] 1970: 66).

Meillet's synspunkt ga fornyet legitimitet til teorien om uavhengig parallellutvikling, slik vi har sett Stang og Sommerfelt argumentere for dette (se 3.3). Betydningen av den historiske språkforskningens resultater og denne forskningens overføringsverdi til den sammenlignende kulturforskningen, var et stadig tilbakevendende punkt i Stangs mange framstillinger av vitenskapssyn og virksomhetsforståelse ved instituttet (Stang 1918: 15-16, 1925: 6, 1931: 1-2, 149.). Meillet's teoretiske og metodiske synspunkter ble i denne sammenhengen sett på som et viktig fundament i oppbyggingen av det vitenskapelige grunnlaget for virksomheten ved instituttet (se 2.2).

Meillet's innflytelse på Durkheims og Mauss kom bl.a til uttrykk i erkjennelsen av at "all the peoples who speak one Indo-European language had a common foundation of ideas and institutions" (Nandan 1980: 17). Durkheims innflytelse på Meillet kom til uttrykk i hans sosiologiske forståelse av språkene som grunnleggende relatert til sivilisasjoner og typer av samfunn. Fortidens store fellesspråk var uttrykk for typer av sivilisasjoner, og språkenes utbredelse var betinget av at de tjente som organ for innflytelsesrike sivilisasjoner (Meillet [1925] 1970: 31-34).

It is the prestige of a superior civilization which induces a people to change its language. [...] This superiority is not necessary of a material nature. It may consist of a social organization particularly adapted to the needs of a given period an region. [...] What characterizes the old Indo-European peoples is their sense of social organization and the power of initiative of their aristocracy (Meillet [1925] 1970: 32).

Et stridstema som gjennomgående preget den diakrone lingvistikken i denne perioden dreide seg om hvorvidt betingelsene for språkendringer var individualpsykologisk eller ”sosiologisk” bestemt. Dette tema skal behandles grundigere i 4.3. I Oslo-forelesningene klargjorde Meillet den franske språkskolens posisjonen til disse spørsmålene. Meillet tar utgangspunkt i språkernes sosiale funksjon som kommunikasjonsmiddel mellom medlemmer i et samfunn, samt det faktum at sosiale grupper har en konform tendens til å være ettspråklige. Som en konsekvens av dette vil lingvistiske endringer, når de finner sted, ha en effekt på språkgruppen som en helhet. ”Languages lives only by virtue of society; if individuals set about modifying language in an independent way, it would no longer respond to its object. Thus, [...] innovations are general” (s.104). Individuelle utslag kan altså ikke ligge til grunn for endringer hevder Meillet. ”They depend on conditions common to all individuals [...] The parallelism of innovations can result only from the common effect of parallel conditions” (s.104-105).

3.6 Samfunnsanalyse og utviklingssyn

Med utgangspunkt i tesen om psykisk ensartethet stod det altså fast for parallellistene at kulturene, i sine hovedtrekk, vokste selvstendig, men ensartet over alt. Den sammenlignende kulturforskningen mål var å påvise utviklingslover for de enkelte kulturgrener og å studere kulturgrenene under et samlende og syntetiserende perspektiv (Stang 1925: 9). Hos Stang blir utviklingstenkningen på en avgjørende måte forent med et funksjonalistisk betont grunnsyn på kulturen og samfunnet. I Stangs tekster opptrer funksjonalismen essensielt på to måter. For det første, når den sammenlignende kulturforskningen ikke kan begrense seg til bare å påvise utviklingslover for de enkelte kulturgrener så skyldes det at ”enkelttrekkene” er å betrakte som *likevektige ledd* i en større, helhetlig kultursammenheng (Stang 1925: 9) (se 3.3). Enheten eller syntesen viser ikke bare til en likeartet og lovmessig historisk utviklingsgang. For det andre må det enkelte samfunn studeres som en funksjonalistisk helhet eller enhet på de enkelte samfunnsstadier (utviklingstrinn) (se 3.3). Fenomener som rettsregler, språk og trosforestillinger var alle enkeltutslag av den menneskelige kultur som måtte studeres i kraft av sin sosiale funksjon innenfor denne samfunnshelheten. Stangs begrunnelser for kulturdisiplinens innlemmelse i en ny fagenhet med et syntetiserende allmennvitenskapelig mål, må også sees i lys av dette synet på samfunnet som en organisk helhet (se 3.3).

Funksjonalisme i kultur- og samfunnsanalysen ble vanlig i siste halvdel av 1800-tallet, og et anvendt samfunnsteoretisk perspektiv hos de samfunnsforskere som er nevnt ovenfor i 3.1. Denne kombinasjonen av utviklingssynspunkt og funksjonalisme hadde tidlig fått innpass på det rettsvitenskapelige området gjennom den sammenlignende etnologiske rettsforskningen. Her lød formelen at *”hver tidsalder utvikler samme rettsbehov og deretter samme rettsregler hos alle folkeslag”* (Stang 1931a: 7). Setningen viser både til en parallellutvikling og til et funksjonsforhold mellom rettsregler og samfunnsbehov. Dermed forenes det evolusjonistiske utviklingsperspektivet og det funksjonalistiske samfunnsperspektivet i en og samme setning.

De tre rettsviterne som i størst grad satte preg på teoriutviklingen innen den sammenlignende etnologiske rettsforskningen var sveitseren J. J. Bachofen, skotten J. F. McLennan og engelskmannen H. J. Sumner Maine (Nicolaisen 1963: 81-83, Lowie 1937: 39-53). Alle tre hadde utført retthistoriske undersøkelser på primitive samfunnsorganisasjoner med utgangspunkt i evolusjonær kulturutviklingsteori. Mens Bachofen og McLennan, i sine allmenne syn på kulturutviklingen, fullt ut tilsluttet seg teorien om en ensartet og parallell utvikling over alt på kloden, hadde Maine, i likhet med Tylor, mindre dogmatiske forestillinger om arten av utvikling (Nicolaisen 1963: 153). Med Bachofen, McLennan, Maine og Tylor bryter en funksjonalistisk tilnærming inn i utviklingstenkningen. Kultur og samfunn bestod ikke av løsrevne trekk. Kulturtrekkene måtte være deler av en større (samfunns)helhet som bestemte selve trekkenes vesen. Hos Tylor kom dette bl. a. til uttrykk ved at han i sine religionsstudier, ved siden av utviklingssynspunktet, også vektla religionens *betydning* for samfunnet (Nicolaisen 1963: 153).

Den samme vektlegging av kulturtrekkenes betydning for samfunnet ser vi igjen hos Stang når han, som vi skal se nedenfor, betoner hvordan de ulike kulturtrinn formålsrettet har formet rettsreglene ut fra det enkelte trinns samfunnsbehov og hvordan han eksempelvis framhever blodhevnens sosiale og religiøse funksjon på et gitt utviklingstadium. Fredrik Stang hadde kommet i kontakt med den sammenlignende etnologiske rettsvitenskap i 1905 under et studieopphold i Paris. Stangs opphold i Paris var i tid sammenfallende med Durkheim-skolens konsolideringsfase, og durkheimianerne hadde fått fotfeste i de fleste enkeltdisipliner, også på rettsvitenskapens område. For durkheimianerne kom nettopp de utviklingsetnologiske tilnærmingene sterkt inn i bildet i lovstudiet, særlig i studiet av lovenes opprinnelse, som også var et område av særlig interesse for Stang. Her hadde durkheimianerne funnet et komparativt utforsket felt, noe som ga seg utslag i store vitenskapelige bidrag på feltet (Besnard 1983: 5). Rettssosiologien var ved siden av religionssosiologien det området som ble mest utforsket av durkheimianerne i følge Besnard.

Det finnes ingen konkrete, direkte holdepunkter for at Stang var i kontakt med dette retts sosiologiske miljøet under Paris-oppholdet. I et historisk tilbakeblikk forfattet i 1935 og publisert i *Tidsskrift for Rettsvidenskap* i 1942, framkommer det at Stang ikke lenger husker hvordan han først stiftet kjennskap med den nye tilnærmingsmåten. Om dette uttaler han: ”Jeg kom i berøring med den sammenlignende, etnologiske rettsforskning. Hva det var for et verk som først brakte meg i forbindelse med dette studiefeltet, som dengang var forholdsvis nytt, husker jeg ikke” (Stang 1942: 30). I tredje utgaven av ”Innledning til formueretten” som utkom i 1935 (de to første i 1911 og 1921), uttaler han seg i mer generelle vendinger om fransk sosiologi og rettsforskningen:

En sociologisk opfatning flyter tidlig inn i fransk rettstenkning, Den almindelige sociologi hadde jo i Frankrike utfoldet sig rikt- det er nok å nevne navn som Auguste Comte, Tarde, Durkheim- og hadde fått innflytelse på all humanistisk forskning. Den kom til å sette sitt preg også på en stor del av rettsvidenskapen.” (Stang 1935: 134).

Nedenfor skal vi se på denne kombinerings av utviklingssyn og samfunnssyn som formet Fredrik Stang sosiologiske rettsoppfatning. I radioforedraget ”Rett og Kultur”, senere publisert i bokform (Stang 1931a), formulerer Stang sine teoretiske perspektiver ved å gjøre bruk av den sammenlignende etnologiske rettsvitenskapens utviklingsskjema, de såkalte ”allmennsetninger”.

”Rett og samfunn”

Rettsordnen vil, til ulike tider og under ulike lands rettsforhold, tilsynelatende framstå som stedbundne og tidsbegrensede. Studerer man rettsforholdene nærmere vil man imidlertid oppdage at det finnes en viss reglebundethet i utviklingen. Dette formulerer Stang i setningen: *ensartede behov i forskjellige land fremkaller ensartede rettsregler* (Stang 1931a:7). Setningen viser til ”en grunnsannhet i rettsoppfatningen”, nemlig at *det er behovet, formålet, som skaper retten*. De ulike kulturtrinn har på en formålsrettet måte formet sine rettsregler ut fra det enkelte kulturtrinns *samfunnsbehov*. Setningen viser også til *parallellutviklingens betydning* (s.9). Den sammenlignende, etnologiske rettsforskningen vil hevde at parallellutviklingen er et utslag av en alminnelig lov: *retten er utslag av samfunnets kultur og hvert kulturtrinn avsetter et bestemt sett av rettsregler, karakteristisk for det* (s.10). Dette siste leddet er rettsoppfatningens fremste almengyldige setning, som de andre setningene er

variasjoner over. Oppfatningen søker støtte i et sammenlignende studium av historiske kilder og ved granskning av primitive folkeslags samfunn i "nutiden":

Så lenge der ikke er nogen samfundsmagt, som kan gripe inn i de konflikter som opstår, må individene ordne dem selv. Det er blodhevnens tid. Blodhevn var en samfundsnødvendighet, den tjente jo som en slags rettshåndhevelse. Det blev da også en social plikt å hevne sig og sine. Og mere enn det: mangededs blev det en rettsplikt, oftere enda kanskje en religiøs plikt. Blodhevn blev imidlertid mildnet. Først gjennom det man kaller talion: det skulle være øie for øie, tann for tann. Videre gikk det imidlertid. Først blev det tålt, at den krenkende tok imot penger av fornærmeren istedenfor å ta hevn, og så blev det plikt. Derved var bøtesystemet opstått. Bøtene tjente samtidig som straff og som erstatning. Da så samfundsmakten blev så sterk, at den kunde påta sig å ilegge straff og fullbyrde den, blev straffen skilt fra erstatningen. Den første var samfundets sak, den siste var fornærmedes. Blodhevn kjenner vi fra rekke av gamle kilder, f.eks. de islandske ættesagaer; den er i bruk den dag i dag innenfor mange samfund. Også det senere utviklingsledd, bøtesystemets tid, kjenner vi fra mange land, særlig trer det klart frem i de germanske rettskilder (s. 13-14).

Med utgangspunkt i slike betraktninger fra det strafferettslige og erstatningsrettslige feltet formuleres følgende allmenngyldige setning: *De forskjellige folkeslag har på rettslivets område gjennomgått den samme utvikling, dog med forskjellig fart* (s.14) Variasjoner over denne setningen er det at *den rett de mest primitive folkeslag historien kjenner levde under, finner man i sine hovedtrekk igjen hos primitive folk i nutiden, og at alle folk som er nådd frem til industrialismens tialder, avsetter omtrent samme sett rettsregler* (s.14).

Utviklingssynspunktet la opp til et dynamisk syn på rett og samfunn. Retten springer ikke bare ut av samfunnet, men den vender seg også mot samfunnet i et vekselvirkningsforhold mellom det å være produkt og produserende. I dette spenningsfeltet vil det kunne oppstå brytninger mellom rettsreglene og den allmenne kultur i landet "-hvis altså lovens regler enten ligger bakenfor det kulturtrinn landets borgere står på, eller de ligger forut for det." (s.15).

Stang retter også kritiske bemerkninger til den sammenlignende etnologiske rettsforskningens allmennsetning, som "ikke strider mot den setning jeg har nevnt men som må holdes frem for at ikke misforståelser skal opstå"(s.16). Man skal heller ikke forkaste den diffusjonistiske oppfatningen om gjensidig påvirkning folkeslagene i mellom som en mulig forklaringsmekanisme.

Han advarer også mot å tenke seg en automatikk i frambringelsen av rettsreglene. De kan ha sitt utgangspunkt i "en enkeltmanns tankearbeide" eller oppstå som et resultat av kamp

mellom to stridende interessegrupper innenfor samfunnet. Dette perspektivet var for Stang knyttet til kulturbegrepet. En viktig forutsetning for Stang var å betrakte kulturbegrepet i sin "videste utstrekning": "At intellektuelle momenter [...] har spilt en større rolle i statsretten og strafferetten enn i formueretten, er således utvilsomt. På den annen side har den *materielle kultur* i høi grad preget formueretten" (s.17). Stang kultur- og samfunnssyn var også i stor grad orientert mot den historiske materialismen og dette historiesynets sterke vektlegging av funksjonalistisk tilnærming (Stang 1931a: 20, se også Seip 1944: 234). Den historiske materialismen fikk en norsk utforming gjennom Edv. Bull og Halvdan Koht som Stang relaterte seg til (se 3.7, 4.2). I tillegg til vektleggingen av materiell kultur og produksjonsforhold i historieforskningen var den kulturhistoriske orienteringen sterk både hos Koht og Bull, og i følge Ottar Dahl førte "trangen til å bringe historien inn under lovmessig utvikling rett inn i sentrum av Bulls vitenskapelige innstilling" (Dahl 1974: 63). Som vi skal se framstod Bull og Stang, i tråd med dette, som svært samstemte i synet på en evolusjonistisk kulturhistorisk utvikling. Ved siden av en sosiologisk orientert historisk materialisme i norsk utforming, var det durkheimianernes sosiologi som representerte den funksjonalistiske orienteringen ved instituttet.

På tross av disse innvendingene mot parallellutviklingens "almensetning", "blir der dog meget igjen av den" påstår Stang:

At rettsutviklingen i stor grad har forløpet parallelt hos de forskjellige folkeslag, kan der ikke være tvil om. Det tillater oss i adskillig utstrekning å utfylle huller i vårt kjennskap til ett folk, med det vi vet om andre. Herav følger da at den kritiske innvending jeg først nevnte ikke har så stor vekt som man ved første betraktning skulde tro (Stang 1931a: 17)

3.7 Perspektiver på kulturbegrepet. En materialistisk oppfatning

"Det er alle folkeslags og alle tiders kultur- den materielle som den åndelige- den sammenlignende kulturforskningen trekker inn i sine undersøkelser og anvender sin metode på" framholder Stang i sitt innledningsforedrag ved instituttets åpning (Stang 1925: 7). Med fagkonstellasjonen som utgjorde den sammenlignende kulturforskningen hadde instituttet lagt

grunnlaget for en integrerende utforskning av både åndskulturelle elementer og materielle kulturelementer. At begrepet kultur også må omfatte materiell kultur, blir stadig presisert hos Stang (Stang 1931a: 10, 17). Gjennom en utvidelse av kulturbegrepet fra en ensartet åndelig betydning til også å innkludere en materiell betydning hadde den sammenlignende kulturforskningen lagt nok en viktig forutsetning for å fokusere på samfunnsmessig utvikling. At Stang stadig har behov for å definere og presisere kulturbegrepet kan henge sammen med det tyske kulturbegrepets sterke stilling, ikke minst på hans eget fagområde, rettsvitenskapen (jf. 4.2).

Den danske kulturforskeren Hans Fink har analysert nasjonale betydningsforskjeller og tilnærminger til kulturbegrepet som kan bidra til å kaste lys over Stangs presiseringer på dette området. I motsetning til fransk og engelsk tradisjon har kultur i tysk tradisjon etter Herder gjennomgående vært forstått som uttrykk for ”den menneskelige ånd”, skarpt avgrenset fra begrepet ”sivilisasjon”. I tysk sammenheng har ”sivilisasjon” begrepsliggjort det teknisk-instrumentelle og materielle, det som er annenrangs, overflatisk, og kunstig. ”Kultur” har vært det positive motbegrep, en autentisk, opphøyet-åndelig størrelse, som hovedsakelig artikuleres gjennom kunsten, vitenskapen og filosofien. Det engelske ”culture” har vært et bredere og åpnere deskriptivt-nøytralt begrep som har tatt sitt utgangspunkt i konkrete livsformer og hverdagspraksis, relatert til ”way of life”. ”Culture” har sameksistert med ”civilization” som i engelsk tradisjon er et positivt ladet prosessbegrep, relatert til utviklingsgraden av både institusjonelle forhold og individers adferdsformer, slik det eksemplevis kommer til uttrykk i begrepsbruken til Tylor. De samme grunntrekkene har gjort seg gjeldende i fransk tradisjon (Fink 1982: 15-18).

I norsk kulturforskning var det vanlig til inn på 1960-tallet å operere med et skille mellom ”åndelig” og ”materiell” kultur slik vi ser det hos Stang. I den museums- og samlingsorienterte etnologiske tradisjonen har man til begrepet åndelig kultur innordnet alle former for ikke-materiell menneskelig virksomhet, mens materiell kultur stort sett har omfattet gjenstander og teknologi (Siverts 1978: 43). Ved instituttet er det Edvard Bulls anvendelse av begrepet materiell kultur, slik det kommer til uttrykk i *Sammenlignende studier over bondesamfundets kulturforhold. Et arbeidsprogram* (1929), som legges til grunn. Bulls definisjon går langt utover en ensidig betoning av konkrete gjenstandsbeskrivelser og teknologiske utviklingperspektiver, i det han kontrasterer bondesamfunnets ”åndskultur” mot bondesamfunnets ”økonomiske og sosiale kultur”. Det strukturelle perspektivet ved ”bondelivet” framheves med denne presiseringen. Slike formuleringer hos Bull må sees i relasjon til hans materialistiske historiesyn.

”Stoff og funksjon”

Sammen med Halvdan Koht kom Edvard Bull til å stå som hovedeksponent for en bestemt historietenkning som faller innenfor fellesbetegnelsen historisk materialisme. Betegnelsen omfatter alle historiesyn som tillegger ”materielle” forhold grunnleggende vekt som drivkraft i samfunnsutviklingen. Bull og Koht representerte en marxistisk variant av historisk materialisme som også kom til å få stor innflytelse i internasjonal sosiologi. Historiker Roger I. Geiger har definert historisk materialisme som et metaparadigme i sosiologien, dvs som en sammensetning av “beliefs which structure perceptions of social reality, stand prior to specific theories, and remain virtually impervious to refutation”(Geiger 1975: 236). Ottar Dahl definerer historisk materialisme, på en lignende måte, som en tankemodell som i det praktiske forskningsarbeidet vil ”fungere som metodiske orienteringsmidler overfor det historiske stoff, forme forskerens problemstillinger og tjene som skjelett ved oppbyggingen av større fremstillinger” (Dahl 1974: 11-12). Ottar Dahl har også framhevet at denne norske varianten av marxistisk historisk materialisme avvek fra en tradisjonell marxistisk historiefortolkning ved i større grad å vektlegge ”samfunnet” som den fundamentale enhet til forskjell fra ”samfunnsgrupper”. Bevegelsen fra et "klasse"-synspunkt til et "samfunns"-synspunkt viser til et generelt skifte fra en spesifikk marxistisk tankegang til en mer omfattende sosiologisk tankegang (Dahl 1974: 47-49, 54).

Det historisk-materialistisk grunnsynet hos Bull og Koht stod ikke i noe motsetningsforhold til den kulturhistoriske orienteringen ved instituttet. Tvert i mot bidro dette historiesynet til å forsterke det struktur- og funksjonsperspektivet som allerede lå i den sammenlignende kulturforskningen. Historikernes engasjement ved instituttet synliggjorde dette felles grunnlaget. Etter Bulls død i 1932 overtok Stang ledervervet i fagutvalget for Bondesamfunnsstudiene, mens ansvaret for den forskningfaglige gjennomføringen ble overtatt av Bulls elever, de to framtrende middelalderhistorikerne Asgaut Steinnes og Andreas Holmsen i fellesskap. Nedenfor skal vi se på struktur- og funksjonsaspektene i dette historiesynet, slik det kommer til uttrykk hos Bull, Holmsen, Stang og Steinnes.

I et møte i Utvalget for sammenlignende undersøkelser over bondesamfunnets utviklingsformer i 1931, presenterte Steinnes retningslinjene som ville bli lagt til grunn for det videre arbeidet innenfor bondesamfunnsstudiene generelt og seterbruksstudien spesielt. I det framlagte notatet ”Arbeidslinor for etterrøkjingane um bondesamfundet” (1931) trekker Steinnes i tilknytning til dette noen teoretiske og metodiske prinsipper som i sine formuleringer viser en klar forankring til det Holmsen, ti år senere, oppsummerte som en

metodisk nyorientering i eldre norsk historie basert på Bulls materialistiske historiesyn (Holmsen 1940-42: 27-45). I tråd med Bulls arbeidsprogram og Stangs utviklingstanke veklegger Steinnes at undersøkelsene skal omfatte hele framveksten av bondesamfunnet ”i vidaste meining på kvart einskild område” og ”frå dei eldste tidene til i dag”, men med størst vektlegging på de eldste utviklingsstadiene:

Det som interesserar mest, er kanskje helst tilhøvi i eldre tid, voksteren frå dei mest primitive formene til dei meir samansette. Men me lyt her som i onnor gransking *gå frå det kjende til det ukjende*, gå ut frå tilhøvi i notidi og etter kvart arbeida oss lenger attyver. Og i røyndi hev kvart einskilt steg i framvoksteren like mykje krav på interesse. Nettupp for dei analogislutningane som er ein viktig lekk i den *samanliknande* metode, er det um å gjera at ein hev so god yversyn som mogleg yver *den einskilde voksterlina*, at ein *på so mange punkt av lina som mogeleg* kjenner og skynar både dei moment som fører *nyskaping* med seg, dei som *konserverar* og dei som fører til *oppløysing*. Analysen må gå fyre syntesen²⁰ (min kursivering).

Her ser vi igjen denne karakteristiske dobbelte vektlegging av en progressiv utviklingsgang (frå det primitive til det samansatte) med et funksjonalistisk analytisk fokus på det enkelte utviklingstrinn (ha oversyn over so mange punkt som mogleg på den einskilde voksterlina) som vi kjenner fra Stangs tekster. I tillegg forankrer Steinnes bondesamfunnsstudiene i tilnærming og tema til den omtalte nyorienteringen i historieforskningen gjennom dette resonnementet. For det første, ved vektleggingen av en metodisk tilnærming til forskningsfeltet basert på en kombinasjon av retrospektiv slutningsmetodikk og sammenlignende metode. For det andre, ved hans klargjøring av hva som skal være forskningens problemstilling. Med ord som ”nyskaping”, ”konservering” og ”oppløsning” retter han et hovedfokus på forhold som henger sammen med problemstillinger knyttet til strukturell kontinuitet. I emnevalg og problemstillinger representerte den metodiske nyorienteringen utløst av det materialistiske historiesynet nettopp en dreining mot ”et hovedsaklig direkte studium av den kontinuerlige historiske virkelighet som bygger sig op av og omkring hele samfunds eller samfundsgruppers liv og virke gjennom tidene”(s.27-28). Denne virkeligheten blir betegnet av Holmsen som den historiske *struktur*. Med strukturstudiet blir historien samfunnshistorie, og samfunnsgruppene blir historiens hovedaktører (Dahl 1974: 61). Et gjennombrudd for den strukturelle innfallsvinkelen kom med Edvard Bulls historieverk fra 1920, "Leding", som var en studie om administrative og rettslig-organisatoriske strukturforhold i norsk middelalder. En påvisning av *kontinuiteten* i

---

²⁰ Korr.A-ISFK. Jnr. Nr. 22/1931. Arbeidslinor for etterrøkjingane um bondesamfunnet. Dr. Asgaut Steinnes.

strukturutviklingen, og da fortrinnsvis kontinuiteten i de lavere strukturlag ble med dette utgangspunktet historieforskningens primære siktemål (Holmsen 1940-42: 30-31).

I sin analyse av strukturbegrepet, skiller Holmsen i sin artikkel mellom strukturelementene ”stoff” og ”funksjon”. ”Tilfredsstillelsen av samfunnsbehovene blir da den strukturelle funksjon, mens de midler de blir tilfredstilt ved og de former det skjer i, blir da det strukturelle stoff.” (s.29). Strukturelementene innvirker på kontinuiteten på forskjellig måte og i ulik grad. En institusjon vil ofte beholde sin funksjon uforandret over tid fordi det samfunnsbehov som institusjonen tilfredstiller er konstant. Og omvendt kan den miste sin funksjonelle betydning, uten at former og virkemidler endres, eller at personer i samtiden blir klar over at det har vært en forandring. Gammelt strukturstoff kan gå over til å tjene nye eller delvis nye funksjoner. Strukturfunksjonene endres sjelden i sprang, men langsomt og gradvis ut fra det bestående (s.30-31). Dette er en observasjon som Fredrik Stang i forskjellige sammenhenger gjør gjeldene på rettsforskningens område. Et rettsinstitutt (rettsregel) ”overlever” i tid fordi det dekker nye samfunnsbehov, og altså får en ny funksjon i forhold til det utgangsbehov rettsinstituttet først ble satt til å dekke (se 4.2).

Kontinuitet som forskningsemne, ledet til innføringen av tre forbundne metodiske strategier i behandlingen av kildemateriale som vi ser Steinnes er inne på i ”arbeidslinor”, hhv retrospektiv metode, topografisk individualisering og systematisk sammenligning. Retrospeksjonen skulle være et hjelpemiddel til å tilbakeslutte fra yngre og kjente samfunnsforhold til mindre kjente samfunnsforhold. I forlengelsen av en områdebestemt retrospeksjon lå et metodisk prinsipp om topografisk individualisering, dvs. en tilbakeslutning til lokalt begrensede enheter. For å finne grunnlag for allmenne slutninger måtte retrospeksjon og topografisk individualisering følges opp av systematisk sammenligning. Det overordnede forskningstema som historieforskningen, med hjelp av disse tre metodiske teknikkene skulle bidra til å besvare, var knyttet til *funksjonsforholdene*:

”En bør da først og fremst spørre seg om det strukturstoff en konstanterer på ett sted, ved eventuell forekomst andre steder eller i tilknytning til andre strukturledd, tilfredstiller samme eller andre behov- og omvendt: om de samfunnsbehov en finner at ens strukturstoff svarer til, andre steder eller i andre forbindelser blir tilfredstilt på samme måte og ved samme midler, eller på annen måte og ved andre midler” (s. 33).

Den sammenlignende analysen ville i denne sammenhengen ha avgjørende betydning fordi den ville kunne ”avdekke nye sider ved forholdet mellom stoff og funksjon ved de fenomener en arbeider med, og en mest mulig fullstendig erkjennelse nettop av dette forhold vil i regelen

være nødvendig om en skal komme til sikre og verdifulle resultater med den retrospektive metoden og det direkte studiet av strukturfenomenene i det hele" i følge Holmsen (s.33).

Oppsummering

Vitenskapssynet ved instituttet i mellomkrigstiden var sammensatt på en måte som bærer preg av en brytning mellom eldre og nye orienteringer i kultur- og samfunnssyn, og har grunnleggende sett rot i to teoretiske retninger. For det første er vitenskapssynet rotfestet i et evolusjonistisk (til dels diffusjonistisk) utviklingssyn, slik vi har sett denne tradisjonslinjen representert ved Bastian, Bachofen, og Tylor. For det andre har vitenskapssynet forankring i et funksjonalistisk orientert samfunnsteoretisk syn med forbindelse til Durkheim-sosiologien og miljøet rundt *L'Année Sociologique*, og til den historiske materialismen i en norsk sosiologisk utforming.

I rendyrkede former blir evolusjonisme og funksjonalisme gjerne framstilt som teoretiske motsatser hørende til to forskjellige forskningstradisjoner, henholdsvis en eldre deskriptiv elementorientert forskningstradisjon mot en nyere analytisk systemorientert forskningstradisjon. Slik jeg har påpekt i dette kapittelet kan det hevdes at kimen til et sosiologisk systemorientert kultur- og samfunnssyn lå latent i den evolusjonsbaserte utviklingstenkningen. De to forskningstradisjonene kunne dermed framstå i kombinasjon ved instituttet. Fredrik Stangs tekster framstår i denne sammenhengen som eksemplariske, med en dobbelt vektlegging på parallelle kulturelementer i kulturutviklingen og på de sosiologiske funksjonsforholdene innen de enkelte samfunnstrinn. Det sosiologiske helhetsperspektivet hos Stang lå implisitt i hans grunngivning av kulturfagenes nødvendige integrering i en allmennvitenskap, og i hans utlegninger om det syntetiserende målet for denne nye allmennvitenskapen. Vitenskapssynet viste i grunnleggende forstand en tilhørighet til et klassisk positivt vitenskapsideal, med dets vektlegging av lovstyrte årsakssammenhenger i kulturen og samfunnet. Det klassisk-positivistiske idealet i sin franske utforming, var sterkt framtreddende i instituttets politiske prosjekt, med betoningen av samfunnsforbedrende, solidariske og fredsskapende visjoner for samfunnsutviklingen.

I neste kapittel skal vi se nærmere på sosiologiens innplassering ved instituttet slik dette kommer til uttrykk i to av forskningsemnene i instituttets fagkrets. Utviklingen innenfor rettsvitenskap og lingvistikk representerte, ved siden av utviklingen i historiefaget, et klart gjennombrudd for en sosiologisk tilnærming i Norge i denne perioden.

4. SOSIOLOGISKE TILNÆRMINGER I ET INTERORGANISATORISK PERSPEKTIV

Hvilke sosiologiske tilnærminger til forskningsemner kan identifiseres ved instituttet?

Spørsmålet skal drøftes i lys av utviklingen innenfor to av forskningsemnene i den sammenlignende kulturforskningen, henholdsvis rettsforskningen og språkforskningen.

I kapittel tre har jeg sett på sosiologien blant annet med utgangspunkt i den durkheimianske sosiologioppfatningen. Denne sosiologiforståelsen ble oppfattet og anvendt som en metodisk tilnærming i kulturforskningen. Det vil også være riktig å oppfatte den sosiologiske tilnærmingen som fant sted i kulturfagene som ”teori”, i betydningen, generelt analyseperspektiv. Det er hovedsakelig dette perspektivet knyttet til en forståelse om årsakssammenhenger i samfunnet som anlegges i drøftingene rundt sosiologiske tilnærminger i dette kapittelet.

Anført av Fredrik Stang og Alf Sommerfelt, og i relasjon til det som foregikk ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning i samme tidsrom, skal vi i dette kapittelet se nærmere på utviklingen i retning av en sosiologisering av rettsvitenskapen (4.2) og språkvitenskapen (4.3) ved Universitetet i Oslo. I 4.4 vil jeg framstille sentrale sider ved forarbeidet instituttet igangsatte for å få sosiologiske emner opp til behandling i en egen forelesningsserie på 1930-tallet. Jeg vil i denne sammenhengen særlig legge vekt på hva slags sosiologiforståelse som lå til grunn både ved instituttet og i universitetsfagene. Videre vil jeg framheve hvordan dette initiativet var nøye knyttet sammen med utviklingen på universitetet.

Det interorganisatoriske perspektivet er i denne sammenhengen framtrедende, både på institusjonsnivå og aktørnivå. Aktørenes ulike roller i egenforvaltningen og i de øvrige faglige virksomhetsområdene ved instituttet, var knyttet til vedkommendes professorstatus (i noen tilfeller dosent) ved universitetet. Mens instituttets styre hadde det formelle oppnevningsansvaret på lavere styringsnivå, var det nedfelt i instituttets statutter en formell kobling mellom de to vitenskapsinstitusjonene i forbindelse med oppnevning av representasjon på høyeste styrenivå ved instituttet. Universitetet var i denne sammenhengen representert ved de humanistiske fakulteter. Vi kan si at det til professorstatusen hørte to rollesett, et ved instituttet og et ved universitetet. Den faglige virksomheten som ble utøvd i de to institusjonelle sammenhengene var knyttet til forskjellige roller og rollesett men i gitte sammenhenger var aktivitetene relatert til den samme agenda. Dette framtrer tydelig blant annet i Sommerfelts utøvelse av undervisningsrollen ved universitetet (se 4.3).

4.1 Et samfunnsmessig tidsskifte og et generasjonsskifte

Utviklingen i de to fagene kan betraktes som en reorientering med et overordnet fellestrekk. Utviklingen betydde en vending fra en retts- og språkoppfatning som var fundert på et psykologisk og åndskulturelt grunnlag, til nye oppfatninger om rett og språk fundert på et sosiologisk grunnlag. I begge fagene fikk reorienteringen følger for emneforståelsen, og for den metodiske tilnærmingen til forskningsområder.

I rettsvitenskapen framstod Francis Hagerup (1853-1921) og Fredrik Stang som framtrepende representanter for henholdsvis en eldre og en ny rettsoppfatning. I 1906 holdt Hagerup et foredrag i Christiania Videnskabselskab om ”Det psykologiske Grundlag for Retten” som oppsummerte hans tysk-romanistiske og konstruktivistiske syn på retten (se nedenfor). Foredraget gjenspeilte en sentral rettsoppfatning ved det juridiske fakultet rundt århundreskiftet. Hagerup innledet dette foredraget med å spissformulere sitt teoretiske syn på retten: ”Retten er et utelukkende subjektivt Fænomen; den har intet nødvendigt Substrat i nogen materiel Gjenstand. Den har denne Karakter fælles med alle Aandsfrembringelser, med Sproget, med Kunst, Literatur, Videnskab, med Moral og Religion” (Hagerup 1913: 26).

I foredraget ”Rett og kultur” i Videnskabselskapet i 1917 presenterte Stang en rettsoppfatning i opposisjon til Hagerup som anla et motsatt syn på retten. ”Er retten utsprunget av menneskelige behov ligger også begrundelsen av de enkelte rettssetninger i de kulturbehov den skal tilfredstille [...] Da har man først git dens virkelige begrundelse naar man har paavist de samfundsbehov den er sprunget ut av, og som den skal tjene” (Stang 1917: 448). Denne nye sosiologiske rettsoppfatning ble introdusert i 1911 i Stangs avhandling *Indledning til formueretten*.

Norsk språkvitenskap var ved inngangen til 1920-tallet dominert av teoriutviklingen innenfor fonetikken både i temavalg og metodisk tilnærming. Med Hjalmar Falk (1859-1928) som framtrepende representant, hadde man tillagt språklig lydutvikling et individualpsykologisk grunnlag, styrt av assosiasjonpsykologiske lover (individuelle analogislutninger). Med Sommerfelts inntreden i det norske miljøet ser vi en tilsvarende vending bort fra et ensidig psykologisk grunnlag til et sosiologisk fundament i språkforskningen. Språkvitenskapens forskningsområder ble utvidet fra en snever vektlegging på fonetikk. Men også fonetisk utvikling og endring ble, i henhold til den nye oppfatningen, årsaksforklart med utgangspunkt i sosiale betingelser og faktorer.

Med de nye sosiologiske orienteringene var språkutvikling og rettsutvikling å anse som betingede utslag av samfunnsstrukturen. Oppfatningen fikk konsekvenser for hvilke

årsakssammenhenger som kom i sentrum for vitenskapelige forklaringer. Kontroverser rundt årsaksforhold og forklaringskraft ble i særlig grad synliggjort i språkmiljøet.

Utviklingen i de norske fagmiljøene gjenspeilet en internasjonal utvikling og påvirkningen utenfra er naturligvis et hovedtema i denne sammenhengen. Men også nasjonale og institusjonelle forhold hadde betydning for den reorienteringen som fant sted. Endringene kan knyttes til framveksten av nye generasjoner forskere med større mottakelighet stilt overfor endringer i det norske samfunnet, og overfor strømninger i internasjonal forskning.

Det var i særlig grad to trekk ved det norske samfunnet rundt århundreskiftet som bidro til å endre den politiske dagsorden. Det ene var oppløsningen av unionsfellesskapet med Sverige i 1905, og det andre var industrialiseringen av landet som for alvor skjøt fart i de første tiårene av det nye hundreåret. Oppløsning av unionen og økt industrialisering bidro til at politikkområder knyttet til økonomiske og sosiale problemer i større grad kom i fokus. Fredrik Stang ble bevisst dette samfunnsmessige tidsskiftet mens han oppholdt seg utlands under de begivenhetsrike månedene i 1905: "Høsten 1905 reiste jeg til Paris og blev der til ut på våren 1906. Under mitt opphold der begynte jeg å tenke over våre politiske forhold med større selvstendighet enn før og ut fra nye utgangspunkter. Nu var unionen løst og det var lett å forstå at de sociale spørsmål vilde komme i forgrunnen" (Stang 1946: 5).

Et skifte i fokus fra en nasjonalpolitisk dagsorden til økonomisk-sosiale politikkområder aktualiserte samfunnsvitenskapelige problemstillinger. Hos Stang ble denne typen spørsmål knyttet til rettstenkningen både i et profesjonsperspektiv og i et vitenskapelig perspektiv: "Det er et tidsskifte som er foregått. Et utslag av en ny tids syn er det at lovgivningen er blitt socialt preget. Som et utslag av det samme syn må det så komme, at også rettsvidenskapen får en social farvning" (Stang 1935: 164).

Disse samfunnsmessige føringene gjorde seg i særlig grad gjeldene i rettsforskningen. Men heller ikke språkvitenskapen var upåvirket av dette tidsskiftet. Meillet hadde slått fast ved Instituttets åpning i 1924 at språkene ikke lenger kunne forklares uten en erkjennelse av at ethvert språk tjente som organ for en samfunnsgruppe, og at språkene utviklet seg i tilknytning til språkbrukernes livsvilkår. I et av sine essays identifiserte Edvard Bull på en slående måte hvordan dette samfunnsmessige tidsskiftet bidro til en sosiologisk orientering i alle fagene som hørte inn under den sammenlignede kulturforskningen:

Det er ganske eiendommelig å legge merke til hvorledes moderne vilkår og moderne tankegang kan komme til å beherske selv videnskaper som tilsynelatende står helt fjernt fra nutidens liv. Men det er ikke desto mindre en kjensgjerning, at selv på områder som f.eks. sprogvidenskap og arkeologi, og selv blandt forskere som står helt utenfor socialistisk eller marxistisk tankegang,

bestemmes nu problemstillingen av de samme synspunkter som er de bestemmende i nutidens samfundsliv. Det er ikke for ingen ting, at den moderne franske skole i sprogvidenskapen ynder å kalle sig selv "social"- fordi den søker lovene for sprogs utvikling og forandring i sosiale forhold- og det er heller ikke for ingenting at Magnus Olsen nu anlegger *sociale* synspunkter på stedsnavnstudiet (Bull 1933: 21, Bulls kursivering).

Den nye sosiologiske orienteringen i rettsvitenskap og språkvitenskap ble fulgt av et generasjonsskifte. Framveksten av en ny generasjon rettsvitere og språkvitere som i større grad orienterte seg i takt med nye internasjonale strømninger i fagene, hadde avgjørende betydning i denne sammenhengen. Innenfor begge fagmiljøer oppstod polemiske konfrontasjoner mellom de yngre professorene som representerte det nye synet på forholdet mellom samfunn og studieobjekt, mot de eldre professorene og de etablerte emneforståelsene.

Ved inngangen til 1930-tallet hadde de nye oppfatningene befestet seg. På det språkvitenskapelige området kom den sosiologiske orienteringen til å dominere forskningen i mellomkrigstiden, med en transformering av metoder og problemstillinger. Den samfunnsvitenskapelige rettsforståelsen vant oppslutning ved det juridiske fakultetet og utviklingen skulle bety en begynnende institusjonalisering av sosiologi-faget ved Universitetet i Oslo. Stang og Sommerfelt hadde frontet utviklingen internt i de to universitetsfagene, og tilrettela i takt med dette for en tilsvarende økt fokusering på sosiologi-faget ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning utover på 1930-tallet. Sosiologi som undervisningsfag ble tatt opp i retts-studiet og økonomi-studiet i perioden 1933-36, og Sommerfelt arbeidet for en tilsvarende institusjonalisering av sosiologi som undervisningsfag ved HF-fakultetet i samme tidsrom (se nedenfor). I 1934 fant instituttet at tiden var moden for å rette søkelyset mot den allmenne sosiologien. Prosessen som ble satt i gang ved instituttet resulterte i en internasjonal sosiologisk forelesningsserie i 1936.

4.2 Fredrik Stang og rettsvitenskapen

Rettsrealisme vs. romanisme og konstruktivisme

Fredrik Stang startet sine studier i rettsvitenskap ved Universitetet i Kristiana i 1885 og avla embetseksamen i 1890. I likhet med sin far Emil Stang (1834-1912) og sin farfar Frederik Stang (1808-1884) ble advokat-yrket det første karriere-trinnet i et yrkesliv som i dominerende grad ble en veksling mellom vitenskapelig og politisk virksomhet. Etter

embetseksamen startet Stang som advokatfullmektig i firmaet Bonnevie og Seip, hvor han ble værende i to år. I 1893-94 dro Stang på universitetsstipend til Tyskland og England for å studere handelsrett (se nedenfor). Tilbake i Oslo etablerte han seg som sakfører i Kristiania, men fikk i følge ham selv, lite praksis, og mye av tiden kunne derfor brukes til studier (Stang 1942: 24)²¹. Stang rakk å avlegge advokatprøven i 1896 før han i 1897 ble innstilt til det ledige professoratet i rettsvitenskap etter L. M Aubert.

Hans rettsfaglige virksomhet var i starten av karrieren konsentrert om de tre faglige rollene, forsker, lærer og profesjonsutøver. I tillegg til undervisningsoppgaver og forskningsrelatert arbeid, ble Stang tidlig engasjert i lovskrivende arbeid. I en periode som strakte seg fra 1902 til 1924 var Stang involvert i det nordiske lovsamarbeidet med deltakelse i flere lovkommisjoner. I 1905 foretok Stang den omtalte studiereisen til Frankrike som skulle få avgjørende betydning for Stangs sosiologisk baserte rettsvitenskapelige tenkning og utvikling (se nedenfor).

Stangs oppfatning av en tett forbindelse mellom rett og samfunn var etablert som en rettsvitenskapelig innstilling alt i studieårene. Oppfatningen var formet av oppvekstmiljøet, i første rekke av hans far og ”den krets av praktiserende jurister, især advokater, som samledes i mitt hjem” (Stang 1942:19). Denne kretsen, hvor alle var ”oppdratt i Shweigaards skole”, var ”utpreget praktisk-realistisk”. Rettsrealismen var framtrædende hos to andre profiler i norsk rettsvitenskap, L. M. Aubert (1838-1896) og T. H. Aschehoug (1822-1909), som også hadde øvd innflytelse på Stang i studietiden. Denne sterke forankringen i en norsk (nordisk) realistisk rettstradisjon gjorde Stang lite mottakelig for den rådende tyske rettsfilosofien som, med vekt på romanistiske læresetninger og såkalt konstruktiv rettsmetode hadde inntatt en sentral stilling i norsk rettstenkning i årene rundt århundreskiftet. Stangs opposisjon var rettet mot ”hele det ideinnhold som lå bak romerrettsstudiet”. På den ene siden, oppfatningen om at romerretten var en ”idealrett”, mønstergyldig for ”alle land og alle tider”, og på den annen side, at romanismen kunne være et gyldig utgangspunkt for behandlingen av gjeldene norsk rett:

Ikke var rommerretten i mine øyne noen idealrett. Uaktet jeg den gangen ikke hadde noen betingelse for å forstå dens historiske stilling, hørte den dog etter min opfatning helt og holdent oldtiden til. [...] Et sterkt romanistisk innslag fløt på den tiden inn i vår rettsvidenskap, altså i behandlingen av den gjeldende norske rett. Det var særlig gjennom Hagerups forfatterskap det skjedde. [...] Min opposisjon mot selve romerrettstudiet, slik det den gang ble drevet, rettet seg

---

²¹ Artikkelen ”Mine juridiske arbeider”, som ble publisert i *Tidsskrift for Rettsvidenskap* i 1942 etter Stangs død, ble skrevet våren 1935 under et utenlandsopphold (se Erik Solems merknad s. 1 note 1).

selvfølgelig også mot det romanistiske preg vår rettsvidenskap hadde fått eller holdt på å få (Stang 1942: 18).

Konstruktivismen, som nådde sitt høydepunkt internasjonalt i siste halvdel av 1800-tallet, betegnet en formalistisk rettsmetode hvor abstrakte begrepsbestemmelser utgjorde fundamentet i rettsutlegningen. De enkelte rettsvirkninger ble framstilt som utledet av slike formal-logiske abstrakte begreper. Francis Hagerups innføring av konstruktiv rettsteori i norsk rettsvitenskap hadde, i følge Stang, i utgangspunktet hatt en ”frigjørende” innvirkning på den rettslige tenkningen da denne induktive sluttningsmetodikken var ny, men metoden ble etter hvert ført inn i ”overdrivelser” (Stang 1942: 19, se også Hagerups egne utlegninger om metoden i Hagerup 1901: 1-52, se særlig 26-37, 46-52). Stang underkjente ikke behovet for overordnede rettsprinsipper og begreper. Hans hovedankepunkt mot konstruktivismen var at rettsvitenskapen ble for preget av selve det dogmatiske systemet som allmenne rettsprinsipper og grunnbegreper utgjorde. Som en følge ble rettsforskningen for opptatt av å påvise rettsreglenes indre begrepsmessige og systematiske sammenhenger, og på den måten fjernet rettsforskningen seg fra ”det reale livet”. Romanismen, med dens vektlegging av romerske rettskilder og sedvanerett, bidro til å forsterke Stangs syn på konstruktivismen som livsfjern anskuelse. Som vi skal se i dette punktet kom Stangs rettsvitenskapelige virksomhet i stor grad til å bli en kamp mot tysk-romanistisk og konstruktiv rettstenkning, slik disse retningene ble formidlet av Francis Hagerup.

Studieoppholdet i Tyskland i 1893 hadde styrket Stang i sin vurdering av farene ved å la den romanistiske rettsoppfatning i kombinasjon med konstruktiv tilnærming få dominerende innflytelse i rettstenkningen og på lovgivningen: ”Så fjernt fra livet var tysk rettsvidenskap dengang kommet, at ”germanistene” bare søkte i gamle lover og rettsopptegetninger” (Stang 1942: 21). I Tyskland hadde Stang fulgt arbeidet med utviklingen av en ny sivillovbok med kritisk interesse. Etter hjemkomsten skrev han en avhandling om det tyske lovutkastet som ble trykket i *Tidsskrift for Rettsvidenskab* (TfR) i 1896, hvor hovedkritikken gikk på lovbokens konstruktivistiske og romanistiske preg. Konstruktivismen kunne tildels ha sin berettigelse i rettsvitenskapen, men var helt uegnet i lovsammenhenger. Lovene skulle tilfredsstille det praktiske livets behov og lovteksten skulle være klar og enkel. Å skille mellom ”vitenskapelig teknikk” (forskningen) og ”lovgivningsteknikk” (profesjonsutøvelsen) ble et viktig anliggende for Stang i det lovskrivende arbeidet (Stang 1942: 27).

Englands-oppholdet ble heller ikke særlig utbytterikt for Stang i rettsvitenskapelig sammenheng. Om engelsk rettsforskning uttalte han: ”Jeg kan ikke nekte for jeg ble mest opptatt av hvor verdensfjern og skruet engelsk privatrett og engelsk rettsvidenskap er” (Stang 1942: 24).

Den sammenlignende etnologiske rettsforskning

Innføringen i den sammenlignende etnologiske rettsforskningen som studie-oppholdet i Paris brakte med seg, må kunne sies å ha hatt en forløsende virkning på Stang. Den sammenlignende etnologiske rettsforskningens historiesyn var forankret i den kulturevolusjonistiske utviklingslæren og retningens forståelse av forbindelsen mellom rett og samfunn var utpreget funksjonalistisk (se 3.6). Stangs utviklingssyn og samfunnssyn var som påpekt i 3.7 også sterkt influert av det materialistiske historiesynet. Den sammenlignende rettsforskningen bidro til å klargjøre Stangs syn på forholdet mellom rettsvitenskap og samfunnsvitenskap, og på forholdet mellom profesjonsutøving og politikk.

Den sammenlignende rettsforskningen formidlet at rettens funksjon alltid var å svare til gjeldende samfunnsbehov på de ulike utviklingstrinn (se 3.6). Dette var et syn på rett og samfunn som stod nær det rettsrealistiske synet Stang i utgangspunktet hadde tilknytning til og forfektet.

Den sammenlignende rettsforskning gav meg ikke først og fremst nye fakta, tvert i mot: det som var det viktigste for meg var at den gav forklaring av fakta som jeg for en stor del kjente fra før. Retten slik som den eksisterer i nutiden fikk liv og forklaring, da jeg lærte bevisst å betrakte den som et utslag av samfunnets liv og som et ledd i en evig bevegelse, som ikke kjenner stillstand, knapt nok ro (Stang 1942: 31).

Slik ulike rettsoppfatninger hadde samsvar med forskjellige samfunn til ulike historiske tider (på historiske utviklingstrinn), slik måtte også samtidens rettsutvikling samsvare med den samfunnsutvikling og de samfunnsbehov som var gjeldene (på nåværende utviklingstrinn), og slik måtte det fortone seg i et framtidig utviklingsperspektiv (på et framtidig utviklingstrinn).

Utviklingssynspunktet og den funksjonalistiske emneforståelsen som den sammenlignende rettsforskningens forfektet gav Stang et teoretisk fundament som gjorde ham bedre i stand til å formulere ut sitt praktisk-realistiske syn på retten: ”Den historisk-etnologiske oppfatning av retten ble en del av mitt rettslige syn. Jeg la den til grunn for alt jeg senere skrev og for alle mine forelesninger” (Stang 1942: 31). Dette vesentlige momentet i

utviklingstenkningen bidro til bevisstgjøring rundt betydningen av endringer i den samfunnspolitiske og samfunnsøkonomiske samtidsutviklingen. Det klargjorde for Stang at den sosiale og økonomiske utviklingen som fant sted i Norge etter århundreskiftet måtte få innvirkning på rettsvitenskap og lovgivning. Rettsreglene måtte funderes og utformes på en måte som gjorde retten i stand til å møte samtidens og framtidens samfunnsbehov. Denne rettsoppfatningens forankring i en utviklingslære bidro dermed til en dynamisk og ikke-konserverende betraktning på hvordan rettsregler og lover burde utformes:

Det var som en ny verden dukket opp for meg: bak rettsreglene slik som de lever i dag en utvikling som har tatt alle samfunnets krefter i beslag. Snart en utvikling i rolig harmoni, når alle interesser og alle åndelige behov er gått i samme retning. Og snart en utvikling gjennom kamp, når interessene har trukket i motsatt retning eller når åndelige krefter har tørnet mot hverandre. Og som et resultat av det hele: Alle rettsreglers kun relative berettigelse og som følge derav alle rettsreglers forgjengelighet. På ny trådte de fram for meg Schweigaards kynisk-skeptiske ord: All retts nødrettslige karakter (Stang 1942: 31).

En rettsvitenskap med dette utgangspunkt kunne heller ikke virke i isolasjon med måtte søke integrering med andre samfunns- og kulturvitenskaper. Rettsoppfatningen la til rette for å legge rettsforskningen inn under den nye allmennvitenskapen, sammenlignende kulturforskning.

Den sammenlignende etnologiske rettsforskning ga på dette grunnlaget form til tre grunnpilarer som siden preget Stangs tenkning og offentlige virksomhet. For det første, Stangs sosiologiske analyseperspektiv i den vitenskapelige behandling av rettsreglene. Dette dannet hans rettvitenskapelige plattform. For det andre, hans arbeid for en sosial utforming av rettsreglene, og en sosial praksis i politisk og lovgivende virksomhet. Dette la grunnlaget for hans politiske virksomhet og for hans lovskrivende virksomhet. For det tredje, ga den sammenlignende rettsforskningen ham et samlende syn på den menneskelige kulturen, hvor retten var innordnet som en av de mange forbindende kulturutslag. Dette ”alfolkelige syn” dannet utgangspunktet for Instituttet for sammenlignende kulturforskning og for hans politiske fredsskapende ambisjoner med kulturforskningen.

Stangs oppgjør med romanisme og konstruktivisme

Den sammenlignende etnologiske rettsvitenskapen bidro også til at Stang på et klarere grunnlag kunne formulere hva hans opposisjon mot den gjeldende tysk-romanistiske og

konstruktive innflytelsen i norsk rettsvitenskap under Hagerups lederskap bestod i. Det rettsvitenskapelige hovedverket *Innledning til formueretten* [1911] (1935) måtte, i følge Stang selv, bli oppfattet som et stridsskrift på grunn av den skarpe frontstilling han inntok overfor romanismen og konstruktivismen.

I *Innledning til formueretten* kontrasterte Stang de to retningene med dikotomien ”det statiske” og ”det dynamiske” (Stang 1935: 165). Å se den tysk-romanistiske konstruktivismen som statisk i lys av utviklingssynspunktet, forsterket denne tilnærmingens mangel på samfunnsmessig forankring for Stang. Det konstruktive utgangspunktet, med det uttalte mål å analysere retten som et sammenhengende indre regelverk, ”den rett som i øieblikket er til”, var en framstilling av retten ”som værende i hvile” (s.165). Det framtrekkende trekket ved denne betraktningssmåten måtte bli et rettssystem i stillstand, med manglende mottakelighet overfor nye rettsbehov som samfunnsutviklingen måtte produsere. Utviklingssynspunktet bidro også til å understreke den uhistoriske og anakronistiske anvendelsen av romerske rettskilder. Men også dette forholdet kunne tolkes ut fra et utviklingsaspekt. Romerretten var anlagt for samfunn på et utviklingsstadium ”hvor de individuelle interesser fikk lov til å råde alene, og de sosiale interesser ble trengt sterkt tilbake” (Stang 1942: 23). Selve det reelle innholdet som kunne utledes av romerrettsreglene passet på den måten bedre til de rådende samfunnsforholdene i det 19. århundre under unionstiden siste fase, som også var kapitalismens konsolideringsfase. En oppmerksomhet rettet mot individet til forskjell fra samfunnet, bidro i tillegg til å fremme det statiske elementet ved retten (Stang 1935: 166, se også Stang 1933: 118)

Med den sammenlignende etnologiske rettsoppfatningen ble utgangspunktet for betraktningen det stikk motstatte. Å betrakte retten i utvikling fra en tidsalder til den andre, framstilte retten ”i stadig bevegelse og den fremkaller bevegelse – den forsøker jo å herske over det samfundet den går ut fra” (Stang 1935: 165). Sosiale og økonomiske krefter i samfunnet virker på retten og retten virker tilbake på samfunnet på det enkelte utviklingstrinn (se 3.6 ovenfor, om den sammelignende rettsforskningens allmennsetninger). Dette dynamiske aspektet muliggjorde en betraktning av retten som en ”historisk kjensgjerning” i et tilbakeskuende perspektiv og som en ”social faktor” i et samtidsrettet og framtidsrettet perspektiv. I et samtidsperspektiv ville man med dette utgangspunktet spørre seg: ”Hvilken metode er det som særlig trengs nu? Hvad er det for sider av retten rettsvidenskapen nu bør sterkest fremheve? Hvor er det i nutiden de mest lokkende opgaver for rettsstudiet melder sig?” (s.165). Den generelle samfunnsmessige utviklingen i Norge tilsa at de samtidige og framtidige oppgaver for rettsforskningen måtte bli sosiologisk funderte. Lovgivningen var

”socialt innstillet” og i bruk som sosialreformatorisk middel. Dette måtte få som konsekvens at rettens ”sociale funktion” måtte virke styrende for hvilke oppgaver rettsforskningen skulle rette oppmerksomheten mot (Stang 1935: 166). På alle samfunnets områder, i politikk, vitenskap og kunst rådet det nå en endret oppfatning av forholdet ”melllem individ og samfund” (s.166).

Skiftende syn på retten ville til forskjellige tider også medføre ulike syn på hva man oppfattet som rettskilder. Med utgangspunkt i den nye samfunnsmessige tidsånden som krevde en dynamisk rettsoppfatning, burde man sette tradisjonelle rettskilder som lov og sedvanerett til side for andre potensielle kilder som domspraksis og rettsvitenskap. Stang gjorde seg med dette til talsmann for såkalt frirettslig tankegang. Fokuset måtte ligge på endringsaspektet og ikke på det konserverende: ”Alle rettsspørsmål som oppstår må jo løses, det er domstolene som skal avgjøre dem, og videnskapen skal veilede” (Stang 1935: 168, og note 79). Stangs syn på forskningen var altså ikke bare ”konstaterende” men også ”konstruktiv” i en normativ ”frigjørende” betydning i det han tok til ordet for at rettsvitenskapens oppgave også var å være rettsfornyende, og å virke for realisering av sosiale endringer i samfunnet (Kalleberg 2005: 181-186). Rettsforskningen skulle være rettsskapende, derfor krevde denne oppfatningen et praktisk og sosialt utsyn.

Stangs avgangsforelesning som ordinær professor i 1932 var, som mye av det øvrige han forfattet, disponert ut fra utviklingstankegangen med en innledende historisk gjennomgang etterfulgt av en foreløpig oppsummering av rettsforskningens status, som igjen dannet utgangspunkt for et framtidsskuende syn på rettsforskningen og samfunnet. Igjen oppsummerer han ”nutiden” ved å peke på det mest karakteristiske trekket ved samtiden: vekselvirkningen mellom rettsreglene på den ene side og den samfunnsmessige utvikling på den andre (Stang 1933: 128). Nok en gang framhevet han nytteperspektivet ved en samfunnsvitenskapelig fundert rettsvitenskap. I et framtidig utviklingsperspektiv pekte Stang ved denne anledning spesielt på behovet for en integrering av rettsvitenskap med hele den øvrige humanistisk vitenskap. ”Forbindelsen med sociologi er jo givet, det har jeg talt om” (Stang 1933: 129). Men rettsvitenskapens måtte også ”la sig befrukte” av de øvrige kulturvitenskapene. Isolasjonen som hadde vokst fram under romanismen og konstruktivismen måtte opphøre og rettshistore, rettsfilosofi og rettsdogmatikk måtte forbindes med kulturvitenskapene (Stang 1933: 129-131). Det er det brede samfunns-og kulturvitenskapelige fundamentet, ”et intenst fellesarbeide”, som den sammenlignende kulturforskningen representerer, som det her knyttes an til. Ingen samfunnsutslag, enten det er rett eller språk, kan forstås eller forklares isolert, slik både Meillet og Stang hadde framstilt

dette i 1924. Studier av menneskelige fenomener måtte foregå innenfor et samlet, integrert allmennvitenskapelig syn.

Innledning til formureten fikk stor betydning som lærebok, og Stangs forelesninger over sitt sosiologisk rettsyn preget den yngre generasjonen rettsvitere og jurister. Å se rettsvitenskap som et samfunnsfag nært forbundet med sosiologi, historie, sosialøkonomi og moderne psykologi ble den gjeldende oppfatning (Castberg 1941: 601). En av Stangs fremste elever i denne sammenhengen var Ragnar Knoph (se nedenfor 4.4).

”Selve den menneskelige kultur var religion for ham”

”Menneskehetens enhet” representerte for Stang en grunnleggende vitenskapelige innsikt i tilværelsen, og denne innsikten ledet til hans sterke betoning og vektlegging av forestillingen om det ”alfolkelige syn”. Ideinnholdet som kan sies å være knyttet til forståelsen om en enhetlig, forbundet menneskehet på tvers av samfunn, kulturer og historiske tidsaldre, utgjorde et verdigrunnlag som i like stor grad ble et livssyn som et vitenskapssyn for Stang. Denne vitenskapelig funderte dyrkelsen av ”mennesket” og ”menneskeheten” som ligger til grunn for Stangs allmennmenneskelige syn har likhetstrekk med Comtes framstilling av *l’humanite*. Innenfor Comtes vitenskapsbaserte sekulære samfunnsvisjon ble det metafysiske gudsbegrepet erstattet med det ”Allmennmenneskelige” som symbolet på ”Det store Altet” (Bryant 1985: 31). Frede Castbergs karakterisering av Stang med formuleringen om at ”selve den menneskelige kultur var religion for ham”, gir god mening i så måte (Castberg 1941: 602).

Den grunnleggende forestillingen går igjen i Stangs framstillinger i forskjellige sammenhenger, som et mål for vitenskapelig forskning (3.3), som en politisk-solidarisk drivkraft i samfunnet (3.2, 3.4), og som et humanistisk- filosofisk prinsipp som skjold mot destruktive ideologier og samfunnskrefter: ”Da så krigens tid kom, hadde jeg en følelse av, at vi som hadde levet oss inn i den alfolkelige innstilling, den sammenlignende kulturforskning gir, hadde en sterkere beskyttelse overfor krigens og etterkrigens smittestoffer enn alle andre”²². Det handlingsutløsende aspektet ved forestillingen har vært en sentral forutsetning for den fredsskapende intensjonen som instituttets opprettelse var betinget av.

---

²²NBO: Fredrik Stang. Sitat fra notater i Dagbok for tidsrommet 18.06.32-16.06.34

Utover på 1930-tallet, med en økende oppslutning om fascismen internasjonalt og i Norge, ble det igjen viktig for forskningsfellesskapet ved instituttet å propagandere for sitt vitenskapelige verdisyn. Som en motvekt mot fascistiske raseteorier utga Sommerfelt et lite skrift *Hvad er rase?* (1939) som avviste alle forsøk på å gi raseteoriene vitenskapelig legitimitet. I tilknytning til den sosiologiske forelesningsserien i 1936 skrev Stang en forhåndsomtale i *Aftenposten* 7. okt. 1936 under tittelen "Videnskap og fred". Her knyttet han det vitenskapelige innholdet i Bronislaw Malinowskis forelesningsrekke til instituttets fredsskapende arbeid (se 4.4).

4.3 Alf Sommerfelt og språkvitenskapen

Alf Sommerfelts språkvitenskapelige karriere startet ved Det Kongelige Fredriks Universitet i Kristiania hvor han i perioden 1911-1914 studerte under Alf Torp (indoeuropeisk), Carl Marstrander (keltologi), Sten Konow (indisk), Olaf Broch (slavisk) og Magnus Olsen (germansk og runologi). I løpet av disse tre årene bestemte Sommerfelt seg for ikke å studere til embetseksamen, men i stedet vie seg til "ren" vitenskap (Næs 1965: 135). Etter et mellomopphold på de britiske øyer ankom Sommerfelt Frankrike i 1916 hvor han, med base i Paris, oppholdt seg fram til fullførelsen av doktorgraden ved Sorbonne i 1921.

Utdanningsforløpet i Frankrike ble grunnleggende formet gjennom hans tilknytning til en gruppe franske lingvister som foruten Antoine Meillet bestod av Maurice Grammont (utviklingsfonetikk, Montpellier), Joseph Vendryes (keltologi, Paris), Jules Gillierion (dialektgeografi, Paris) og Abbed Rousselot (allmenn fonetikk, Paris). Under ledelse av Meillet utgjorde denne gruppen kjernen i det som etter hvert ble betegnet som den franske skole i den internasjonale språkvitenskapen. I tillegg til Antoine Meillelets overordnede sosiologiske tilnærming til språket var det Meillelets samarbeid med utviklingsfonetikeren Maurice Grammont om psykologiske mekanismer i språkutviklingen, som utgjorde de nyskapende elementene i teoridannelsen til denne språkvitenskapelige retningen. Disse to innfallsvinklene formet en "psyko-sosiologisk" plattform som dannet fundamentet i Sommerfelts språkvitenskapelige tenkning.

Tilbake i Kristiania i 1922, ble Sommerfelt universitetsstipendiat i sammenlignende språkforskning. I 1926 ble han utnevnt til dosent i allmen og sammenlignende språkvitenskap, og i 1931, til professor. Sommerfelts tiltredelsesforelesning i forbindelse med professorutnevnelsen hadde tittelen "Sprogvidenskapen som sociologisk vitenskap" (Amundsen 1961 I: 409). I 1930-årene opptok og implementerte han de nye strukturalistiske impulsene fra Praha-

skolen. Nicolai Trubetzkys strukturelle fonetikk som resulterte i en ny disiplin, fonologien, var en videreutvikling av den franske utviklingsfonetikken (Næs 1965: 136). Den andre frontfiguren i dette miljøet var Roman Jakobsen, som med tiden ble en nær venn og kollega av Sommerfelt. I 1930-årene framstod Sommerfelt også som formidler av amerikanske ideer innen faget slik de ble representert ved Edward Sapir og Leonard Bloomfield. Sapir og Bloomfield tenkning rundt språkernes sosiale karakter, hadde andre utgangspunkter enn den franske skolen (Sommerfelt 1962: 10-11). Sommerfelts overordnede interesse for sosiologien førte i etterkrigstiden til at undervisningen hans ved Universitetet i Oslo kom til å bevege seg bort fra det språkvitenskapelige området til fordel for ”ren” sosiologisk metode (Næs 1965: 137). I de første årene i etterkrigstiden holdt han også innføringskurs for studenter i sosiologi, som fra 1939 ble skilt ut som eget fag med magistergrad (Amundsen 1961 I: 394).

Da Sommerfelt vendte hjem fra Paris i 1922 hadde språkvitenskapen i Norge en sterk tilknytning til den tyske junggrammatiske skolen (Vogt 1945: 11). Med sin innføring av Durkheims sosiologi ble Sommerfelt en sentral fornyer av den allmenne språkvitenskapen i Norge på 1920-tallet. Den franske skolens vektlegging av språkets sosiale karakter og dens anvendelse av sosiologiske tilnærminger i den historiske lingvistikken, kom til å prege mellomkrigstidens unge generasjon av språkforskere i Norge (Næs 1965: 135, Kronen 1985: 211, Amundsen 1961 I: 410). De junggrammatiske og sociolingvistiske skoledannelsene etterfulgte hverandre som historiske faser i internasjonal lingvistik, og overgangsfasen medførte en viss friksjon i det norske språkvitenskapelige miljøet.

Sommerfelts prinsipielle syn på sosiologiske forklaringskrav

Meillet hadde vist en kompromissløs metodisk innstilling i Oslo-forelesningene i 1924 (Nandan). Sommerfelts innstilling til de teoretiske stridspunktene mellom disse to skoledannelsene må kunne karakteriseres som like kompromissløs, slik dette kommer prinsipielt til uttrykk. Motsetningene var nøye knyttet sammen med oppfatninger av forklaringsmekanismer i språkforskningen. Nedenfor skal jeg gå nærmere inn på hvordan Sommerfelts prinsipielle holdninger til sosiologiske forklaringskrav kom til uttrykk i hans omtale av junggrammatikere, Meillet og Durkheim. Jeg har her tatt utgangspunkt i tre sentral tekster som Sommerfelt forfattet i tidsrommet 1923- 1954. Tekstene, *Enkelte hovedpunkter i sprogutviklingen* (1923), *Nyere psyko-sosiologiske retninger i almen sprogvidenskab* (1938),

og *Language, Society and Culture* [1953](1962), dokumenterer at hans grunnholdninger på essensielle punkter stod fast.

For Sommerfelt var det durkheimianske postulatet om samfunnet som en selvstendig realitet, et utgangspunkt for alle betraktninger rundt samfunnsanalysen. Det individuelle kunne ut fra dette postulatet bare forstås som en sosial eksistens, og individuelle handlinger eller individualpsykologiske fenomener dannet ikke et selvstendig utgangspunkt for å forklare endringer i samfunnet, som eksemplevis språkendringer. Som striden med Hjalmar Falk (1859-1928) i særlig grad viser, var det to grunnleggende doktriner i metodereglene som var retningsgivende for Sommerfelt krav til gyldige forklaringer: Doktrinen om sosiale fakta som definerer et sosialt fenomen, og doktrinen om at bare sosiale fenomener kan forklare sosial fenomener (se nedenfor).

I studien *The Art of Self-Persuasion. The Social Explanation of False Beliefs* (1994) har Boudon ut fra sin lesemetode (*explication de texte*) undersøkt Durkheims metoderegler i relasjon til Durkheims praksis. Boudon viser at Durkheim, i sin anvendte forskning, ikke fulgte sine egne postulatet om årsaker til samfunnsendringer, men tvert om anerkjente individuelle handlingers betydning. Det eksisterer altså et sprik mellom det Durkheim nedfelte i sine teoretiske doktriner og hva forskningspraksis og forskningsresultater forteller om hans faktiske analyser. Boudon (1986: 209, 2001: 57-69) har overbevisende vist at samfunnsvitenskapelige forklaringer må ta sitt utgangspunkt i rasjonelle aktørers hensikter og handlinger. Sommerfelts framstillinger av krav til samfunnsvitenskapelige forklaringer kan på dette grunnlaget ikke lenger oppfattes som gyldige i dagens sosiologi.

Durkheims målsettinger bebudet noe annet enn det forskningsresultatene hans viste. Det er sansynlig at Sommerfelt, i sin forskningspraksis, etterfulgte Durkheim også i dette, og at en undersøkelse av Sommerfelts konkrete forskningsresultater ville vist noe annet enn det han postulerer. Hvorvidt det faktisk forholder seg slik vil ikke bli belyst i denne sammenhengen. Som nevnt i 1.3 har jeg i denne undersøkelsen i første rekke satt søkelyset på målsettinger, hensikter, og det uttalte teoretiske grunnlaget for den faglige virksomhet ved instituttet. En mistanke om uoverstemmelse mellom kunnskapsteori og forskningspraksis, ligger dermed utenfor rammen av det jeg i denne avhandlingen har ønsket å fokusere på.

Det er Sommerfelts bokstavtro tolkninger av de durkheimianske prinsippene som det settes søkelys på her. Det var i første rekke prinsippene slik de ble eksponert i artikler og foredrag, og ikke minst slik de ble nedfelt i undervisningen, som var hovedmiddelet i frontingen av sosiologifaget i de norske fagmiljøene i mellomkrigstiden.

Strukturelle og sosiologiske tilnærminger til språk

Ferdinand de Saussures (1857-1913) opphold som dosent ved École des Hautes-Études i Paris i tiåret 1881-1891, dannet grunnlaget for det som utviklet seg til en ny strukturell og sosiologisk skoledannelse i lingvistikken. Retningen fikk en sentral stilling i den internasjonale lingvistikken i ti-årene etter århundreskifte. Skoledannelsen antok en en utvikling i tydelig opposisjon til den tyske junggrammatiske bevegelsen i Leipzig som fra 1880-årene hadde dominert utviklingen i faget. Saussure og han fremste elev Antoine Meillet hadde begge skoloring i de junggrammatiske doktrinene (Lehmann 1992: 33, Robbins 1994: 204). Junggrammatikerne, beskjeftiget seg i første rekke med betingelsene for lydendringer og uttaleformer, og hadde søkt å forankre disse betingelsene etter mønster fra eksakte naturvitenskapsgrener som geologi og fysikk (Lehmann 1992: 31, Robbins 1994: 202). I tråd med dette hevdet junggrammatikerne at lydlovene representerte en fysisk nødvendighet som i prinsippet var å betrakte som unntaksløse. Lydendringene framkom, i likhet med mekaniske prosesser, ”mit blinder Notwendigkeit”.

Hermann Paul (1846-1921), ved universitetet i München, skrev den retningsgivende teoretiske håndboken *Principles of the History of Language* [1880] (1889), i overensstemmelse med de junggrammatiske doktrinene. Pauls hoveddoktrine var i like stor grad en kulturteori som en språkteori. Paul hevdet at alle kulturfenomeners historiske utvikling, inklusive språk, hvilte på fysiske og individualpsykologiske krefter. Av disse kreftene var den psykiske faktor den viktigste. “The psychological factor is the most essential factor in all movements of culture; everything turns on it: and it follows that psychology is the most important foundation of the whole science of culture taken in its highest sense” (Paul 1889: xxix). Videre var det “an axiom of fundamental importance [...] that all psychological reciprocal operation comes to its fulfilment in the individual mind alone” (Paul 1889: xxxiv). Med utgangspunkt i Pauls doktriner ble dermed den individualpsykologiske forankringen bestemmende for junggrammatikernes syn både på lingvistikken og på kulturutviklingen for øvrig.

Først etter Saussures død utkom *Cours de linguistique générale* (1916). Saussure gikk bort fra den ensidige vektleggingen på historiske studier. Boken hadde gjort et stort inntrykk på Sommerfelt og andre studenter ved Sorbonne da det ukom (Sommerfelt 1938: 538). Etter Saussures oppfatning måtte språkene studeres både som et statisk system og som et historisk system i utvikling. Han utviklet med dette hoveddistinksjonene synkroni (systemanalyse) og diakroni (historisk analyse). Det var på det synkrone området Saussure revolusjonerte

lingvistikken med utgangspunkt i de nye strukturelle ideene. Basert på bokens utlegninger om språket som et system av tegn oppstod den strukturelle lingvistikken som fikk vidtrekkende betydning også utenfor det språkvitenskapelige fagområde. Saussure betraktet språket som et system av indre forskjellige, men innbyrdes avhengige, tegn. Språket som system ble betegnet som *la langue* og den faktiske språkbruk, som *la parole*. Som regelsystem for språkbruken er språkssystemet en *sosial institusjon*. Språkssystemet (*la langue*) utgjør et sosialt bånd mellom språkbrukere. Språkssystemet er et sosialt mønster for individer i samfunn, mens den faktiske språkbruk (*la parole*) derimot er individuell og situasjonsbunden, og preget av variasjoner både med hensyn til uttrykk (uttale) og innhold (betydning).

På grunn av den slående likheten mellom Saussures språkteori og Durkheims teori om sosiale fakta har det vært vanlig i den senere kommentarlitteraturen å hevde at Saussure var direkte influert av Durkheim, slik vi blant annet ser det i Robbins 1990: 220. "La langue" korresponderer med "fait social", og "la parole" med Durkheims definisjon av det som er individuelt. Men i følge Sommerfelt var Saussure "sprogsosiolog par excellence" og var "etter alt å dømme nådd til sin opfatning uavhengig av både Durkheim og Meillet" (Sommerfelt 1938: 538). Sommerfelt støttet seg til Meillet på dette punktet: "Meillet, with whom I once discussed this point, was of the opinion that de Saussure did not know Durkheim's theory and that he arrived at this views quite independently" (Sommerfelt 1962: 10).

"Sosiologiske årsaksforklaringer" av endringer i språkutviklingen

Til forskjell fra Saussure var Meillet først og fremst opptatt av språket som et system av tegn innenfor den diakrone lingvistikken. Meillet framhevet at endringer i den historiske språkutviklingen i tillegg til sin relasjon til språkssystemet, også måtte sees i sammenheng med det samfunnet som brukte språket. Sterkere og mer eksplisitt enn Saussure kom derfor Meillet til å hevde språket som sosial institusjon. Et hovedområde for Meillets forskningsinteresse ble ut fra dette å studere samfunnsforholdenes betydning for språkutviklingen.

Meillet ble tilknyttet Durkheim-skolen som tok form med utgangspunkt i tidsskriftet *L'Année sociologique* rundt århundreskiftet. I følge Sommerfelt var det Durkheim selv som inviterte Meillet til å tilslutte seg gruppen: "One day the famous sociologist Émile Durkheim came to see him on some faculty matters and found him reading Comte. Impressed by the fact that a "philologist" was interested in social problems, Durkheim attracted Meillet to his circle of the *Année Sociologique*." (Sommerfelt 1962: 8)

Perioden 1898-1913, som sammenfaller med tidsskriftets originale serie (vol. I til XII), blir regnet som Durkheims-skolens første fase, kjennetegnet av organisering, vekst og konsolidering. Tidsskriftets faste medarbeidere i denne fasen regnes for å utgjøre Durkheim-skolens kjernemiljø. Meillet tilsluttet seg dette kjernemiljøet fra og med vol.V (1900-1901) som utkom i 1902, og leverte siden bidrag til hvert bind til og med vol. XII, i alt 26 bidrag (Nandan 1977: 1-157, Nandan 1980: Appendix A). Et av Meillets bidrag i vol.VI var forøvrig en anmeldelse av boken *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, som utkom i Wien i 1903 og som var skrevet av Sommerfelts tidligere lærer i Kristiania, Olaf Broch. Også i tidsskriftets nye serie som utkom i to bind i tidsrommet 1925-27, var Meillet bidragsyter, bl.a med artikkelen "Linguistique et Sociologique" i vol. I (1923-24) 1925 (Nandan 1977).

Med artikkelen "Comment les mots changent de sens" publisert i det niende bindet av *L'Année* (1906), redegjorde Meillet for første gang for sitt språksosiologiske standpunkt, ved å utlegge prinsippene for sosiologiske årsakssammenhenger i den historiske språkutviklingen. Meillet tok for seg hvordan ordene skiftet betydning, og viste at årsakene til betydningsendringene var sosialt betinget. Slike betydningsendringer ville oppstå når fellesord for hele samfunnet utviklet seg til å bli særord for en begrenset gruppe, eller omvendt dersom et ord gikk over fra en særgruppe til fellesspråket. På samme måte ville ord for materielle ting eller institusjoner skifte innhold når tingene eller institusjonene endret karakter. Meillet konkluderte med at språket korresponderte til Durkheims definisjon på et sosialt fenomen.

Standpunktet medførte teoretiske perspektivendringer i språkfaget som virket inn på språkforskningens temavalg. Hva skulle forklares? Hvilke årsakssammenhenger var interessante å studere? Det var ikke lenger uttaleendringer i seg selv som var gjenstand for forskningens interesse, men snarerer hva i samfunnet, direkte eller indirekte, som hadde påvirket og forårsaket slike uttaleendringer. Det sentrale junggrammatiske forskningsspørsmålet var *hvordan* forandringene foregikk (se etter årsaksforhold i selve prosessen). Det sentrale franske sosiolingvistiske forskningsspørsmålet var *hva* i samfunnet som hadde forårsaket forandringen (se etter årsaksforhold forut for prosessen). Slik Sommerfelt oppfattet det bidro sosiologiforståelsen også til Meillets forståelse av språket som system. I sin artikkel fra 1962 ser vi igjen hvordan Sommerfelt tillegger Meillets synspunkter som strider med Boudons rekonstruksjon av logikken i Durkheims "forklaringer":

“Meillet now infers that changes in the linguistic system are social in origin, in other words that the psychical factor, though important for the understanding of the process of change, is not the causal factor. I think that Meillets interest in sociology contributed to his understanding of the necessity of regarding language as a system, and not as an accumulation of more or less isolated facts. Language is not a poussière de faits (Sommerfelt 1962: 8).

I 2.5 har jeg gjort rede for Meillets betydning for videreutviklingen av den sammenlignende metoden og for durkheimianernes tilslutning til denne. Også språksosiologisk fikk Meillet spesiell betydning for enkelte av durkheimianerne. Annales- skolens grunnleggere, Marc Bloch og Lucien Febvre, var begge elever av Meillet, og særlig Febvre ble opptatt av Meillets tilnærminger. Historikeren Peter Burke har identifisert og tilkjennegitt denne relasjonen sin studie av Annales-skolen: ”Febvre’s admiration for Meillet and his interest in the social history of language is apparent in a series of reviews of books by linguists which he wrote between 1906 and 1926 for Henri Berr’s *Revue de Synthèse Historique*” (Burke1990: 13).

Meillet satte sitt preg på den internasjonale diakrone lingvistikken i mellomkrigstiden og tiltrakk seg studenter fra hele Europa. Ikke minst var student-tilstrømningen fra Norge stor: ”All of the outstanding linguistic group at Oslo, Marstrander, Sommerfelt, Morgenstierne, Vogt, Borgstrøm, Stang and Bergsland went to study with him” (Lehmann 1992: 35). Men først måtte Sommerfelt hjem for å gjøre ”en del reklame” (Paroli 1994: 11-12).

Det norske språkmiljøet

I løpet av studietiden i Paris utviklet det seg et nært vennskap mellom Meillet og Sommerfelt. Meillet ble tidlig oppmerksom på nordmannen og omtalte Sommerfelt i rosende ordelag i årsberetningene (Paroli 1994: 10) Meillet fikk også stor betydning som støttespiller for Sommerfelt i de første årene etter hans tilbakekomst til Norge. Sommerfelt hadde gitt uttrykk for usikkerhet rundt sin framtidige stilling ved universitetet i Kristiania og mens han enda var i utlandet (Italia) sonderte Meillet det norske terrenget for ham ved å skrive til hans tidligere lærer Olaf Broch. I Sommerfelts siste undervisningsår hadde for øvrig også en annen av hans tidligere lærere, Carl Marstrander, hatt et lengre opphold i Paris og, i følge Meillet ”beåret forelesningene med sitt nærvær” (Paroli 1994: 11). Marstrander var tidlig ute med støtte til Meillets nye språkforståelse, så helt alene med sitt sosiale språksyn var Sommerfelt ikke ved tilbakekomsten til Kristiania i 1922. En annen med samme innsikt og franske språksyn var Sommerfelts gamle venn fra Trondheim Kathedralskole, romanisten Peter Rokseth, som snart

ble en nær alliert ved universitetet i denne tiden. Rokseth hadde bl.a gått på Grammonts forelesninger i utviklingsfonetikk.

Som fersk universitetsstipendiat ble Sommerfelt i høstsemesteret 1922 satt til å undervise i allmen språkvitenskap. I sin stilling som universitetslærer kom Sommerfelt aktivt til å arbeidet for en endring av vitenskapsforståelsen i språkfaget gjennom å endre av undervisningens innhold (jf. 2.1). Den junggrammatiske språkdominans kom til synet gjennom de tyske lærebøkene som skulle brukes i undervisningen. Sommerfelt hadde bestemt seg for å bruke Meillets bok *Linguistique historique et linguistique générale* som lærebok ”for å ha noe å sette opp mot de tyske verkene” (s.11). Meillet bok var et samlingsverk basert på en rekke artikler hvor han hadde søkt å klarlegge betingelsene for ”de språklig-sosiale bevegelsene” (Sommerfelt 1936: 137). Overfor Meillet avslørte han sin trinnvise strategi. Først skulle studentene venne seg til den nye tankegangen i Meillets bok, og deretter skulle han trekke inn Saussures *Cours* og Grammonts *Phonétique* ved siden av Meillets bok, fordi ”de til sammen utgjør et nytt stadium i språkvitenskapen”. Men ”en må først gjøre en del reklame” (Paroli 1994: 11-12). Med denne boken som utgangspunkt gikk han i gang med forelesninger i utviklingsfonetikk og med innføringsforelesninger i sammenlignende grammatikk. Utviklingsfonetikken hadde inntil da vært helt ukjent i Kristiania, og snart foreleste Sommerfelt for ”et tyvetalls tilhørere” (s.13).

Polemikken mellom Alf Sommerfelt og Hjalmar Falk

1923 ble stridsåret mellom de sosiolingvistiske og junggrammatiske tilnærmingene i språkmiljøet ved Universitetet i Kristiania. Dette året oversatte Sommerfelt Meillets bok *Caractères généraux des langues germanique* til norsk med tittelen *Almindelig karakteristikk av de germanske språk*. Uten hell forsøkte Sommerfelt å overbevise om at det ut fra den nye franske tenkemåten i *Caractères généraux des langues germaniques* ikke var spørsmål om ”å tale nedsettende om tyskernes ubestridelige fortjenester” (Paroli 1994: 13. Se 2.2) Bokens tilnærming virket særlig provoserende på professor i germansk filologi, Hjalmar Falk. De germanske språkene var Falks spesialfelt. Falk var også den mest profilerte norske junggrammatiker i sin generasjon.

Den junggrammatiske skolens strenge krav til naturvitenskapelig stringens i språkforskningen hadde sterk appell til Falk. Før filologi-studiene hadde Falk studert ingeniørfag ved den Polytekniske høyskole i Dresden, og deretter matematikk etter

tilbakekomsten til Kristiania (Amundsen 1961 I) Etter embetseksamen i filologi i 1882 hadde Falk fortsatt sine språkstudier i Tyskland under Wilhelm Wundt og Hermann Paul. Allerede i 1909 hadde Falk fått merke kritikken fra Paris. Boken *Wortschatz der germanischen Sprachenheit* (Göttingen 1909) som han utga sammen med Alf Torp fikk en negativ anmeldelse i *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* (BSL) (Paroli 1994: 116). Falk på sin side harsellerte med at den franske tilnærming var mer filosofi enn vitenskap. Under stridens hete i 1923 skrev Falk pensumboken *Grammatikkens historiske grunnlinjer* myntet på innføringskurset i fonetikk og allmenn språkvitenskap og Sommerfelt ble tvunget til å benytte denne i undervisningen i 1924 (Paroli 1994: 16). I 1925 anmeldte Sommerfelt boken i BSL, og kritiserte Falk for å presentere grove feil i den historisk-komparative tilnærmingen (s. 31).

Disse hendelsene var forårsaket av en større konfrontasjon som utspant seg mellom de to i Videnskaps-selskapets historisk-filosofiske klassemøter på våren 1923. Polemikken ble senere gjort offentlig kjent både i Norge og i utlandet²³. Hva slags forklaringsgrunnlag måtte en vitenskapelig behandling av den historiske språkutvikling hvile på? Mens junggrammatikeren Falk hevdet at *selve prosessen* som ledet til språkendring var selvtilstrekkelig som forklaring på språkendring, hevdet sosiolingvisten Sommerfelt at språkendringer måtte forklares i sosiale forhold *forut for prosessen*. Her ble Hermann Pauls sentrale doktrine om den psykiske resiprositivitetens fullendelse gjennom individet alene, satt opp mot Durkheims to sentrale dotriner: Doktrinen om sosiale fakta som definerer et sosialt fenomen, og doktrinen om at sosiale fenomener bare kan forklares ut fra sosiale fenomener. Polemikken mellom Sommerfelt og Falk kom med dette utgangspunktet til å dreie seg om betingelsene for *betydningsendringer* og *lydendringer* i den historiske språkutviklingen etter de linjer vi har skissert i punktet ovenfor.

Sommerfelts dogmatiske posisjon ble særlig tydeliggjort i denne polemikken. Som Olav Næs framstilte det i etterkant: "Falk skulle nu få vite hva "vi" forstår med et sosialt faktum, un fait social" (Næs 1965:135). Imøtegåelsen av Falk ble for Sommerfelts anledning

---

²³Falks foredrag, "Den nyere franske sprogfilosofi og psykologien" var et angrep på Meillet, Sommerfelt og Jespersen, og ble først gitt som et referat til *Maal og Minne*, som han siden trakk tilbake. Sommerfelts motsvar ble utgitt som hefte i desember samme år under tittelen *Enkelte hovedpunkter i sprogutviklingen* (VSC Forhandlinger, nr. 6, 1923). Foredraget ble senere trykket på fransk i *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* under tittelen "La philosophie linguistique française. Réponse à M Hjalmar Falk". Falk publiserte en omarbeidet versjon på fransk i *Vetenskaps-societeten i Lunds Årsbok* 1923, etter å ha holdt sitt foredrag på nytt under en kongress i Gøteborg. Sommerfelt rekonstruksjon av Falks synspunkter i det opprinnelige foredrag i Videnskaps-selskapet var basert på et referat fra Falk (Sommerfelt 1923: 5).

til å gi en innføring i Durkheims metoderegler. Først ved å ”gaa nærmere ind paa hvad den franske skole i tilslutning til Durkheim forstaar ved et sosialt fenomen”. Deretter ved å redegjøre for hvorfor språket måtte betraktes som sosialt fenomen. Et sentralt punkt for Sommerfelt i forlengelsen av dette, var å klargjøre hvordan Durkheim skilte sosiale fenomener fra individuelle fenomener. Hverken det sosio-psykiske eller det generelle tilhørte den egentlige sosiologi slik dette framstilles av Sommerfelt:

”Et sosialt fenomen er altsaa for at bruke Durkheim’s definisjon: enhver maate at handle (og forholde sig) paa, bestemt eller ikke, som er i stand til at øve en ydre tvang paa et individ eller ogsaa som er almindelig inden et visst samfund paa samme tid som det har en egen eksistens uafhængig av det individuelle utslag det faar (se Durkheim, Régles de la méthode sociologique). Ser vi nu paa sproget saa stemmer dets væsen nøyaktig med denne definisjon av det sosiale fenomen.- Sproget er typen paa et sosialt fenomen (Sommerfelt 1923: 4-5).

For å klargjøre forskjellen mellom det sosiopsykiske og det sosiale, viste Sommerfelt til Saussures skille mellom ”langue” og ”parole”. Saussure hadde vist at talen endret språket, men selv om endringene tok sitt utgangspunkt på det sosiopsykiske området, måtte en endring samtidig være sosial for at det kunne bli en språkendring, i følge Sommerfelt:

Med en sprogforandring forstaar man selvfølgelig ikke at jeg f.eks. et øieblik kan si raritetskabinett for raritetskabinett. En sprogforandring er f.eks. overgangen fra e til a i indo-iransk eller av gammelnorsk lykill til nykill. For at man kan tale om en sprogforandring maa forandringen altsaa kunne øve en tvang, tvang tat i sosial forstand. Det er her som overalt i sosiologien. Sosiale fenomener kan bare forklares ut fra sosiale fenomener (Sommerfelt 1923: 5).

I kommentarene til påstander Falk hadde framsatt ble Sommerfelts tone mindre ærbødig. I god junggrammatisk ånd hadde Falk hevdet den psykisk-fysiske prosessen som selvtilstrekkelig årsak til uttaleendringer, hvor på Sommerfelt repliserte:

Professor Falk brukte billede om stenen som man kaster og dræper dyret og fandt at stenen var aarsaken. Hvis jeg i en diskusjons hete kastet en sten paa en av mine motstandere og dræpte ham, vilde det jo unektelig være heldig for mig om Kristiania politi var av professor Falk’s mening. Jeg har i al beskedenhet tillatt mig at hævde at en videnskapsmand ikke maa være mindre nøisom end Kristiania politi (Sommerfelt 1923: 6).

Sommerfelts ”reklamekampanje” for sosiolingvistikken må etter alt å dømme ha virket etter planen. Den tyske junggrammatiske retning tapte etterhvert kampen om de yngre Oslo-lingvistene. I desember 1923 i forbindelse med publiseringen av dette foredraget berettet

Sommerfelt i et brev til Meillet at ”tilfellet Falk” ikke lenger ble tatt særlig alvorlig i det norske miljøet” (Paroli 1994: 15). Året etter kom Meillet til Oslo for å forelese ved det nyopprettede Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Valfarten av norske språkforskere til Paris var da allerede godt i gang.

Språk og antropologi

I forlengelsen av sitt sosiologiske grunnsyn hadde Meillet avvist at det skulle eksistere en ”intim” sammenheng mellom språk og antropologisk type. Meillets oppfattet at denne forestillingen baserte seg på de nasjonalromantiske strømningenes sammenbinding av språk og folkegrupper. Språket var og ble forankret i det sosiale. I Nederland hadde språkforskeren van Ginneken, i noen omstridte studier, forsøkt å påvise at artikulasjonen var forskjellig for ulike antropologiske typer og at det derfor fantes forskjellige artikulasjonssystemer for de enkelte folk. Disse systemene var i følge van Ginneken, bestemmende for lydutviklingen.

Teorier om at språkutviklingen var forankret i antropologiske forhold hadde støttespillere også i Norge. På 1920-tallet i Norge publiserte Halfdan Bryn en rekke antropologiske skrifter, vesentlig om norske forhold, med et lignende utgangspunkt som van Ginneken. Forholdet mellom språk og den fysiske antropologien ble dermed et tema også for Sommerfelt etter hans tilbakekomst til Norge. I foredraget, ” Er lydlovens utbredelsesmåte antropologisk eller sosialt bestemt?” i Vitenskaps-akademiet i 1930, tok Sommerfelt opp dette tema med utgangspunkt i Bryns og Schreiners antropologiske undersøkelser. Sommerfelt avviste her Bryns og Schreiners oppfatning av at grensene for lydutviklingen, med utgangspunkt i studie av grensene for ”tykk L” skulle være antropologisk bestemt. Men når det gjaldt *oppkomsten* av endringene fant Sommerfelt det ”i alle fall påfallende at hovedmassen av langskaller på den skandinaviske halvø befinner sig innenfor området av den tykke l og de dermed beslektede lydfenomener og hovedmassen av kortskaller utenfor dette område”(Sommerfelt 1931: 15). I 1938 var denne relasjonen redusert til antropologiske ”eiendommeligheter” av marginal karakter i forhold til det sosiale: ”Nordiske lyshårede og blåøide misjonærbarn har kunnet lære negersprog uten vanskelighet når de er blitt oppdradd sammen med de innfødte. Det er mulig fordi taleorganene er relativt like hos alle antropologiske typer. Men det kunde allikevel tenkes at visse eiendommeligheter ved taleorganene som karakteriserer de forskjellige antropologiske typer, f.eks. fremstående munnparti (”prognatisme”), tykke eller tynne leber, sterkt overbitt o.s.v., kunde bestemme

egne tendenser i lydutviklingen". Sommerfelt fant grunn til å presisere at "Det er her naturligvis ikke tale om de politiske raseteorier som ingenting har med videnskap å gjøre og som dessuten på vesentlige punkter står i direkte motstrid til videnskaplige resultater." (Sommerfelt 1938: 542-543). Året etter tok Sommerfelt nazismens raseteorier opp i sin fulle bredde i skriftet "Hvad er rase?" (1939).

"De eldste sprogtypers sosiale karakter"

En sentralt målsetting for Durkheim og hans medarbeidere var å reformere den kantianske fornuftsbaserte logikken og epistemologien, ved å gi logiske kategorier som tid, rom, substans og kausalitet en sosiologisk bestemmelse (Nandan 1980: 20). I de religionssosiologiske studiene av primitive samfunn ønsket durkheimianerne å påvise at utviklingen av universelle logiske kategorier og de første vitenskapelige klassifikasjoner nettopp var basert på menneskets refleksjoner over seg selv som samfunn (kollektiv representasjon). Det første system av representasjoner som mennesket skapte av verden og seg selv var av religiøs opprinnelse. Bl.a. nødvendiggjorde riter, fester og andre religiøse aktiviteter, målestokker for kategorier som tid og rom. Durkheims siste store verk om elementære former for religiøst liv, *Les formes élémentaires de la vie religieuse* som utkom i 1912 hadde som siktemål å støtte opp under doktrinen om en sosiologisk erkjennelselære, slik dette tilkjennegis i introduksjonen, "religious sociology and the theory of knowledge" (Durkheim [1912] (1976: 1, Nandan 1980: 20). Sommerfelts studie over "de eldste sprogtypers sosiale karakter" var en erkjennelsessosiologisk oppfølgingsstudie av "Elementære former for religiøst liv":

"Vi har sett hvordan man er blitt klar over sprogenes sosiale karakter og over strukturprinsippene de er bygget op efter. Finnes det nu nogen nærmere sammenheng mellem sprogsystemet og samfundssystemet?" (Sommerfelt 1938: 541). Med dette som utgangspunkt satte Sommerfelt seg fore å studere språkets grammatiske kategorier, for å finne ut om det kunne påvises at kategoriene var av sosial opprinnelse.

Sommerfelt baserte sin undersøkelse på det samme kildematerialet som lå til grunn for Durkheims studie. Spencers og Gillens *The Native Tribes of Central Australia* og Strehlows *Die Aranda- und Loritja- Stämme in Zentral Australien* var basert på feltarbeid hos Aranta-stammen, et nesten utdødd folk i Sentral-Australia. Sommerfelt fant at Arantaenes språk ikke inneholdt kategorier i moderne forstand. Aranta-språket inneholdt derimot enkelte språklige grunnelementer som betegnet bevegelse, tilstand og handling, som igjen kunne settes sammen

for å uttrykke innviklede forhold. Det var samfunnsforholdene som tilsa at Arantaene kunne klare seg bra med et rudimentært språk. Samfunnet, som stod på et kulturtrinn mellom eldre og yngre steinalder, var uhierarkisert, uten åker- eller fedrift, håndverk eller handel. At språket f.eks var uten tallkategorier skyldtes at de ikke hadde noe å telle (Sommerfelt 1938: 542).

I to foredrag holdt i Vitenskaps-akademiet i 1937 med de betegnende titlene ”Utviklingen av tankens fundamentale kategorier belyst av sprogforhold” og ”Samfundets betydning for utviklingen av tankens fundamentale kategorier”, la han fram sine hovedkonklusjoner: Tankeformene som bygget på de grammatiske kategoriene var ikke av evig, uforanderlig art, men hadde gjennomgått en utvikling basert på samfunnsutviklingen. Man kunne regne med et tidlig språkstadium hvor alle former betegner handling, fremtreden eller tilstand, og hvor formene svarer til de moderne verb (Sommerfelt 1938a: 24). Ut fra dette stadium har språket utviklet pronomer og tallord, og senere substantiver og adjektiver. Denne språkutviklingen hadde foregått under innflytelse av samfunnets differensiering gjennom arbeidsdelingen (Sommerfelt 1938a: 25).

”De grammatiske kategoriene er ikke nedlagt i oss dengang vi blev mennesker, men de er opstått som følge av samfundsutviklingen. Og den drivende faktor i samfundsutviklingen har vært arbeidsdelingen slik som Durkheim har vist i et av sine arbeider. Utviklingen av våre tankeformer bygger på sproget; det er almindelig anerkjent i nutidens logikk. Av den moderne relativitetsteori har vi lært at våre tankeformer endres ved et utvidet kjennskap til universet. I virkeligheten har menneskets tankeformer skiftet når samfundet har undergått gjennomgripende endringer” (Sommerfelt 1938: 542)

Sommerfelt konkluderte altså med at når samfunnet er lite differensiert følger det at språket er lite differensiert. Når samfunnet utvikler seg til å bli mer differensiert så følger en økende differensiering også i språket. Det som driver samfunnet og språket til økt differensiering er altså arbeidsdelingen forstått i Durkheims betydning.

Etter utgivelsen av undersøkelsen i 1938 kom det kritikk fra amerikansk hold mot Sommerfelts anvendelse av begrepene ”arkaisk” og ”primitiv” på det språkfaglige området. Edward Sapir hadde alt i 1921 hevdet at det ikke fantes noe virkelig ”primitivt” språk, og kritikerne mente at Sommerfelt nå hadde vært for snar med å identifisere lingvistiske strukturer som arkaiske (Haugen 1966: 613). På tross av den innflytelsen som amerikansk språkvitenskap og amerikansk sosialantropologi etterhvert fikk også på Sommerfelts tenkning, holdt han fast på sitt syn om at språkene i primitive samfunn måtte ha primitive

trekk. Datamaterialet som lå til grunn for undersøkelsen var heller ikke fullt ut tilfredsstillende og Sommerfelt hadde opprinnelig tenkt å revidere undersøkelsen på grunnlag av et nytt materiale som forelå på lydbånd, foretatt av Strehlows sønn (Vogt 1956: 12). Strehlow jr. hadde overført de nye prøvene av Aranta-språket på lp-plater med transskripsjoner og oversettelser og overlevert hele materialsamlingen til Instituttet for sammenlignende kulturforskning (Amundsen 1972: 84). Sommerfelt mente forøvrig at de sentrale funnene i undersøkelsen, sammenhengen mellom språkstruktur og samfunnsstruktur, var tilstrekkelig vitenskapelig dokumentert på bakgrunn av den første undersøkelsen, og at hans hovedresultater ikke ville bli vesentlig modifisert av en ny undersøkelse (Sommerfelt 1962: 60).

Tematiseringen av primitive språk i relasjon til samfunnsstrukturen forble en av de viktigste fagfeltene for Sommerfelt i hele etterkrigstiden. Dette ga seg utslag i undervisningen hvor han i tilknytning til dette holdt seminarer om det melanesiske språket kiriwira (et av Malinowskis tidligste felter), mbum-språket i Kamerun, indianerspråk og aleutisk (sammen med Bergsland) (Amundsen 1961 I). I en avhandling basert på en forelesningsserie ved University of Michigan i 1953 (publisert i 1962), som ble Sommerfelts siste store teoretiske arbeid, gjennomgikk han i et retrospektiv de forskjellige språksosiologiske emnene som han hadde bidratt til å introdusere og utvikle i norsk og internasjonal sammenheng: ”Samfunn og lingvistisk endring”, ”Språk, sosial organisasjon og sosial struktur”, ”Språk og kultur”, og ”Språk og tanke”. Det som først og fremst karakteriserer Sommerfelts etterkrigssyn er at han i større grad fant det fruktbart å definere språket ut fra den nye sosialantropologiske disiplinen som amerikanerne, med utgangspunkt i Franz Boas, kom til å dominere utviklingen i. Den amerikanske lingvistikken, med sitt fokus på de etniske amerikanske språkene, hadde utviklet seg i nær tilknytning til sosialantropologien²⁴.

“In order to get a more precise idea of the position of language as regards to society and culture I think we must look to modern anthropological research. Durkheims definition of the social fact is so wide that it includes things essentially different from language. Durkheim understands by the fait social not only patterned behaviour, but all behaviour which is general in a given society, and gives among his examples states of panic in a crowd. It seems to me that language belongs to culture as this term is understood by modern anthropologists” (Sommerfelt 1962: 11-12).

---

²⁴ Tradisjons- linjen hos pionerene i den amerikanske lingvistikken kan i følge Robbins 1994:194 trekkes fra D.G Brinton, via F. Boas til E. Sapir og B.L. Whorf, med W.von Humbolts språkteorier som det europeiske utgangspunktet. Interessant i lys av tradisjonslinjen er Boas karakteristik av Sapir i et brev til Instituttet i 1925, hvor Boas hevder at han ikke tror på Sapirs teorier men finner hans framstillinger stimulerende (Korr.A-IFSK: 04.12.1925 Brev fra Boas til Lektor Refsdal).

Sommerfelts syn på språket som grunnleggende relatert til samfunnet, forble hans viktigste anliggende. Forbindelsen mellom språk og samfunn som hadde opptatt han mest, og som Durkheim og Meillet hadde inspirert til, var like aktuell for Sommerfelt. I et lite skrift *Sprogvidenskapens stilling og oppgaver i dag* (1964) gjentok han at ”den største oppgave som sprogvidenskapen står overfor er kanskje utforskningen av den sammenheng det er mellom sprogstruktur og samfunn” (Sommerfelt 1964: 16).

4.4 Forelesningsserien over sosiologiske emner i 1936

I sitt forslag om å avholde en forelesningsserie over sosiologiske emner ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning skriver Sommerfelt i 1934:

Slike forelesninger vilde også ha betydning for universitetsundervisningen. Som bekjent er det nu besluttet at det juridiske studium omlegges slik at sosiologien får plass der. Blir det noget av omordningen av undervisningen ved det Historisk-filosofiske Fakultet slik at man utvider de propedeutiske fag til en slags ny anneneksamen, vil det være å håpe at et kursus i sosiologiske metoder og sosiologiens historie engang får plass der²⁵.

Åpningen for sosiologifaget ved det historisk-filosofiske fakultet kom noen år senere, i 1938-39, med opprettelsen av magistergradseksamen i sosiologi. Sommerfelt hadde gått i bresjen for initiativet og gikk inn i undervisningen. Først i etterkrigstiden i perioden 1947-49, med opprettelse av et ”sosiologisk kontor” og Sverre Holms professorat i sosiologi, oppnådde sosiologien å få et organisert fagmiljø og en lærestol ved det historisk-filosofiske fakultetet (Mjøset 1991: 142, Kalleberg 2000: 651). Ved juridisk fakultet i perioden 1933-36, førte innføringen av nye studieordninger for rettsstudiet og det sosialøkonomiske studiet til at sosiologifaget ble en integrert del i undervisningen. I følge lov av 19. mai 1933 om rettsstudiet skulle kandidatene til juridisk embetseksamen, også dokumentere sine kunnskaper i ”samfundslære”. Studiet ble delt inn i to avdelinger og ”en oversikt over samfundslæren (sosiologien)” inngikk til første avdeling (Amundsen 1961 II: 6). De første regulære forelesningene i sosiologi på juridisk avdeling kom i gang høsten 1935. Med Kollegiets godkjenning av den nye studieplanen ved sosialøkonomisk institutt i september 1936, ble det satt igang undervisning i sosiologi også for økonomistudentene.

---

²⁵ Korr.A-IFSK: Jnr. 67/1934. Sommerfelts forslag til forelesningsutvalget (FU).

Etter Fredrik Stangs avgang som ordinær professor i 1932 var det i første rekke Ragnar Knoph (1894-1938) som bidro til å videreføre en sosiologisk orientert rettsvitenskap. I sine forelesninger over "rettskildenes teori" i tidsrommet 1926-37, tok han spesielt til orde for at konkretisering og anvendelse av såkalte "standardlover" måtte baseres på sosiologiske fortolkninger og etiske betraktninger (Amundsen 1961 I: 88). Knoph var drivkraften bak gjennomføringen av den nye studieordningen, og i forbindelse med omleggingen utga han læreboken *Oversikt over Norges rett* (1934) som dannet grunnlaget for undervisningen til første avdeling (Amundsen 1961 I: 87). Knophs "Oversikt" bygget i stor grad på Fredrik Stangs *Innledning til formueretten*, og Stang kunne konstantere at Knophs framstilling var, "i alle sine enkeltheter bygget på sosiologiske og økonomiske utsyn"²⁶. I det innledende kapittelet drøfter Knoph vekselvirkningsforholdet mellom rett og samfunn, og tilkjenner her sitt prinsipielle syn på retten som et "sosialt fenomen" (fordi "retten forutsetter et samfund som den kan virke i"), og retten som en "funksjon av samfunnsforholdene" (fordi "dens innhold preges av samfunnsforholdene og veksler med dem"). Knoph gjentok etter Stang når han relaterte dette sosiologiske synet på retten til den sammenlignende rettsforskningens postulat om rettens parallellutvikling:

Rettens og kulturens utvikling viser sig å ha foregått såvidt parallelt at den sammenlignende rettsforskning er tilbøielig til å anta at hvert kulturtrinn avsetter et bestemt sett rettsregler som svarer til dette, og som i hovedsak er uavhengig av landegrenser og folkeraser. Er denne iakttagelse riktig kan vel setningen om at retten er avhengig av samfunnsforholdene ikke ønske sig en bedre illustrasjon (Knoph 1934: 3).

Til å undervise i sosiologi og over Knophs "Oversikt" hentet avdelingen inn trustkontrolldirektør Wilhelm Thagaard (1890-1970). Han hadde undervisningsansvaret fra den regulære undervisningen kom i gang fra og med høstsemesteret 1935 til og med høstsemesteret 1939. I det siste undervisningsåret ble han utnevnt som konstituerende professor i rettsvitenskap med særlig forpliktelse til å undervise i faget sosiologi (Amundsen 1961 I:129). Thagaard ble løst fra professoratet i desember 1939 for å gjeninntre som trustkontrolldirektør i forbindelse med krigsutbruddet, men var tilbake ved avdelingen for å undervise i sosiologi i vårsemestrene 1941,-42, og -46. På 1930-tallet ble Thagaard i tillegg innlemmet i forelesningsutvalget ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning for å

---

²⁶NBO: Fredrik Stang dagboknotater 4. nov 1934, I: Dagbok 16/6.34 - .

delta i planleggingsarbeidet vedrørende den sosiologiske forelesningsserien som ble avholdt i 1936 (se nedenfor).

Et sosialøkonomisk institutt ble opprettet ved det juridiske fakultetet i 1932 med midler fra Rockefeller Foundation og Norsk varekrigsforsikrings fond. I mellomkrigsperioden ble instituttet bestyrt i felleskap av professorene Ingvar Wedervang (1891-1961) og Ragnar Frisch (1895-1973), som begge hadde stått sentralt i arbeidet med å få realisert instituttet. Den nye loven av 22. juni 1934 om økonomisk embetseksamen førte til en omfattende omlegging av studieplanen. I tillegg til økonomi og statistikk skulle kandidatene dokumentere sine kunnskaper i "næringspolitikk", "socialpolitikk", "sociologi" og i "arbeidet som økonomisk og sosiologisk faktor" (Amundsen 1961 I: 128). I forbindelse med den nye studieordningen bestemte Stortinget i 1935 å opprette et nytt professorat i de disiplinene som knyttet seg til begrepet arbeidslære. I denne fagkretsen inngikk "sosialpolitikk og alle spørsmål som omhandler arbeidet som økonomisk og sosiologisk faktor" (s.128). Lovteksten og Stortingskomiteens uttalelser reflekterte i sin ordlyd en forutgående, mangeårig kompetansestrid omkring opprettelsen av et slikt professorat knyttet til Ewald Bosse (1880-1956). Bosse søkte stillingen på ny men ble heller ikke denne gangen vurdert kompetent. Ewald Bosse, med bakgrunn i sosiologi fra universitetet i Kiel, etablerte seg utenfor universitetet og opprettet sitt eget *Institutt for samfunnsforskning* i 1937 (Brodersen 1986: 14-15, Thue 1994: kap11). Også dosent i statsøkonomi Thomas Sinding (1896-1951) søkte professoratet i arbeidslære, uten å nå opp. Fra høstsemesteret 1942 ble det Sinding som overtok forelesningene i sosiologi ved juridisk avdeling etter Thagaard og hans dosentur ble omgjort til professorat etter frigjøringen i 1945 (Amundsen 1961 I: 129-130). Resultatet ble at "arbeidslære"-midlene de neste 12 årene ble anvendt til undervisning i sosiologi på juridisk fakultet, inntil Stortinget besluttet at professoratet fra 1. juli 1948 skulle omdannes til et professorat i sosiologi under det historisk-filosofiske fakultet. Dosent i etnososiologi fra 1948, Sverre Holm, tiltrådte dette professoratet i 1949. Durkheimiansk sosiologi hadde vært betraktet som en retning i etnografien ved inngangen til 1940-tallet (se 3.1). Betegnelsen etnososiologi viste sansynligvis til en sosiologiforståelse som reflekterte denne oppfatningen.

Fra og med høstsemesteret 1936 til og med vårsemesteret 1940 ble Arvid Brodersen, som hadde tatt doktorgrad i sosiologi ved universitetet i Berlin 1931, tilknyttet økonomisk avdeling som universitetsstipendiat "med sosiologi som speciale" (Brodersen 1986: 16). Kontakten mellom Brodersen og Wedervang ble opprettet i 1934, formidlet gjennom Rockefeller Foundations Europa-representant, Tracy Barret Kittredge. Kittredge innehadde en nøkkelposisjon i et omfattende kontaktnett av samfunns- og kulturforskere i de europeiske

universitetsmiljøene. En av Kittredge hovedoppgaver var å finne fram til "meget lovende unge menn som Rockefeller kunde utstyre med sine store stipendier"²⁷. I denne sammenhengen stod Kittredge i regelmessig forbindelse med fondets nasjonalt oppnevnte rådgivere i de forskjellige landene. I Norge var det Fredrik Stang som innehadde denne rådgiverrollen for Kittredge. Det var gjennom en av Kittredge kontakter ved universitetet i Amsterdam, sosiologi-professor S. R. Steinmetz, at Brodersens navn først hadde dukket opp.

Høsten 1936, i det samme semesteret som instituttet avholdt den internasjonale sosiologiske forelesningsserien, ble det for første gang undervist i sosiologi både for juss- og økonomistudenter. I følge Brodersen var det dårlig kontakt og lite samarbeid mellom ham og Thagaard, men de hadde blitt enige om å bruke den amerikanske sosiologen Robert Morrison MacIvers' lærebok *Society, a Textbook of Sociology* (1931), som felles grunnbok i undervisningen (Brodersen 1986: 17). Mens Brodersen foreleste i tråd med den nye studieplanen om "arbeidets sosiologi", kom Thagaards forelesninger, i følge Brodersen, i stor grad til å omhandle generell sosiologi. På tross av Brodersens inntrykk må vi anta at rettssosiologiske perspektiver til en viss grad ble gjort gjeldene i Thagaards undervisning, i det minste med utgangspunkt i Knophs lærebok som Thagaard var forpliktet til å forelese over. I likhet med Thagaard fratrådte Brodersen stipendiatet og undervisningen da krigen brøt ut (Amundsen 1961 I: 97, 129).

"Den almene sosiologi"

Sommerfelts forslag om å avholde en forelesningsserie viet "den almene sosiologi" ble lagt fram for forelesningsutvalget i februar 1934:

Instituttet har nu latt avholde en rekke forelesninger over forskjellige emner fra kulturforskningen, men enda har utviklingen av den almene sosiologi ikke vært representert. Sosiologiske spørsmål er lite kjent i vårt land. Visse retninger har vært studert og funnet begeistret tilslutning, som f.eks. i sin tid positivismen. Men den almindelige akademiker i det minste synes å ha lite greie på at retninger som f.eks. positivismen og marxismen er ledd i utviklingen av en videnskap hvis fornemste representanter er å finne i de fire land: Frankrike, England, Tyskland og De forente Stater²⁸.

---

²⁷NBO: Fredrik Stangs dagboknotater 1 des. 1933, I: Dagbok dat. 18/6 1932-16/16 1934.

²⁸Korr.A-ISKF: Jnr. 67/1934. Sommerfelts forslag til Forelesningsutvalget (FU).

Sommerfelts begrunnelse for å sette opp forelesningsserien på dette tidspunktet hadde altså en sammenheng med ansatser til en begynnende institusjonalisering av sosiologifaget ved universitetet. For instituttet var dette et riktig tidspunkt å markedsføre ”det yngste av alle kulturfagene” på. Foruten Sommerfelt og Stang bestod forelesningsutvalgets faste medlemmer i denne perioden av to sosiologivennlige kolleger fra universitetet: Professor i rettsvitenskap og dekan ved det juridiske fakultetet Adolph Lindvik, og professor i religionshistorie Wilhelm Schenke, som også var viseformann ved instituttet. En rekke fagfolk med tilknytning til instituttet og universitetet ble ekstraordinært invitert til å delta i drøftelsene da Sommerfelts forslag kom opp til behandling på vårparten 1934. Disse var de tidligere omtalte Magnus Olsen, Halvdan Koht, Knut Liestøl og Reidar T. Christiansen. De øvrige deltakere var professor i romansk filologi Peter Rokseth, professor i teologi Sigmund Mowinkel, professor i nordistikk Didrik Arup Seip, riksantikvar Harry Fett, og trustkontrolldirektør Wilhelm Thagaard. Peter Rokseth, som etter hvert kom til å få sentrale oppgaver i forbindelse med serien, ble i løpet av den videre prosessen opptatt som fast medlem av forelesningsutvalget. Magnus Olsen, Halvdan Koht, Harry Fett og Wilhelm Thagaard ble sittende som medlemmer i et utvidet forelesningsutvalg fram til planen ble iverksatt høsten 1936. Basert på opplysninger i forelesningsutvalgets møtebøker var dette første og eneste gang at en forelesningsserie utløste en ad hoc utvidelse av utvalget til en større prosjektorganisasjon.

Sommerfelts forslag utløste en rekke tiltak sommeren og høsten 1934 for å få utredet mulighetene for en gjennomføring av planen. Forelesningsutvalgets innstilling på emner og forelesere som munnet ut i en vedtatt forelesningsplan, var i stor grad i tråd med de vurderinger og anbefalinger instituttet, gjennom Peter Rokseth, hadde mottatt fra sitt assosierte medlem i Paris, Marcel Mauss. Også Rockefeller Foundations Tracy Barrett Kittredge hadde deltatt som rådgiver underveis i forhandlingene i Oslo og Paris. I løpet av sommermånedene 1935 ble det ført forhandlinger med aktuelle forelesere med utgangspunkt i Kittredge hjem i Paris, og høsten 1936, fra 14. september til 22. oktober, møttes tre av datidens mest anerkjente samfunnsforskere i Oslo. Disse var de to durkheimianerne Paul Fauconnet og Marcel Granet og den polsk-engelske etnologen Bronislaw Malinowski. Instituttets eget bidrag til forelesningsserien var, som vi alt har vært inne på, representert ved Alf Sommerfelt.

I det følgende skal vi se nærmere på de viktigste aspektene ved utformingen av forelesningsplanen. Et interessant aspekt i denne sammenhengen er Sommerfelts og de øvrige

aktørenes vurderinger av retninger, skoledannelser og enkeltforskere i datidens internasjonale sosiologi. Her blir ulike sosiologiske tilnærminger og paradigmer målt mot hverandre og vurdert i forhold til hva som best kunne passe inn i en norsk kontekst ut fra de eksisterende norske forutsetningene. Oppfatningene bærer et grunnleggende preg både av idégrunnlag og fagsammensetningen ved instituttet, og av durkheimiansk sosiologiforståelse. Prosessen fram mot seriens iverksettelse gir nok et vitnesbyrd på den nære relasjonen mellom Instituttet for sammenlignende kulturforskning og Durkheim-gruppen. Durkheimianernes samarbeid med det norske instituttet i perioden fra 1934 til 1936 falt i tid sammen med avslutningsfasen for gruppen som en samlet skoledannende enhet (Nandan 1977: xliii).

Til Oslo i 1936 kom en av de mest sentrale veteranene, Paul Fauconnet, som hadde vært nærmeste medarbeider til Durkheim og Mauss gjennom oppstart- og konsolideringsfasen av *L'Année Sociologique*. Sinologen Marcel Granet hadde først aktivt tilsluttet seg gruppen i 1920. Granet hadde imidlertid vært en av Durkheims elever, og på et tidlig tidspunkt lagt sosiologien til grunn for sin sinologiske forskning. Etter Durkheims død i 1914 overtok Marcel Mauss posisjonen som den samlende lederskikkelsen i miljøet. Mauss' vurderinger av egne medarbeidere og av øvrige aktører i internasjonal sosiologi ble i denne sammenhengen foretatt ut fra norske kriterier. Basert på sitt fire uker lange opphold ved instituttet i 1924 hadde Mauss gode forutsetninger for nettopp dette. I tråd med instituttets vektlegging av formidlingsevne mente Mauss at valget av forelesere ville avgjøre hvorvidt en slik serie kunne bli vellykket. Kandidatene måtte være gode forskere og gode framstillere, og i stand til å gi ”et fyldig og originalt bilde av sosiologiens metoder og arbeidsfelter”²⁹. Også Antoine Meillet var tilstede ved flere av drøftingene i Paris våren og sommeren 1935 og gjorde sine synspunkter gjeldene. Meillet, som hadde fulgt nøye med på utviklingen ved det norske instituttet fra oppstarten, døde i september 1936 mens forelesningene i Oslo pågikk.

Fra forslag til innstilling

I 4.3 har jeg framhevet hvordan Sommerfelt på 1920-tallet arbeidet etter en bevisst trinnvis strategi for å få innpasset sosiologien i språkvitenskapen gjennom undervisningen. På 1930-tallet var det de øvrige kulturfagene som skulle vinnes for sosiologien. I forslaget til

---

²⁹ Korr.A-IFSK: Rapport 10.07.34 fra Rokseth til Stang.

forelesningsutvalget hadde Sommerfelt tatt til ordet for en innføring i sosiologifaget ut fra en lignende tankegang. Hvordan tilrettelegge for å få ”den almindelige akademiker”, det ”større videnskapelig interesserte publikum” og ”alle som arbeider med kulturforskningsproblemer” til å innse nødvendigheten av å arbeide med kultur ut fra et sosiologisk perspektiv?

Forelesningene skulle som vanlig rettes mot forskjellige målgrupper ut fra de forskjellige fag aspektene ved forelesningsvirksomheten. Men til forskjell fra tidligere serier indikerte Sommerfelts forslag at undervisningsaspektet denne gangen skulle løftes opp, med en sterkere vektlegging på universitetsutdannende som primær målgruppe. Sommerfelts forslag gikk ut på å presentere sosiologifaget ut fra en helhetsorientering, og ut fra en pedagogisk valgt todelt innfallsvinkel. Først burde det rettes søkelys på sosiologiens generelle analyseperspektiv i samfunnsforståelsen, ”de sosiologiske teoris utvikling”. Deretter burde søkelyset settes på ”disse teoris betydning for enkeltvitenskapene”. Sommerfelt forventet at en belysning av sosiologiens fornyende innvirkning i allerede etablerte kulturfag, ville gjøre inntrykk i de norske fagmiljøene. Samtidig var dette en presentasjonsform som kunne forstås av et ”lite filosofisk orientert norsk publikum”. Sommerfelt henviste her til sitt eget fagfelt for å illustrere hvordan sosiologisk tenkemåte og metode fullstendig hadde endret en allerede etablert forskningsdisiplin:

Jeg kan nevne som eksempel på dette emnes betydning at de sosiologiske synsmåter fullstendig har endret den sprogvidenskapelige problemstilling og lingvistiske metoder i løpet av den siste menneskealder. Man er kommet ut av den blindgate de ensidig fonetiske og individual-psykologiske undersøkelsesmetoder hadde ført forskningen inn i, og forlanger nu at alle sproglige fenomener skal sees i den videste sosialpsykologiske sammenheng³⁰.

To kriterier måtte stå i forgrunnen for valget av emner og forelesere. Det ene kriteriet var et rent pedagogisk: Foreleserene måtte være gode framstillere. Skulle instituttet først påta seg oppgaven å formidle et nytt fag, måtte man sikre seg forelesere med publikumsappell. Det andre kriteriet gikk på valg av forskningsområder og tilnærmingsmåter som måtte tilpasses instituttets egen emnekrets, og stemme overens med de overordnede metodiske og vitenskapelige rammer som var lagt for virksomheten. Dette kriteriet ga dermed visse retningslinjer for den sosiologiske tilnærmingmåten. En framstilling av sosiologien måtte bygges på strengt empirisk grunnlag, og på en slik måte at viktige metodespørsmål ble belyst.

---

³⁰ Korr.A-IFSK: Jnr. 67/1934. Forslag fra Sommerfelt til Forelesningsutvalget (FU). Dersom andre kilder ikke oppgis vil de følgende avsnittene, inkludert sitater og parafraser, ha dette dokumentet som kilde.

En tilpassning til instituttets emnekrets la også føringer på valg av temaområde og datagrunnlag.

Sommerfelts forslag ga generelle karakteristikk over sosiologiske retninger i de fire hovedlandene i tidsrommet 1890-1930. Basert på forslaget ble det nokså klart hvilke retninger som i henhold til kriteriene best kunne egne seg til å framstille de sosiologiske teoriers utvikling og betydningen på forskjellige emneområder. Fransk sosiologi stod her i en særstilling:

Særlig i tilslutning til Durkheim's doktrin er der fremkommet en rekke bekjente enkeltundersøkelser. Jeg kan nevne Durkheim's egne om de eldste religionstyper, om arbeidsdelingen, om selvmordet, Hubert og Mauss' om offeret, Mauss' om den eldste handel og mange andre, Fauconnet's om ansvaret, Davy's om kontrakten, Bouglé's om kastevesenet, Halbwachs' fortsettelse av Durkheim's arbeide om selvmordet, m.fl..

Også amerikansk sosiologi ble framhevet i forslaget. Amerikansk sosiologi og sosialpsykologi hadde vakt ”megen oppmerksomhet i Europa”. Sommerfelt framhevet amerikansk sosiologi for sine systematiske teoretiske undersøkelser i tilknytning til franske og engelske retninger, og for mer spesielle amerikanske retninger som instinktlære og behaviorisme. Som mulige forelesere pekte Sommerfelt på L. L. Bernard, Charles Ellwood, og Emory S. Bogardus, Kimbal Young og Pitirim Sorokin. Sommerfelt framhevet spesielt Sorokin for å ha ”et overlegent kjennskap til alle sosiologiske retninger” (se Lundberg, Bain, Anderson (eds.) 1929: 72-114).

Engelsk sosiologi blir avfeid av Sommerfelt ut fra sitt sterke preg av darwinistisk utviklingslære og av individualistiske synsmåter: ”Jeg har ikke inntrykk av at en forelesningsrekke over engelsk sosiologi vilde bringe så meget nytt nettopp nu”. Sommerfelt viste i denne sammenhengen til L. T. Hobhouse. Hobhouse hadde utformet en sosiologisk evolusjonslære forent med tradisjonell liberalistisk tankegang, og hadde med dette ønsket å bringe liberalismen mer i takt med nye sosiale krav og en ny tids sosialfilosofi (Gurvitch og Moore 1945: 576). Hobhouse, som døde i 1929, hadde ingen etterfølgere som kunne bidra til teoretisk nyutvikling slik Sommerfelt oppfattet det.

Heller ikke tyske sosiologer var å anbefale. Sommerfelt oppga som en hovedgrunn at tysk sosiologi hadde for liten empirisk forankring. ”I Tyskland er der som bekjent en rekke sosiologiske retninger. Jeg vilde imidlertid være engstelig for å innby en tysk representant fordi tysk sosiologi som helhet har vært mindre positivt innstillet enn andre lands”. De tyske sosiologene var kjennetegnet ved tendensen til å ”fortape sig i uendelige diskusjoner om

grunnbegrepene”. Dette hadde medført at tysk sosiologi ikke hadde hatt den samme innflytelse på andre vitenskaper som tilfellet var med den franske, i følge Sommerfelt. Den eneste tysker Sommerfelt fant å kunne anbefale, var Richard Thurnwald, professor i etnologi ved Berlin universitetet, og utgiver av *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie*. Sommerfelt framhevet Thurnwald som empirisk orientert, og for hans nære forbindelser til amerikansk sosiologi. Thurnwald var i flere år gjesteprofessor ved Yale, og hadde nær kontakt med Wiliam Ogburn og Pitirim Sorokin. Sammen med andre profilerte samfunnsforskere som Malinowski, Steinmetz og Vierkandt bidro Ogburn og Sorokin med artikler til Thurnwalds tidsskrift. Sommerfelt selv hadde bidratt med bokanmeldelser i to utgaver av *Zeitschrift* (1927: 4, og 1929: 3). De politiske forholdene i Tyskland etter Hitlers maktovertakelse i 1933 ble også tatt med i Sommerfelts vurderinger. Sommerfelt oppfattet at den innenrikspolitiske situasjonen i Tyskland kunne gjøre det vanskelig å invitere tyske forskere til Norge. Han påpekte i den forbindelse at Thurnwalds tidsskrift, i det ytre, hadde måttet ta hensyn til de politiske maktøveres synsmåter og hylle ”Führer-prinsippet”.

I forelesningsutvalgets diskusjoner om hvilke sosiologiske emner som ville være best egnet, var det to emnekretser som utmerket seg som særlig interessante. Utvalgets tre rettsvitere, Stang, Lindvik og Thagaard, ønsket å sette søkelyset på sosiologiens innflytelse i rettsvitenskapen som det ene av to emneområder. En forelesningsrekke over rettssosiologien ville passe godt inn i forhold til den planlagte undervisningen i sosiologi ved det juridiske fakultetet, og som en oppfølger til instituttets forelesningsserie i sammenlignende rettshistorie i 1930.

I motsetning til Sommerfelts negative vurderinger av tysk sosiologi vurderte rettsviterne, at de viktigste rettssosiologiske representantene, nettopp var tyske. Det framgår dessverre ikke av arkivmaterialet hvilke rettssosiologer man kan ha hatt i tankene her. Det avgjørende spørsmålet ble dermed hvorvidt man kunne innvitere tyske forelesere slik de rådende politiske forholdene i Tyskland framstod. Marcel Mauss hadde sagt seg enig med Sommerfelts syn i dette spørsmålet og frarådet instituttet å innkalle tyskere slik situasjonen stod³¹. Også andre sakkyndige som instituttet hadde rådført seg med var av samme oppfatning, og utvalget besluttet å utelukke tyske forelesere fra denne serien. Instituttets avgjørelse kan tematiseres i lys av problemstillinger knyttet til forskningsnormen om universalisme og etnosentrismen i det internasjonale vitenskapssamfunnet i mellomkrigsperioden. Dette skal jeg komme tilbake til avslutningsvis i dette kapittelet.

---

³¹ Korr.A-IFSK: Rapport datert 10.07.34. Fra Rokseth til Stang.

Oppdraget om å avholde forelesninger over et rettssosiologisk emne ble i stedet gitt til Thagaard, som uvvist av hvilken grunn, ikke kom til å delta i serien.

Det andre emnet utvalget kom til enighet om var "det etnologisk-sosiologiske området". Dette ble vurdert som et sentralt felt i den internasjonale kulturforskningen og et emneområde som kunne kaste nytt lys over de fleste av fagområdene ved instituttet. Dessuten mente Sommerfelt, "her kunde man i tilfelle få anbragt en engelskmann. Den udmerkede etnolog R. R. Marrett vilde sikkert kunne tale om de sosiologiske teoriers betydning for etnologien". Marret var E. B. Tylors elev og hans etterfølger som professor i etnologi ved Universitet i Oxford (Nicolaisen 1963: 89).

I forlengelsen av forelesningsutvalgets foreløpige konklusjoner ble Peter Rokseth sendt til Marcel Mauss i Paris, for å høre hans synspunkter på dette initiativet³². I en åtte sider stor rapport ga Rokseth fyldige tilbakemeldinger fra sine møter med Mauss³³. Mauss viste stor interesse for nordmennenes plan, og i Rokseths to møter med ham ble en rekke mulige kandidater blant franske og andre internasjonale sosiologer drøftet. Mauss' innspill fikk avgjørende betydning for instituttets endelige valg av forelesere selv om Rokseth ikke fant alle innspill like interessante. Siden det ville by på problemer å invitere tyske rettssosiologer, hadde Mauss foreslått en mulig erstatter blant de sentrale rettssosiologene i Durkheim-gruppen, professor i rettsvitenskap Emmanuel Lévy, som var spesialist i sivilrettens generelle teori. Men Rokseth vurderte Lévy som lite interessant i forhold til utvalgets planer, og rapporterte: "Jeg er ikke sikker på at han vilde passe særlig godt for Instituttet".

I sine betraktninger over tysk og engelsk sosiologi, stod Mauss på samme linje med Sommerfelt. Han hadde liten tillit til den "videnskapelige verdi" i arbeidene til "den formale tyske skoles prestasjoner", og refererte til Simmel, Vierkandt og von Wiese. Mauss var enig med Sommerfelt om at Thurnwald stod på "solidere videnskapelig grunnlag", men Mauss mente at han var en for dårlig foreleser. Med tanke på den vanskelige innenrikspolitiske situasjonen i Tyskland håpet Mauss at instituttet kunne hjelpe en ung, jødisk sosiolog ved navn Heinz Werner som hadde vært tilknyttet *Warburg Stiftung* i Hamburg. Etter den nazistiske maktovertakelsen, hadde Werner vært i kontakt med Mauss for å forhøre seg om muligheten for arbeid i utlandet. Rokseth fikk et inntrykk av Werner som en svært lovende forsker, og noterte seg Werner som en mulig kandidat for instituttet.

---

³² A-IFSK: FUs møteprotokoll 11.05.34.

³³ Korr.A-IFSK: Rapport 10.07.34 Rokseth til Stang. Dersom andre kilder ikke oppgis vil de følgende avsnittene inkludert sitater og parafraser ha denne rapporten som kilde.

Engelsk sosiologi ble karakterisert av Mauss som ”meget tvilr dig”. Den eneste engelskmann som kunne framheves etter Mauss' syn, var Bronislaw Malinowski, en forsker ”som kanskje ikke hadde den videste vitenskapelige horisonten, men som var interessant på sitt felt”. Et besøk av Malinowski kunne dessuten ha en viss PR-verdi fordi instituttet da ville få anledning til å utgi forelesningene hans. Det kunne dessuten være taktisk klokt overfor Rockefeller Foundation, som, i følge Mauss, i en årrekke hadde vært rause med økonomiske bevilgninger til Malinowskis mange prosjekter.

Mauss pekte også på et par amerikanere, men uten at disse vakte noen gjenklang hos Rokseth. Den ene var professor ved Chicago-universitetet, Charles E. Merriam, som bl. a. hadde utgitt *History of Political Science* og *Mind and Politics*. Merriam hadde en innflytelsesrik posisjon i det amerikanske vitenskapelige miljøet. Hans bror var president for Carnegie-instituttet mens han selv hadde avslått presidentstillingen i Rockefeller Foundation. Rokseth forstod på Mauss at det av diplomatiske grunner kunne være gunstig for instituttet å opprette en forbindelse til ham, men at Merriam ”kanskje ikke rangerte særlig h it som ren sociolog”. Mauss pekte videre på en annen Chicago-professor, den tidligere omtalte William F. Ogburn. Ogburn var elev og etterfølger av Franz Boas, og hørte til den såkalte historiske skolen i amerikansk kultur- og utviklings sosiologi. Mauss ga Rokseth en innføring i det store amerikanske prestisjeprosjektet *Recent Social Trends in the United States* som hadde pågått i tidsrommet 1929-1933 under Ogburn ledelse. Studien var initiert av President Hoover (”the President’s research committee on social trends”), og gjennomført med finansiering fra Rockefeller Foundation. Men Rokseth fikk inntrykk av at dette arbeidet ”kanskje var av mer umiddelbar, praktisk rekkevidde enn av streng metodologisk og vitenskapelig karakter”. Mauss’ forsøk på å oppfordre instituttet til å knytte seg til prestisjetunge og innflytelsesrike amerikanske institusjoner og personer ble ikke vurdert som viktige i denne sammenhengen. For instituttet stod ikke egenforvaltningsaspektet fram som sentralt i forbindelse med avholdelsen av denne serien. Her var det undervisningsaspektet og formidlingsaspektet ved virksomheten som skulle prioriteres. Rokseth slo videre fast i sin rapport til Stang at de andre ”tallrike” amerikanske sosiologene i særlig gad beskjeftiget seg med sosialpsykologi, og at de derfor neppe ville passe ”synderlig godt” for instituttet.

Blant egne medarbeidere foretok Mauss klare valg ved å ”insisterte på” tre kandidater, Paul Fauconnet, Francois Simiand, og Marcel Granet. Paul Fauconnet måtte være den selvskrevene representanten til å framstille ”den franske sosiologiske skoles metodologi og resultater”, og til å gi ”en dekkende og sofistisert utlegning av den franske skoles utviklingslinjer”. Videre ville han kunne gi en ”nøktern og stofmettet” framstilling av sosiologisk metodologi ved å

viser til vitenskapelige resultater på de forskjellige studiefeltene. Francois Simiand ble, i følge Rokseth, nærmest genforklart av Mauss: ”Mauss hadde ikke lovord store nok at si om ham”. Som den mest betydningsfulle nålevende representant for fransk sosiologi, måtte Simiand derfor være et førstevalg for instituttet. Simiand hadde behandlet ”forskjellige sentrale spørsmål fra den økonomiske historie sett under sosiologisk synsvinkel”, og Mauss framhevet spesielt det nylig utgitte tobinds verket *Le Salaire, L' évolution social et la monnaie* (1932), hvor Simiand hadde anlagt ”en ny betraktningssmåte som var grunnleggende i disse spørsmål”. Sosiolog og sinolog Marcel Granet ville på sin side være en ypperlig representant for ”de sosiologiske metodenes anvendelse på historisk forskning”. En forelesningsrekke i Oslo ville gi Granet en god anledning til å fremstille ”de sosiale forholds historie i Kina”, et arbeidsfelt som Mauss anså for å ha vitenskapelig rekkevidde langt utover den spesifikt kinesiske rammen.

Mauss' overveldende omtale av Simiand hadde gjort Rokseth nysgjerrig, og før hjemreisen oppsøkte han Simiand for å høre hvordan han ville stille seg til en mulig henvendelse fra det norske instituttet. Simiand hadde uten å betenke seg svart ja til dette og lansert en problemstilling som kunne være aktuell i en slik sammenheng: ”de sosiologiske sidene ved økonomiske fluktuasjoner i de siste hundreår”. Økonomiske fenomener kunne ikke forklares på et rent økonomisk grunnlag. Det man trengte var en bred sosiologisk problemstilling, noe sosialøkonomene, i følge Simiand, ikke hadde evnet å få til på en systematisk måte. I Oslo hadde forelesningsutvalget tatt kontakt med Ragnar Frisch for å få en sosialøkonomisk vurdering av Simiand. Frisch hadde meddelt utvalget at tre av Frankrikets ledende sosialøkonomer, Fr. Divisia, J. Rueff og G. Lutfalla, hadde gitt valget av Simiand ”de varmeste anbefalinger”³⁴.

Tilbake i Oslo hadde Rokseth og Sommerfelt hatt samtaler med Kittredge for å få hans vurdering av forelesningsplanene. Kittredge hadde brakt en annen sentral durkheimianer, Maurice Halbwachs, på banen og ellers gitt supplerende opplysninger til de sosiologene Mauss hadde anbefalt³⁵. Det var fortsatt noe uavklart om man skulle gå for en eventuell amerikansk representasjon. Kittredge mente Ogburn ville ha det for travelt til å kunne reise til

---

³⁴ Korr.A-IFS: Jnr 387/1934. Av disse tre var G. Lutfalla en erklært durkheimianer (Nandan 1977: Appendix B).

³⁵ Møtet med Kittredge fant sted 11.10.34. Rokseths rapport fra Paris ble gjenstand for diskusjon i utvalgsmøte 22.10.34 i følge FUs møteprotokoll. Et utkast til innstilling, ført i pennen av Sommerfelt, ble i møte 27.10.34 i uendret form lagt til grunn for den endelige innstilling som ble oversendt instituttstyret til behandling, jf. FUs møteprotokoll, 27.11.34. Planen ble godkjent av instituttstyret 08.12.34, og det formelle vedtaket om iverksettelse av en sosiologisk forelesningsserie høsten 1936 var med det fattet, jf. Styreprotokollen 08.12.34.

Europa og kastet fram som et alternativ, Radcliffe-Brown som også befant seg i Chicago-miljøet. Av administrative hensyn og av hensyn til det vitenskapelige publikum ”som vanskelig vil kunne følge for mange utlendinger på en gang”, besluttet forelesningsutvalget å begrense antallet utenlandske forelesere til tre personer. På bakgrunn av samtalene med Mauss og Kittredge stod utvalget med en liste over seks kandidater som valget måtte å stå om: Fire durkheimianere, Simiand, Fauconnet, Granet, og Halbwachs, en engelskmann Malinowski, og den skotsk- amerikanske Radcliffe-Brown.

Sosiologi definert som allmennvitenskap i et kulturfaglig landskap av spesialvitenskaper

Med utgangspunkt i innspillene fra Mauss og Kittredge utformet Sommerfelt en innstilling til instituttets styre. I en seks siders innstilling ble forelesningsplanen formulert ut. Redegjørelsen var formet som en programerklæring hvor Sommerfelt begrunnet nærmere hvilke betingelser og tilnærminger forelesningsutvalget ville sette for en sosiologisk forelesningsserie. Vi gjenfinner her de samme formuleringene som vi tidligere har sett ligge til grunn for en legitimering av fagenheten sammenlignende kulturforskning (se 2.2) og for det overordnede vitenskapelige idegrunnlaget ved instituttet (3.2-3.4). Med en sosiologisk forelesningsserie ville man sette fokus på helhetsperspektivet i kulturforskningen. Mens man tidligere hadde konsentrert seg om delaspekter ved den menneskelige kulturutvikling, ville man gjennom en serie med sosiologiske emner endelig få belyst ”de sentrale vitenskapelige spørsmål som beskjeftiger sig med menneskesamfundene som helheter, med deres egenart og med de forhold og faktorer som bestemmer deres utvikling”:

Da der imidlertid under navn av sosiologi finnes en rekke forskjellige forskningsretninger som ikke bygger på nøiaktig, empirisk utforskning av sosiale fenomener, men som går ut fra forutfattede meninger og fortaper sig i vage generaliseringer, fant man ikke å burde søke å få klarlagt de forskjellige sosiologiske retninger i sin almindelighet. Det vilde være bedre å konsentrere sig om en mere begrenset oppgave: å få belyst de sosiologiske forskninger som gjennom et inngående studium av konkret materiale søker å nå frem til en bestemt metode for forklaringen av samfunnsfenomenene og deres historie. En fremstilling av slike metodiske synspunkter vil være av den største nytte og betydning for de mange som arbeider med kulturhistoriske spørsmål i vårt land og den vil også ha en videre misjon: den vil innskjerpe nødvendigheten av å regne med den menneskelige kulturutvikling som et hele når man vil utforske enkelte sider av den. Isolerer man for sterkt de enkelte grener av kulturvidenskapen, risikerer man

ikke å få øie for det vesentlige. Spesialist arbeidet, som alltid selvfølgelig vil være nødvendig, må være et middel og ikke et mål i kulturforskningen, som i all videnskap³⁶.

Med valget av det etnologisk-sosiologiske området, mente utvalget å ha kommet fram til emner og forelesere som svarte til de fordringer som lå i denne programerklæringen. Innstillingen viet stor plass til en gjennomgang av Durkheim-gruppen og Malinowski, og Sommerfelt har her først og fremst ønsket å vise til teoretiske og metodiske fellesnevner mellom de franske sosiologenes og den engelske etnologens tilnærminger.

Durkheim og hans elever blir framhevet for å ha inntatt en dominerende plass i ”den siste menneskealders” sosiologi og etnologi:

Durkheims presise avgrensning av de sosiale fenomener og deres egenart, hans evne til å finne system i tilsynelatende heterogene elementer, hans studium av de forskjellige sosiale typer som alle har sine egne institusjonssystemer, er av central betydning for all kulturforskning. Hans synsmåter har vist sig å være i usedvanlig grad fruktbare.

Sommerfelt viste til Durkheims behandling av primitive samfunnstyper generelt og til den omdiskuterte studien av australsk religion spesielt, *Les formes élémentaires de la vie religieuse* fra 1912, som hadde vært utgangspunkt for flere store studier av Durkheims etterfølgere. For å gi en indikasjon på hvor stor internasjonal interesse Durkheim-gruppens arbeider hadde vakt, viste Sommerfelt til den fullstendige gjennoptrykkningen den originale seiren av *L'Année sociologique*. Dette framstilles av Sommerfelt som ”visstnok et enestående tilfelle i videnskapens historie”. Durkheims store innflytelse i ”spesialvidenskapene” hadde instituttet allerede stiftet bekjentskap med. Sommerfelt viste i denne sammenhengen til instituttets utgivelser av Antoine Meillets og Marc Blochs forelesninger på 1920-tallet.

I innstillingen ble det slått fast at det i første rekke var betydningen av den durkheimianske metodelæren forelesningsutvalget ønsket å få behandlet. Utvalget ønsket å innby forelesere som kunne gi ”en fremstilling av dens metode i sin almindelighet, av hvad der er utrettet ved dens hjelp, eller gjennom en behandling av et spesiellere emne å belyse dens prinsipper og arbeidsmåter”. Basert på anbefalingene kunne utvalget tenke seg en generell framstilling av metodelæren enten ved Fauconnet eller Halbwachs, mens en belysning av den sosiologiske metoden på et særkilt emne var tiltenkt Simiand.

---

³⁶ Korr.A-IFSK: Jnr. 387/1934. Innstilling fra Forelesningsutvalget (FU) til Instituttets styre (IS). Dersom andre kilder ikke oppgis vil de følgende avsnittene, inkludert sitater og parafraaser, ha denne innstillingen som kilde.

Bronislaw Malinowski framstilles i innstillingen som en av de fremste etnologer, med en særegen evne til ”å leve sig inn i laverestående samfundssystemer” og for å være sosiolog ”i videste forstand”: ”Hans hovedsyn går ut på at et samfund må studeres som en helhet, som en totalitet og at denne enhet gir bidrag til forståelse av samfundets karakter like meget som den historiske utforskning, ja mere enn denne når den isoleres om studiet av enkelte samfundselementer”. Sommerfelt la vekt på at Malinowski med utgangspunkt i dette synspunktet, stod Durkheim-gruppen svært nær, og det ville være heldig å få høre Malinowski forelese sammen med en durkheimianer. Sommerfelt gikk så langt som til å si at det kunne være vanskelig å forstå Malinowskis problemstillinger uten kjennskap til Durkheim-gruppens arbeider. Sommerfelt viste i denne sammenhengen til Malinowskis uttalelser om sitt forhold til Durkheim:

Han sier selv [...] at det efter hans mening bare er i tendensen til å undervurdere individets betydning og til å eliminere det biologiske element i den funksjonelle analysen av kulturen at Durkheims opfatning av det primitive samfund kan angripes av den nuværende etnologi. Det er bare på dette punkt at den kan trenge en utfylling³⁷.

Sommerfelt kommenterte også Malinowskis ”aggressive kampstilling til andre etnologer”, som skyldtes at han, med sine metoder og forskningsresultater, hadde kastet om på mange hevdvunne synsmåter. Men dette var forhold som ikke burde spille noen rolle for instituttet, etter Sommerfelts mening.

I innstillingen kom Sommerfelt også inn på utvalgets drøftelser av amerikansk sosiologi: ”Det vilde være av stor interesse å få representert amerikansk sosiologi, ikke minst på grunn av den store rolle sosiologien spiller som universitetsdisiplin i De forente stater og i amerikansk videnskap i det hele”. Ut fra utvalgets formål ville etnologen og sosiologen A. R. Radcliffe-Brown være av størst interesse: ”Radcliffe-Brown har som Malinowski forstått å leve sig inn i primitive samfund og studerer forskjellige typer av dem for å nå frem til en almindelig utviklingslinje. Han står i sitt grunnsyn nær Malinowski og Durkheim-gruppen”.

Spørsmålet omkring amerikanske forelesere ble reist på ny under en forhandlingsrunde i Kittredge hjem i Paris i januar 1935, men uten at det førte til noe resultat. Også Howard Becker, som bodde hos Kittredge i dette tidsrommet, deltok i diskusjonene. Becker hadde framhevet G. Lundberg og Hankins. Kittredge mente Robert Lynd ville være best egnet, mens Malinowski hadde pekt på MacIver. Mauss hadde uttalt seg i favør av Lloyd Warner. Et sterkt

---

³⁷Korr.A-IFSK: Jnr. 387/1934. Sommerfelt refererer her til Malinowskis uttalelser refr. i "Introduction" s. xxxviii I: H. Ian Hogbin (1934). *Law and Order in Polynesia* New York, Harcourt: Brace and Co.

rivaliseringsforhold mellom Malinowski og Radcliffe-Brown utelukket sistnevnte.

Malinowski ønsket ikke å samarbeidet med ham³⁸. Det utpekte seg altså ingen spesiell amerikansk kandidat og Rokseth og Sommerfelt fant ikke å kunne anbefale noen.

Førstevalget Francois Simiand som alle involverte hadde sett fram til med størst forventning døde 62 år gammel etter en kort sykdomsperiode på våren 1935. Fauconnet mente Maurcie Halbwachs, professor i sosiologi ved Strasbourg og Simiands mest framstående elev og samarbeidspartner, burde tre inn i hans sted. Men Meillet hadde frarådet dette fordi Halbwachs var for ”kjedelig” foreleser og dårlig framstiller³⁹. Heller ikke Mauss ville ”insistere” på Halbwachs. Til disse invendingene måtte Fauconnet innrømme at Halbwachs nok kunne virke ”irriterende og litet levende”⁴⁰. Sett i lys av hans ettermæle som kanskje den mest respekerte durkheimianeren ved siden av Mauss og Durkheim selv, framstår avvisningen av Halbwachs nærmest oppsiktsvekkende. Men Halbwachs ble altså vurdert og funnet uegnet for den norske serien av pedagogiske grunner. Oppmerksomheten ble i stedet rettet mot Marcel Granet og hans studier av østasiatisk føydalisme. Både Mauss og Fauconnet mente at en belysning av ”føydaliteten som allmenn sosial strukturform”, både ville tilfredstille instituttets overordnede forelesningsplan og samtidig ha forbindelse til annen forskning ved instituttet. Granet takket, i likhet med Fauconnet og Malinowski, ja til Sommerfelt og Rokseth under forhandlingen i Paris, sommeren 1935. For Granet, som hadde kommet tilbake til Frankrike fra Kina i 1919, ble det nær to måneder lange Norges-oppholdet, som innbefattet besøk også i Bergen og Tromsø, hans siste langvarige utenlandsopphold (Freedman 1975: 15).

Forelesningsserien i 1936. Noen sammenfattende perspektiver

Avholdelsen av den sosiologiske forelesningsserien i 1936 ble den siste store internasjonale serien ved instituttet. Durkheimianere hadde vært i Oslo og dominert forelesningsseriene i de to innledende seriene i 1924 og 1925, og de var i enda sterkere grad dominerende til stede ved den siste store serien i 1936. De mange ”islett” (Brodersen) av sosiologisk tematikk i

---

³⁸Korr.A-IFSK: Jnr. 20/1935. Rapport datert 20.01.35. Fra Sommerfelt til FU.

³⁹ Korr.A-IFSK: Rapport datert 20.01.35 fra Sommerfelt til FU.

⁴⁰ Korr.A-IFSK: Rapport datert 18.-20. 06.35 fra Rokseth til FU.

forelesningsseriene igjennom 1920- og 30-tallet, hadde til sist kulminert i en serie over den ”almene sosiologi”. Tidspunktet var velvalgt i forhold til et økende fokus på samfunnsvitenskap ved universitetet, og etter krigen skjedde det en rivende utvikling på dette fagfeltet ved universitetet.

Hva slags sosiologiske tilnærminger til forskningsemner ble formidlet i denne forelesningsserien? Hva fikk ”det vitenskapelige publikumet” i Oslo høre i disse forelesningene? Seriens metodologiske tilnærminger og utvalgte emneområder, slik dette ble formet gjennom føringer lagt i forslag og innstilling, gir et representativt uttrykk for sosiologiforståelsen og den sosiologiske orienteringen i dette instituttmiljøet i mellomkrigstiden. Et overordnet og grunnleggende trekk som forelesningsserien formidlet i denne sammenhengen, var forståelsen av det sosiologiske analyseperspektivet som metodisk tilnærming i kulturfagene. Sosiologiens primære oppgave i kulturforskningen var å syntetisere kunnskap i de andre kulturfagene. Denne fagforståelsen må sies å være det sentrale sosiologiske budskapet som instituttet ønsket å formidle gjennom forelesningsserien.

Den sterke durkheimianske tilknytningen som gjenspeilet seg i instituttets forskningsinteresser og sosiologiske orientering, dominerte denne forelesningsserien fullstendig i personvalg og temavalg. I tillegg til to sentrale medarbeidere fra Durkheim-gruppen, og en norsk erklært durkheimianer, hadde instituttet valgt å invitere Malinowski. Også dette valget var begrunnet ut fra durkheimianske perspektiver. Det sosiologisk-etnologiske emneområdet i et utviklingsevolusjonistisk perspektiv, bidro til formidling av sosiologiske analyser av prehistoriske og historiske samfunnssystemer og samfunnsformer- og fenomener. Instituttets sterke forankring i denne måten å oppfatte og anvende sosiologi på, bidrar til å forklare hvorfor samtidens samfunnsforhold ikke kom på dagsorden ved instituttet. Det bidrar også til å forklare hvorfor sentrale sosiologiske miljøer som arbeidet med helt andre utgangspunkter i samme tidsrom, eksempelvis Frankfurterskolen, aldri kommer på dagsorden ved instituttet. Fraværet av uttalt kjennskap til andre sosiologitradisjoner eksempelvis med utgangspunkt i Weber, Simmel, Sombart, Mannheim, må også sees i lys av dette.

Hvilke organisatoriske rammer ble lagt rundt gjennomføringen av forelesningene, og hvem ønsket instituttet først og fremst å nå med denne serien? Instituttet hadde i forkant gått bredt ut med annonseringer i landets største regionale aviser, i tillegg til hovedstadspresen. Fredrik Stangs innledning ved igansettingen av serien ble publisert i *Aftenposten*. Her framstilte han sosiologien som formidler av ”den nye vitenskapelige erkjennelsen” i kulturen:

Det er denne gangen omkring sociologien våre forelesninger kretser. Med stadig større styrke har gjennom de senere ti-års tenkning en erkjennelse trengt sig frem, at mennesket er et socialt vesen, at hele dets liv, og hele dets kultur er formet av at det lever i samfund med andre og alltid har levet i samfund. Instituttet er de siste tiår blitt preget av et nytt socialt syn. I videnskapen er det en ny erkjennelse som gjør sig gjeldende. De fire serier av forelesninger [...] vil ta den menneskelige kultur og se den i sosiologisk belysning⁴¹

Alt tyder på at man ved disse forelesningene, som ved de tidligere serier, ønsket å nå ut til et bredt interessert publikum. Samtidig var denne serien spesielt ”propagandistisk” innrettet mot universitetsmiljøene slik Sommerfelts forslag hadde gitt uttrykk for.

Forelesningene ble avholdt i Nobelinstituttet, og var gruppert i tospann med en forelesningsøkt på formiddagen og en på kvelden. Det ble avholdt ti forelesninger i hver enkeltrekke. De fire forelesningsrekkene innebar stor tematisk spennvidde, fra familiesosiologi og språksosiologi til føydalsamfunn og krig.

Ved instituttet var det knyttet store forventninger til Fauconnets forelesninger om familiens utviklingsformer, ”Les principant types de familles”, som skulle ta sitt utgangspunkt i et ufullendt arbeid Durkheim hadde etterlatt seg. Dette var materiale som Durkheim hadde framsatt i sine forelesninger, og som Fauconnet hadde viderebehandlet ved å tilføre andre problemstillinger og tilføye modifikasjoner på enkelte punkter. Her ble det satt fokus på de viktigste familietyper fra primitive samfunnsformer til moderne tid med utgangspunkt i klanen og storfamilien som grunnform. Innfallsvinkelen kom til å bestå av etnologiske, juridiske og historiske streif på forskjellige utviklingstrinn, med særlig fokus på primitive perioder og overgangsperiodene⁴². Fra klan som grunnform til ekteskapsbasert familieform (”hvordan skiller den franske familien i samtiden seg fra den ”biologiske” familie?”), ulike patriarkalske familieformer (romerske, germanske), og sameksistensen av flere familieformer i samme samfunn (slektskapsorganisasjoner i soner som i det romerske beltet og i fransk samtid). Anvendelsen av sammenlignende metode i denne forskningen var framtrædende i forelesningene. Fauconnet avsluttet sine ti forelesninger med å understreke den sammenlignende metodens nødvendige plass i sociologien, hvilke utfordringer som kunne knyttet til anvendelsen av metoden, og behovet for å videreutvikle metoden i forhold til studier innen privatsfærens sosiologi (des études de sociologie domestique)⁴³.

---

⁴¹ NBO: Konsept (løsark) i Stangs Dagbok 16/6-34 -. datert 15.09.36. ”Innledning til forelesningsserien”.

⁴² Korr.A-IFSK: Rapport datert 18.-20.06.35. Fra Rokseth til FU.

⁴³ Korr.A-IFSK: Offisielt program for forelesningene. Jf. innholdsfortegnelse over Fauconnets forelesninger.

Også Marcel Granets forelesninger over østasiatisk føydalisme var sett fram til med forventninger. Her skulle ”et gammelt og alment emne behandles i ny belysning med ny komparativ problemstilling” (Rokseth). I sine beskrivelser av samfunnsformer og kulturformer i oldtidens Kina hadde Granet ikke bare henvist til ”det sosiale” som en faktor blant flere, slik andre forskere hadde gjort. Granet hadde vist at den sosiologiske analysen var den eneste brukbare metode som kunne kaste lys over utviklingen hos et av de store kulturfolk i historien. Dette var en belysning av sosiologisk metode som ville stå i illustrerende kontrast til Malinowski og Fauconnets forelesninger, i følge Rokseth:

Han har paavist at sociologien ikke bare er anvendelig paa de de primitve folkeslag, paa ”les peuple dans histoire”, som man ofte har trodd. Jeg anser dette for viktig for vårt formaal. Granet vilde representere en anden side ved sociologien enn de to andre forelæsere og derved bidra til at gi os et saavidt fyldig billede av denne nye og originale videnskap[...] Granet vilde eventuelt gi en prøve paa sociologiens anvendelse paa et høikultivert folk⁴⁴

Særlig Fredrik Stang hadde fattet interesse for tema. Hva var Granets prinsipielle syn på føydalvesenet? Innen rettsvitenskapen hersket det en viss uklarhet på området. Hovedbetydningen av ordet syntes, i følge Stang å ligge på det offentlig rettslige området, mens det i nyere tid også hadde fått en anvendelse på helt privatrettslige jordleieformer. Stang hadde oppfordret Granet til å gi en omhyggelig forklaring av begrepet, og klargjøre om begrepet kunne anvendes på norske forhold⁴⁵. Granet tolket begrepet i vid forstand: Som en *politisk strukturform* i staten, som styreform og som ramme for viktige samfunnsfunksjoner (regjeringer, administrasjon etc.) Videre hadde han utredet føydalvesenet som *strukturform for personlige relasjoner*, dels mellom overordnete vs. underordnete (herre-vasall forholdet) og dels innen familien (den føydale familietype). Granets forelesningsrekke tok utgangspunkt i begge disse betydningene av begrepet. Med denne innfallsvinkelen var Granet innom emneområder som sammenfalt med Malinowski og Fauconnet. Hovedtyngden i Granets framstilling var østasiatiske, kinesiske fenomener men med ekskurser på europeiske forhold. Den økonomiske side ved disse samfunnsformene ble ikke belyst fordi kildematerialet på det området var lite og usikkert. Plassert i tid var framstillingen konsentrert om kinesiske

---

⁴⁴ Korr.A- IFSK: Rapport datert 23.06.35 Fra Rokseth til Stang.

⁴⁵ Korr.A-IFSK: Brev fra Sommerfelt til Rokseth 24.06.35.

samfunnsformer i århundrene før vår tidsregning, dvs. før dannelsen av det kinesiske imperium⁴⁶.

Sommerfelt forelesninger over ”De eldste sprogtypers sosiale karakter” var som nevnt ovenfor i 4.3, bygget på samme kildematerialet som Durkheim hadde anvendt i sin studie over primitive former for religiøst liv, og var en studie i sammenhenger mellom språkssystem og samfunnssystem. Sommerfelt beskrev først arantaenes geografiske, kulturelle og sosiale forhold og deretter språkets lydsystem og formelle system. Arantaenes ordforråd ble deretter analysert som uttrykk for samfunnsorganisasjon og forestillingsliv⁴⁷. Sommerfelts konklusjoner på språkområdet var i overensstemmelse med Durkheims konklusjoner på det religiøse området (se 4.3).

Malinowski var siste foreleser ut i denne serien. Hans forelesninger hadde fått tittelen ”The International or Intertribal Relations in Primitive Societies”, og var en belysning av forskjellige sider ved det ”dødelige” fenomenet krig. Malinowski problematiserte forestillinger rundt krig forstått som en ”biologisk” nødvendighet og krig som en ”kulturell konstruktiv kraft”. Komparative studier hadde vist at krig ikke hadde biologisk fundering. Krig var ikke et uttrykk for menneskets nedarvede aggressivitet. Konstruktiv og kulturell kreativ krigføring var et reelt nytt fenomen i den menneskelige evolusjonen. Erobringskriger kunne dateres tilbake til neolittisk tid eller kanskje til tidlig bronsealder. Når det gjaldt den økonomiske funderingen av krig, fantes det ikke grunnlag for å hevde at krig var forårsaket av kapitalistisk økonomi, i følge Malinowski. Som kulturelt fenomen var krig like forbigående og tilfeldig som slaveriet. Sterkt oppfordret av Fredrik Stang markerte Malinowski en fredspolitisk avrundning av sin forelesningsrekke, som var en appell ut til den spente politiske situasjonen i Europa: Dersom vår sivilisasjon skulle overleve måtte dette innebære en avskaffing av krig gjennom full avvæpning av individuelle stater⁴⁸. For Stang hadde fredsbudskapet som lå i Malinowskis forelesninger stor betydning. Han gikk så langt som til å diktere Malinowski i valg av tittel på forelesningene for å forsikre seg om at disse

---

⁴⁶ Korr.A-IFSK: Rapport datert 01.07.35 Fra Rokseth til FU. Offisielt program for forelesningsserien. Jf innholdsforetegnelsen over Granets forelesninger.

⁴⁷ Korr.A-IFSK: Offisielt program for forelesningsserien. Jf. Innholdsfortegnelsen over Sommerfelts forelesninger.

⁴⁸ Korr.A-IFSK: Offisielt program for forelesningsserien. Jf. Innholdsfortegnelsen over Malinowskis forelesninger.

ikke ble innholdsmessig endret⁴⁹. Fredsbudskapet i Malinowskis forelesninger hadde vært annonsert på forhånd, og 7. oktober, som var andre dag under Malinowskis forelesninger, gikk Stang ut i *Aftenposten* med en kronikk om ”Videnskap og Fred”. Malinowskis forelesninger knyttes her tett til instituttets fredsskapende arbeid⁵⁰.

”vor opgave i verden er da virkelig paa fredens veier og paa tankens områder”

Den spente utenrikspolitiske situasjonen utover på 1930-tallet hadde bidratt til å aktualisere relasjonen mellom fredsskaping og instituttets virksomhet i denne forelesningsserien. Det sterke fredsengasjementet hos Stang gjenspeilet seg i hans to parallelle stillinger i perioden 1922-1941 som henholdsvis leder ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning og som leder for Nobelkomiteen. Som pekt på i 4.2 bekjente Stang at den vitenskapelig funderte ”allfolkelige” innstillingen, med dets vern mot krigens ”smittestoffer”, dannet et utgangspunkt for fredsengasjementet. Utvilsomt har hans institusjonelle tilknytning til fredskomiteen også hatt en sterk påvirkning på hans faglige virksomhet.

Valget av Nobelinstituttet som tilholdssted for instituttets aktiviteter var en klar markering av forbindelsen mellom de to institusjonene, noe Stang gjorde oppmerksom på i sitt innledningsforedrag til instituttets åpning: ”Den politiske side av instituttets karakter akcentuerer vi derved at vi har søkt hus i Nobelinstituttet. Nobelkomiteen har da også i full anerkjennelse av slektskapet mellom Nobels fredstanke og instituttets program gitt husrum for våre forelesninger” (Stang 1925: 17).

To viktige støttespillere for Stang med et sterkt fredspolitisk engasjement var L. M. Mowinckel og Koht. Begge var medlemmer i Nobekomiteen i denne perioden. Koht var i tillegg utsending til Folkeforbundet fra 1925 og representerte dermed et bindeledd mellom ”den aandelige liga”, Instituttet for sammenlignende kulturforskning og ”den politiske liga”, Folkeforbundet, som vi har sett stod sentralt i Stangs argumentasjon (3.2). I 1926 fikk Stang bruk for denne forbindelsen i et anliggende som relaterte seg direkte til instituttets fredsskapende prosjekt i det internasjonale vitenskapssamfunnet.

---

⁴⁹ Korr.A-IFSK: Jf. Brevkorrespondanse mellom Malinowski (B.M) og Stang (F.S): Fra B.M til F.S datert. 16.03.36, fra F.S til B.M. datert 03.04.36. Brev fra B.M til F.S datert 08.05.36 og fra F.S til B.M datert 14.05.36.

⁵⁰ NBO: Jf. Stangs Dagbok 16/6-34 - . Avisutklipp og konsept.

I mars 1926 henvendte Franz Boas seg til Stang for å uttrykke sin bekymring over måten Folkeforbundet håndterte det tyske medlemskapsspørsmålet på, og for å oppfordre det norske instituttet til å foreta seg noe rundt denne problemstillingen. Folkeforbundet forhandlet med tyskerne om betingelser for inntreden i organisasjonen i dette tidsrommet, og i september dette året ble den tyske nasjonen opptatt som medlem. Boas setter sin bekymring i sammenheng med den fortsatte etnosentrismen i det internasjonale vitenskapssamfunnet. Om dette skriver Boas:

I feel very much concerned on account of the outcome of the squabbles in the League of Nations in regard to the matter that we discussed several times last summer. I presume there will be a strong inclination to tie up the admission of the Germans to the Brussels Academies with their entry into the League of Nations. This might have been justifiable if everything in Geneva had gone smoothly, but in view of the jutility of what is being done there, I think stronger steps should be taken to end the disgraceful indications in the International Academies. I hope that you and your colleagues may see fit to take the most energetic steps which you contemplated last summer. I fear that unless something is done to remedy the situation, that a unification of science will become more and more difficult⁵¹.

Oppdraget fra Boas ble sendt videre til Halvdan Koht for oppfølgende behandling⁵².

Etnosentrismen i vitenskapsmiljøene vedvarte, slik Mertons studier rundt tematikken har vist, gjennom hele mellomkrigsperioden (se 2.1). Med utgangspunkt i håndteringen av spørsmålet knyttet til tysk representasjon ved den sosiologiske forelesningsserien i 1936, kan man spørre om instituttet selv bar preg av slike holdninger. Den innenrikspolitiske situasjonen i Tyskland i 1934, da instituttets vurderinger rundt dette spørsmålet ble foretatt, hadde fått konsekvenser for jødiske vitenskapsmenn. Men det øvrige tyske vitenskapelige miljøet var ikke utsatt for sanksjoner fra makthaverne på dette tidspunktet. Eksisterte det en frykt ved instituttet for hvilke reaksjoner en tysk vitenskapelig representasjon i Oslo ville kunne medføre for instituttet og for serien? Dette spørsmålet kan stilles.

Nazistenes inntog i Østerrike medførte at Stang, i 1938, fikk en spesiell underhånden henvendelse fra Bronislaw Malinowski som vedrørte en mulig fredspris- nominasjon. Sigmund Freud, var utkastet fra Wien av nazistene, og hadde tatt opphold i London, og nå ville en gruppe ”utmerkede” mennesker gjerne nominere ham til Nobelprisen. Malinowski anga som begrunnelse at Freud hadde gitt store bidrag til forståelsen av den menneskelige natur og gjennom det, til mestring av menneskelig virksomhet. Var det noen mulighet for at

---

⁵¹NBO: Fredrik Stangs brevsamling nr. 374. Brev fra Boas til Stang datert 18.03.26.

en slik henvendelse overhodet ville bli tatt i betraktning dersom den ble forelagt Oslo-komiteen?⁵³. På diplomatisk men bestemt vis, og på tysk språk slik at Freud kunne lese det selv, avviste Stang denne muligheten⁵⁴. I henhold til Nobelprisens statutter ville ikke professor Freud ha noen nominasjons- sjanser siden hans arbeid ikke hadde vært fredssaken direkte til hjelp.

Relasjonen mellom fredsskaping og vitenskap var en eksistensberettigende betingelse ved instituttet. Dette forholdet kan sees som et ledd i en særegen norsk vitenskapsbasert fredstradisjon, med utspring i vitenskapsmannen Alfred Nobels testamentariske gaver og innstiftelsen av Nobels Fredspris. Denne koblingen mellom fredsarbeid og samfunnsforskning kom også til å stå sterkt i etterkrigstiden hos de nye frontfigurene i sosiologifaget, i særlig grad hos Vilhelm Aubert og hos Johan Galtung. Galtungs engasjement kom sterkt til uttrykk i arbeidet med opprettelsen av Fredsforskningsinstituttet (PRIO) og dannelsen av *Journal of Peace Research*, mens Auberts fredsengasjement er dokumentert blant annet ved hans bidrag i debattboken *Tenk en gang til. Tanker om fred og nedrustning* (1952).

---

⁵²NBO: Fredrik Stangs brevsamling nr. 374. Brev fra Stang til Koht datert 16.04.26.

⁵³ Korr.A-ISKF. Brev fra Malinowski til Stang datert 06.08.38.

⁵⁴ Korr.A- ISKF Brevkonsept datert Geilo i august 1938.

5. AVSLUTTENDE KOMMENTAR TIL SPØRSMÅLSSTILLINGEN

Jeg avrunder denne avhandlingen med en kort kommentar knyttet til *Universitetets Plankomité for Samfunnsforskning* som ble nedsatt av det Akademiske Kollegium i 1938. Komiteen hadde fått i oppdrag å ”opta til utredning spørsmålet om samfunnsforskningens videre utvikling og fremtidige ordning i Norge”⁵⁵. Selve komité- innstillingen som ble avlevert 7. mars 1940, har det ikke vært mulig å gjenfinne i forbindelse med denne undersøkelsen (jf. 1.3). Komiteens forslag til organisering er kort beskrevet i Brodersen (1986: 18-19). Den framtidige organiseringsstruktur tok utgangspunkt i en integrert instituttmodell med et sosiologisk hovedinstitutt og to underliggende spesialinstitutter for henholdsvis økonomi og statsvitenskap. Modellen gjenspeilet et syn på sosiologien som ”overordnet og samlende i forhold til de andre samfunnsfagene”, skriver Brodersen (s.19). Alf Sommerfelt og Peter Rokseth var begge medlemmer av komiteen, og Brodersen framhever Rokseth som initiativtakeren til denne organiseringsmodellen.

På basis av Brodersens beskrivelse, kan det slås fast at komiteen har arbeidet seg fram til en organiseringsmodell som har lagt tett opp til den sosiologiske orientering som ble forfektet ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning i mellomkrigstiden, slik dette er dokumentert i denne avhandlingen. Ut fra en oppfatning om sosiologi som vitenskapen om menneskesamfunnene som helheter, var sosiologiens hovedoppgave å syntetisere kunnskap fra de øvrige fagene. Det sosiologiske analyseperspektivet skulle på denne måten være en metodisk tilnærming i andre fag. Denne sentrale oppfatningen ved instituttet var grunnleggende forankret i durkheimiansk sosiologi. Komiteens innstilling som ble distribuert like før krigen, utløste ingen oppfølgende tiltak etter fredsslutningen. En epoke i sosiologifaget i Norge kan med dette urealiserte forslaget sies å ha kommet til en avslutning.

I denne avhandlingen har jeg sett nærmere på hvordan og i hvilken grad Instituttet for sammenlignende kulturforskning kan sies å ha hatt relevans for den norske sosiologihistorien. For å belyse dette forholdet har jeg pekt på flere vesentlige trekk ved vitenskapssyn og virksomhetsforståelse ved instituttet slik dette fortolkes og iverksettes av dets sentrale aktører og bidragsytere, og vist til instituttets internasjonale forbindelser og tilknytningspunkter som berører denne spørsmålsstillingen.

---

⁵⁵ RA: Universitetets Hovedarkiv 40 A. Forhandlingsprotokoller, 1936-1940. Journal nr. 59.

Sosiologi var i denne instituttsammenhengen i stor grad ensbetydende med durkheimiansk sosiologi. Denne avhandlingen har dokumentert klare forbindelseslinjer mellom denne norske vitenskapelige nyetableringen i mellomkrigstiden og et av de dominerende sosiologiske miljøene internasjonalt i denne perioden, Durkheim-gruppen. Forbindelsene mellom Durkheim-gruppen og det norske instituttet har i hovedsak kommet til uttrykk på fire forskjellige måter; for det første, i vitenskapssyn, organiseringsformer og arbeidsfelter, for det andre i sosiologiforståelsen ved instituttet, for det tredje gjennom personlige relasjoner mellom norske aktører og durkheimianere, og for det fjerde gjennom et formelt samarbeid mellom det norske instituttet og Durkheim-gruppen. Med utgangspunkt i denne relasjonen, og i tråd med en durkheimiansk sosiologiforståelse, har sosiologien i denne perioden vokst fram innenfor andre fag. Sosiologi har ut fra dette i første rekke vært ansett og anvendt som en metodisk tilnærming i de etablerte kulturfagene.

Mellom faget sosiologi og det allmennvitenskapelige syntetiserende siktemålet som ble lagt til grunn for fagenheten sammenlignende kulturforskning fantes det en nær forbindelse. De øvrige fagene i denne konstellasjonen som utgjorde den sammenlignende kulturforskningen hadde enkeltfenomener og spesielle samfunnsproblemer som primær beskjeftigelse. Helhetsperspektivet som dette målet fordret, å se alle kulturfenomener i sammenheng, lå til sosiologiens kjerneoppgaver: Å belyse de sentrale vitenskapelige spørsmål som beskjeftiget seg med det menneskelige samfunn som helheter. Samfunnsbehov og funksjonsforhold ble sentrale sosiologiske stikkord i den sammenlignende kulturforskningen. Denne samfunnsstrukturelle vektleggingen må sees i sammenheng med den metodiske nyorienteringen som den materialistiske historieoppfatningen brakte inn i eldre norsk historieforskning i samme tidsrom, og som influerte på instituttets aktiviteter i stor grad.

Den rådende sosiologiforståelsen ved instituttet må sees i relasjon til forskningens kontekst og i sær til de forskningstradisjoner som vitenskapssynet og virksomhetsforståelsen var forankret i. Sosiologifagets slektskap til andre kulturfag må også sees innenfor disse rammene. Jeg har i denne avhandlingen pekt på to forskningstradisjoner som aktivitetene ved instituttet må sees i lys av. Det gjeldende synet på forskningens oppgaver, resultater og perspektiver var grunnleggende formet av det klassisk positivistiske vitenskapsidealet med dets vektlegging på lovforklaringer av årsakssammenhenger i kulturen og samfunnet etter nomologisk-deduktivt mønster. Instituttets politiske prosjekt, med betoningen av samfunnsforbedrende, solidariske og fredsskapende visjoner for verdenssamfunnet og vitenskapssamfunnet hadde også en klar forankring i dette positivistiske vitenskapsidealet.

De faglige, analytiske og metodiske tilnærmingene ved instituttet var forankret i to forskningstradisjoner man vanligvis vil karakterisere som motsatser, henholdsvis den evolusjonistiske forskningstradisjonen og den funksjonalistiske forskningstradisjonen. Vi kan med utgangspunkt i dette med rette hevde at instituttet opererte i en brytning mellom eldre og nyere orienteringer i kultur- og samfunnsforskningen. Som denne avhandlingen har påpekt i en rekke sammenhenger var kimen til et ”moderne” sosiologisk systemorientert samfunnssyn latent til stede i den tradisjonelle evolusjonsbaserte og elementorienterte utviklingstenkningen som hadde sin fundering i 1800-tallets samfunnstenkning. I mellomkrigstiden var disse evolusjonistiske og funksjonalistiske perspektivene på forskningen integrert i vitenskapssyn og virksomhetsforståelse, og den tette relasjonen mellom etnografi, etnologi og sosiologi må forstås i lys av dette. Utviklingen bort fra en diakron utviklingsbasert flerfaglig samfunnsanalyse til synkron funksjonalistisk samfunnsanalyse etter krigen får en tilsvarende splittende innvirkning på relasjonene mellom de tre kjernefagene innenfor den sammenlignende kulturforskningen, og på forståelsen av det enkelte fagets egenart og egenutvikling. Den gradvise overgangen som betegnelsen etnososiologi representerte ble en høyst midlertidig overgangsform med røtter i en sosiologiforståelse som baserte seg på denne svinnende tverrfagligheten. Sverre Holm representerer fagpersonen med en dobbel forankring i den eldre og den nye sosiologitradisjonen, opptatt av å utvikle en nyinstitusjonalisert samfunnsvitenskap på fagets egne premisser, samtidig som det flerfaglige engasjementet ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning ble opprettholdt.

I Norge går fagbetegnelsen sosiologi fra å bety en metodisk og analytisk tilnærming i en kulturhistorisk utviklingsbasert samfunnsforskning i mellomkrigstiden til å betegne et autonomt samfunnsfag med en grunnleggende samtidsorientering i samfunnsforskningen i etterkrigstiden. Fra en forankring i fransk durkheimiansk sosiologitradisjon med en vekt på sammenlignende utforskning av arkeologiske, historiske og etnografiske data innenfor evolusjonistiske utviklingsrammer, forankrer det norske sosiologifaget seg i amerikansk sosiologitradisjon med en logisk-positivistisk tilnærming til samtidsdata om samfunnsinstitusjoner - og fenomener.

I 2.3 har jeg vist til noen utviklingslinjer ved instituttet i etterkrigstiden, og det må sies å være bruddene med mellomkrigstiden som er det mest framtrædende utviklingstrekket både når det gjelder vitenskapssyn, virksomhetsforståelse og aktivitetsnivå. Men mens den yngre generasjon ble opptatt av å dyrke det enkelte samfunnsfagets egenart, fantes det representanter for den eldre generasjon som fortsatt var opptatt av å holde Stangs vitenskapelige grunntanke i hevd. I Dagbladets spalter i 1956 oppstod det en kontrovers om den sammenlignende

kulturforskningens målsettinger, og om instituttet fremdeles kunne sies å forfekte Stangs ideer. Kritikken og avisdebatten ble reist av filologen professor Lorentz Eckhoff (1884-1975) og det hele kulminerte flere år etter, i 1970, med Eckhoffs forslag til Kirke- og undervisningsdepartementet om å opprette et nytt institutt hetende "Instituttet for Syntese". Dette nye instituttet skulle ha en gjenkjennelig Stangsk formulering som formålparagraf som Eckhoff mente det opprinnelige instituttet ikke hadde evnet å realisere: "at ut av alle de spredte enkeltforskninger i menneskets kulturliv en stor syntese kan reise seg, et samlende syn på alle folkeslags og alle tiders kulturutvikling" (jf. Stang 1931)⁵⁶. Det var strukturtankegangen relatert til Fredrik Stang syntetiserende helhetstanke og evolusjonistisk utviklingssyn som Eckhoff etterlyste som plattform for instituttets arbeid. Forslaget ble sendt på høring fra KUD til HF- fakultetene ved universitetene i Oslo og Bergen og høringsuttalelsene reflekterte en sympatisk innstilling til Eckhoffs "integrasjonstanke" og til et behov for større vektlegging på det brede tverrfaglige samarbeidet. Men samtlige høringsinstanser avviste forslaget om opprettelse av "Institutt for Syntese".

Kom instituttets aktører og virksomheter til å sette spor etter seg i det nyetablerte sosiologifaget? Vi har pekt på forbindelsen mellom Holm og instituttet, i første rekke knyttet til virksomheten ved bondesamfunnsavdelingen. Sverre Holm var også nært knyttet til Alf Sommerfelt, og Sommerfelts syn på språk og sosiologi, samt hans tilknytning til Durkheim-sosiologien gjenspeilet seg i Holms forelesninger over sosiologiens historie på 1970-tallet. I denne serien viet han en hel forelesning til en detaljrik gjennomgang av språksosiologien med utgangspunkt i Durkheim, Meillet og Sommerfelt. Holm la spesielt vekt på å vise paralleller mellom språkbeskrivelser og "beskrivelsen av de "vesentlige", spesifikke, egne og eiendommelige kjennemerkene ved en sosial kjensgjerning, altså en institusjon, hos Durkheim" (Holm 1974: 6. forelesning 10.oktober 1973).

I sin lærebok for grunnfagsstudentene, *Sosiologi. Sosialt samspill I*, fra 1979 har Aubert viet et kapittel til språksosiologiske forhold, kalt "Språk og kommunikasjon". Her, ved utgangen av 1970-tallet, finner vi kun en fotnotereferanse til Sommerfelts *Språk og samfunn* fra 1934 i tilknytning til et underkapittel om "Språket som sosialt bestemt" (Aubert 1979: 287).

---

⁵⁶ A.Korr-ISFK. Jf Lorenz Eckhoff: "Forslag til opprettelse av et Institutt for Syntese ved Universitet i Oslo", datert mars 1970.

KILDELISTE

Amundsen, Leiv (1972). Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1972. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.

Amundsen, Leiv (1961). Universitetet i Oslo 1911-1961. Bind I Oslo: Universitetsforlaget.

Amundsen, Leiv (1961). Universitetet i Oslo 1911-1961. Bind II Oslo: Universitetsforlaget.

Aubert, Vilhelm (1979). Sosiologi 1. Sosialt samspill. Oslo- Bergen - Tromsø: Universitetsforlaget.

Ben-David, Joseph (1977). Centers of Learning: Britain, France, Germany, United States. New York: McGraw-Hill.

Berg, Paal (1943). "Minnetale over Professor Fredrik Stang". I: Det norske Videnskaps-akademiets årbok 1942 Xa3: 33-39. Oslo: A. W. Brøggers Boktrykkeri AS.

Besnard, Philippe (ed.) (1983). The Sociological Domian. The Durkheimians and the Founding of French Sociology. London: Cambridge University Press.

Beyer, Edvard m.fl (red.) (1981). Verdens litteraturhistorie: Bind 11. Mellomkrigstiden (1920-1945): 387-388. Oslo: J. W. Cappelens Forlag AS

Bjørklund, Tor (1990). "Streiflys over norsk samfunnsforskning. Førkrigsgenerasjonens sosiologi". I: Tidsskrift for samfunnsforskning 31: 47-52.

Bloch, Marc [1930] (1931). "Et senter for kulturutvikling. Instituttet for sammenlignende kulturforskning i Oslo". I: Fredrik Stang, Beretning inntil sommeren 1931. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Boudon, Raymond (1986). Theories of Social Change. A Critical Appraisal. Cambridge: Politiy Press.

Boudon, Raymond (1994). The Art of Self-Persuasion. The Social Explanation of False Beliefs. Cambridge: Polity Press.

Boudon, Raymond (1995). Should one still read Durkheims Rules after one hundred Years? I: Schweizerische Zeitschrift für Soziologie. Vol 21 (3): 559-573.

Boudon, Raymond (2001). The Origin of Values. Sociology and Philosophy of Beliefs. London: Transaction Publishers.

Boyer, Ernest L. (1990). Scholarship Reconsidered. Priorities of the Professoriate. New York: Princeton.

Brock-Utne, Albert (1938). Studiet av primitive folk. Samfundsliv og religion. Oslo: Olaf Norlis Forlag.

Brodersen, Arvid (1986). "Sosiologi som universitetsfag i Norge: En historikk". I: Sosiologi i dag 4/1986: 1-20.

Bryant, Christopher G. A. (1985). Positivism in Social Theory and Research. New York: St. Martin's Press.

Bull, Edvard (1929). Sammenlignende studier over bondesamfundets kulturforhold, Et arbeidsprogram, Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie C II-2, Oslo: H. Aschehoug & Co.

Bull, Edvard (1933). Historie og politikk/ Edvard Bull. Artikler i utvalg ved Johan Schreiner. Oslo: Tiden.

Burke, Peter (1990). The French historical revolution: the Annales school, 1929-89. Stanford, California: Stanford University Press.

Brøgger, Waldemar Christopher (1911). "Vort Universitet. dets Midler og dets Maal". I: W. C. Brøgger. Avisutklipp og særtrykk. VII. B. V. 1906-1936. Nasjonalbiblioteket.

Camic, Charles and Neil Gross (2001). "The New Sociology of Ideas". I: Judith R. Blau (ed.). The Blackwell Companion to Sociology. Cambridge: Blackwell.

Castberg, Frede (1941). "Fredrik Stang". I: Samtiden nr. 52: 600-604. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Clark, Burton R. (ed.) (1993). The Research Foundations of Graduate Education. Germany, Britain, France, United States, Japan. Berkely. Los Angeles. Oxford: University of California Press.

Collett, John Peter (1999). Historien om Universitetet i Oslo. Oslo: Universitetsforlaget.

Dahl, Hans Fredrik (2006). "Historien på vei mot idéhistorie?". I: Fredrik Engelstad, Even Lange, Helge Pharo og Erik Rudeng (red.): Demokratisk konservatisme. Frihet. Fremskritt. Fred. Festskrift til Francis Sejersted på 70-årsdagen. Oslo: Pax Forlag AS.

Dahl, Ottar (1974). Historisk materialisme. Historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Dahl, Ottar (1976). Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre. Oslo: Universitetsforlaget.

Durkheim, Émile [1912] (1976). The elementary forms of the Religious life, introduction by Robert Nisbet, London: George Allen & Unwin Ltd, second edition.

Johnny Elling (1961). Universitetet i Oslo 1911-1961. I: Leiv Amundsen: Universitetet i Oslo 1911-1961 II. Oslo: Universitetsforlaget.

Fink, Hans (1982). "Et hyperkomplekst begeb. Kultur, kulturbegrep og kulturrelativisme I. I: Hauge, Hans og Henrik Horstbøll (red.): Kulturbegrepets kulturhistorie, Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Freedman, Maurice (1975). "Introductory Essay. Marcel Granet, 1884-1940. Sociologist". I: The Religion of The Chinese people/ Marcel Granet; translated and with an introduction by Maurice Freedman. Oxford: Blackwell.

Geiger, Roger L. (1975). "The institutionalization of sociological paradigms: Three Examples from early French Sociology". I: Journal of the History of Behavioral Science 11: 235-245.

Geiger, Roger L. (1986). To Advance Knowledge. The Growth of American Research Universities, 1900-1940, New York: Oxford University Press.

Gurvitch, Georges og Moore, Wilbert E. (red.) (1945). Twentieth Century Sociology, New York: The philosophical Library.

Hagerup, Francis (1901). "Til retsvidenskabens metode". I: Utvalgte mindre juridiske afhandlinger. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Hagerup, Francis (1913). "Det psykologiske Grundlag for Retten". Et foredrag holdt i Christiania Videnskabselskab ved dets Aarsfest den 3 Mai 1906. I: Utvalgte mindre juridiske afhandlinger. Anden samling. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Haugen, Einar (1966). "Alf Axelssøn Sommerfelt". I: Language. Journal of the Linguistic Society of America. Vol. 42: 612-614

Hestmark, Geir (1999). Vitenskap og Nasjon. Waldemar Christopher Brøgger 1851-1905, Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Holck, Per (1990). Den fysiske antropologi i Norge. Fra Anatomisk Institutt historie 1815-1990, UiO, Oslo: a.s Joh. Nordahls Trykkeri.

Holm, Sverre (1974). Sosiologiens historie. Forelesninger til sosiologi grunnfag høsten 1973 og våren 1974. Arbeidsnotater nr.2. Universitetet i Oslo. Instituttet for sosiologi.

Holmsen, Andreas (1940-42). "Nye metoder innen en særskilt gren av norsk historieforskning". I: Historisk Tidsskrift b. 32: 27-45.

Holmsen, Rigmor Frimannslund (1999). "Comparative studies of Peasant Communities in Norway. A personal research account. I: Norsk geografisk Tidsskrift Vol. 53: 161-166.

Holmås, Linda (2001). "Om proveniensforhold og ordningsprinsipper i Sosialdepartementets etterkrigsarkiver". I: Norsk Arkivforum nr.16: 68-82.

Jones, Robert Alun (1986). Emile Durkheim: an introduction to four major works. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications.

Jones, Robert Alun (1999). *The Development of Durkheim's Social Realism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kalleberg, Ragnvald (1982). "Litteratur om kvalitative metoder. Rapport fra feltarbeid i bibliotek". I: Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg (red.) *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kalleberg, Ragnvald (1992). *Konstruktiv Samfunnsvitenskap. En fagteoretisk plassering av "aksjonsforskning"*. Universitetet i Oslo: ISO Rapport nr. 24.

Kalleberg, Ragnvald (1994). "Et fag mellom tradisjon og visjon. Institutt for sosiologi 1963-1993". I: Ragnvald Kalleberg (red.) *SV-fakultetet ved universitet i Oslo 1963-1993*. Universitetet i Oslo: ISO Rapport nr. 13: 121-176.

Kalleberg, Ragnvald (1996). *Om vitenskapssosiologi, vitenskapsstudier og anbefalt tilleggs- litteratur*. ISO januar 1996, upublisert notat.

Kalleberg, Ragnvald (1996a). "Forskningsopplegget og samfunnsforskningens dobbeltdialog". I: Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg (red.) *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kalleberg, Ragnvald (2005). Kapitlene 1-7, 11, 12. I: Fredrik Engelstad, Carl Erik Grennes, Ragnvald Kalleberg og Raino Malnes, *Introduksjon til samfunnsfag*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Kalleberg, Ragnvald (2000). "En knippeinstitusjon mellom tradisjon og visjon. Institutt for sosiologi ved Universitetet i Oslo 1950-2000". I: *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 4: 639-667.

Kalleberg, Ragnvald (2000a). "Universities: Complex Bundle Institutions and The Project of Enlightenment". I: *Comparative Social Research*, Vol. 19: 219-255.

Kalleberg, Ragnvald (2006a). *Sociologists as Public Intellectuals in the Norwegian Project of Enlighment*. Paper.

Kalleberg, Ragnvald (2006). *A Reconstruction of the Ethos of Science*. (To be published in *Journal of Classical Sociology* 2007/2).

Kalleberg, Ragnvald (2006b). *Ludvig Holberg (1684-1754): The First Norwegian sociologist*. (Unpublished manuscript)

Klausen, Arne Martin (1990). *Antropologiens historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Klausen, Arne Martin (2001). "Utviklingstanken innen sosialantropologien". I: Mai Britt Guleng og Kjell M. Paulssen (red.) *Utviklingsteorier og historiesyn. 15 vitenskapshistoriske studier*. Forum for universitetshistorie, UiO. Skriftserie I: 203-214. Oslo: Unipub Forlag.

Klepp, Asbjørn (1990). "Studenten som kom før faget. Rigmor Frimannslund – den første magister i norsk etnologi". I: *Norveg. Tidsskrift for folkelivsgranskning* 33:133-144. Oslo: Universitetsforlaget.

Knoph, Ragnar (1934). *Oversikt over Norges Rett*. Oslo: Nationaltrykkeriet.
Knudsen, Trygve (1963). *Minneord om Magnus Olsen*. I: *Maal og Minne 1962-1963*: 1-2. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Kronen, Torleiv (1985). *Ut over grensene. Norske vitenskapsmenn i Frankrike 1150-1940*. Oslo: Aventura forlag.

Kyllingstad, Jon Røyne (2004). *Kortskaller og langskaller. Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Oslo: Scandinavian Academic Press/ Spartacus Forlag AS.

Lehmann, Winfred (1992). *Historical Linguistics: an introduction*, Third edition. London and New York: Routledge.

Levi-Strauss, Claude (1945). "French sociology". I: George Gurvitch og Wilbert E. Moore (eds.) *The twentieth century sociology*. New York: The Philosophical Library.

Liestøl, Knut (1925). "Jamförande folkeminnegranskning ved Instituttet". I: Stang, Sommerfelt, Liestøl og Qvigstad: *Fire innledningsforelesninger. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. SER. A. 1a*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Lindbekk, Kari (1970). *Fredrik Stang og drømmen om ett stort samlingsparti*, Oslo: Minerva forlag.

Lowie, Robert H. (1937). *The History of Ethnological Theory*. New York: Rinehart & Company, Inc.

Lukes, Steven (1973). *Émile Durkheim. His life and work. A Historical and Critical Study*, London: Allen Lane The Penguin Press.

Lundberg Georg, Read Bain, Nels Anderson (1929). *Trends in American Sociology*. New York: Harper.

Lübcke, Paul (red.) (1990). "Frankfurterskolen". I: *Politikens filosofi leksikon*. København. Politiken Forlag.

Madsen, K. B. (1972). *Psykologiens historie. Fra spekulativ filosofi til eksperimentell vitenskap*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Malinowski, Bronislaw (1939). "The Group and the Individual in Functional Analysis". I: *American Journal of Sociology*. Bd. 44.

Marstrander, Carl (1949). "Magnus Olsen". I: *Norsk Biografisk Leksikon* b. X: 463-467. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Marthinsen, Jørgen H. (1999). Arkivteori – en innføring. Manuskriptversjon, Arkivkunnskap UiO.

Mauss, Marcel [1930] (1983). "An intellectual self-portrait". I: Besnard, Philippe (ed.). *The Sociological Domian. The Durkheimians and the Founding of French Sociology*. London: Cambridge University Press.

Meillet, Antoine [1925] (1970). *The Comparative Method in Historical Linguistics*. Paris: Librarie Honoré Champion, Éditeur.

Mjøset, Lars (1991). *Kontroverser i norsk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Merton, Robert K. (1968). "Science and Social Order". I: *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.

Merton, Robert K. (1968). "Science and Democratic Social Structure". I: *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.

Nandan, Yash (1977). *The Durkheimian School. A Systematic and Comprehensive Bibliography*. London: Greenwood Press.

Nandan, Yash (ed.) (1980). *Emile Durkheim: Contributions to L'Année Sociologique*. New York: The Free Press.

Nicolaisen, Johannes (1963). *Primitive Kulturer. Nogle hovedtræk af etnologiens historie*. København: Munksgaard.

Nilsson, Nils (1983). *Arkiv i förvandling. Studier i arkivens teori och tillgänglighet*, Solna: Nordiska Bokhandelns Forlag.

Næs, Olav (1965). "Alf Sommerfelt". *Minnetale i Fellesmøte 13de desember 1965*. I: D.K.N.V.S.forhandlinger, BD 38, NR 30: 135-139. Oslo: Det norske Videnskaps-Akademiet.

Olsen, Magnus (1926). *Ættegård og Helligdom. Norske stedsnavn socialt og religionshistorisk belyst*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Otto, Solveig (1965). *Report on the Activities of the Institutet for Comparative Research in Human Culture in the Years 1955-1965*. Oslo: Universitetsforlaget.

Palmer R. R. og Colton Joel (1984). *A History of the Modern World since 1815*. Sixth ed. New York: Alfred A. Knopf.

Paroli, Teresa (1994). *Om Alf Sommerfelt, Antoine Meillet og germanistikken. Avhandlinger/ Det norske videnskaps- akademi. II. Hist-filos. klasse. Ny serie, no. 20*. Oslo: Det norske Videnskaps- Akademiet.

Peel, J. D. Y (1992). *Herbert Spencer. The Evolution of a Sociologist*. Aldershot: Gregg Revivals.

Pound, Roscoe (1945). "Sociology of Law". I: Georges Gurvitch og Wilbert E. Moore, (eds.). *Twentieth Century Sociology*. New York: The philosophical Library.

Qvigstad, Just Knud (1925). "Institutets opgaver for den lappiske kulturforskning". I: Stang, Sommerfelt, Liestøl og Qvigstad: Fire innledningsforelesninger, Instituttet for sammenlignende kulturforskning, SER. A. 1a., Oslo: H. Aschehoug & Co.

Robbins, R. H. (1990). *A Short History of Linguistics*. Third Edition, London, New York: Longman.

Reisch, Georg A. (2005). *How the Cold War Transformed Philosophy of Science*. New York: Cambridge University Press.

Schellenberg, Th. R. (1956). *Modern Archives. Principles and techniques*. Chicago Univ. Press.

Seip, Jens Arup (1944). "Fredrik Stang: Stattholdersak og unionsstrid 1856-1862". I: *Historisk Tidsskrift*, b. 33: 233- 235.

Siverts, Henning (1978). *Den fjerde verden. Minoritetspolitikk og praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.

Skoie, Hans (1984). *Norsk forskningsorganisasjon i etterkrigstiden*. Melding 1984: 8. NAVFs utredningsinstitutt.

Slagstad, Rune (1987). *Rett og politikk – et liberalt tema med variasjoner*. Oslo: Universitetsforlaget.

Slagstad, Rune (2001). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag.

Sommerfelt, Alf (1923). *Noen hovedpunkter i språkutviklingen*. Videnskapsselskapets Forhandlinger for 1923, No.6, Kristiania: Jacob Dybwad.

Sommerfelt, Alf (1925). "Institutet for sammenlignende kulturforskning", *Nordisk Tidsskrift for Vetenskap, Konst och Industri, Letterstedtska föreningen*, Årg. 1, 1925. Särtryck nr. 27. I: Sommerfelt: *Mindre avhandlinger og anmeldelser*, Bd. I- III 1916-1925.

Sommerfelt, Alf (1925a). "Institutets undersøkelse av de kaukasiske sprog". I: Stang, Sommerfelt, Liestøl og Qvigstad. *Fire innledningsforelesninger*, Instituttet for sammenlignende kulturforskning, SER. A. 1a. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Sommerfelt, Alf (1931). "Er lydlovenes utbredelsesmåte antropologisk eller sosialt bestemt?" I: *Videnskaps- akademiets Årbok 1930* Xa3: 15. Oslo: A. W. Brøggers Boktrykkeri AS.

Sommerfelt, Alf (1936). "Antoine Meillet som forsker og menneske". I: *Videnskaps- Akademiets Årbok Bilag III*:133-140. Oslo: A. W. Brøggers Boktrykkeri AS.

Sommerfelt, Alf (1938). "Nyere psyko-sociologiske retninger i almen sprogvidenskap". I: Samtiden 49: 535-543. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Sommerfelt, Alf (1938a). "Utviklingen av tankens fundamentale kategorier belyst av sprogforhold", "Samfundets betydning for utviklingen av tankens fundamentale kategorier". I: Videnskaps-akademiets Årbok 1937 Xa3: 24, 25. Oslo: A. W. Brøggers Boktrykkeri AS.

Sommerfelt, Alf (1949). "Magnus Olsen". I: Norsk Biografisk Leksikon b. X: 460-463. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Sommerfelt, Alf [1953](1962). "Language, society and culture". I: Diachronic and synchronic aspects of Language. `S-Gravenhage: Mouton &Co.

Sommerfelt, Alf (1964). Sprogvidenskapens stilling og oppgaver i dag, Kristiansand Museum Småskrifter. Kristiansand: Universitetsforlaget.

Stang, Fredrik (1917). "Rett og kultur". I: Samtiden nr 28: 429-449. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Stang, Fredrik (1918). Verdensakademier. Norden som centralsted for internasjonalt videnskaplig arbeide. Kristiania: H. Aschehoug & Co.

Stang, Fredrik (1918a). De norske akademiplaner. Kristiania: H. Aschehough & Co.

Stang, Fredrik (1925). "Instituttet for sammenlignende kulturforskning, dets oprindelse og dets opgaver". I: Stang, Sommerfelt, Liestøl og Qvigstad: Fire innledningsforelesninger. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, SER. A. 1a., Oslo: H. Aschehoug & Co.

Stang, Fredrik (1930). Report on the Activities of the Institute for Comparative Research in Human Culture in the Years 1927-1930. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Stang, Fredrik (1931). Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Beretning inntil sommeren 1931. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Stang, Fredrik (1931a). "Rett og kultur". I: Stang, Knoph, Castberg, Keilhau. Rett og samfunn. Universitetets radioforedrag, Oslo: H. Aschehoug & Co.

Stang, Fredrik (1933). "Om Rettsvidenskap. Avskjedsforelesning ved Universitetet 2. desember 1932". I: Tidsskrift for Rettsvidenskap 1933: 116-132.

Stang, Fredrik (1942). "Mine juridiske arbeider". I: Tidsskrift for Rettsvitenskap 1942: 17-45.

Stang, Fredrik (1946). Erindringer fra min politiske tid. Oslo: Grøndahl & søns boktrykkeri.

Svalestuen, Andres A. (1980). "Proveniensprinsippet og ordningen av nyere sentraladministrative arkiver". I: Nordisk Arkivforum nr. 2: 41-57.

- Thue, Fredrik (1994). Empirisme og demokrati. Hovedfagsoppgave i historie. UIB
- Vogt, Hans (1945). Forelesninger i almen språkvitenskap: (det propedeutiske kurs)/ Universitetets Studentkontor. Oslo: Universitetet i Oslo. Linguistisk institutt.
- Vogt, Hans (1956). Report on the Activities for Comparative Research in Human Culture in the Years 1945-1955. Oslo: A.W. Brøggers Boktrykkeri AS.
- Vogt, Hans (1974). "Forskningens status i Norge før 1949. Stor innsats for små midler". I: I forskningens lys. Norges almenvitenskapelige forskningsråd, 1949-1974. Oslo: Lyches Forlag.
- Wach, Joachim (1945). "Sociology of Religion". I: Georges Gurvitch, og Wilbert E. Moore, (eds.). Twentieth Century Sociology. New York: The philosophical Library.
- Wagner, Peter, Bjørn Wittrock and Richard Whitley (eds.) (1991). Discourses on Society. The Shaping of the Social Science Disciplines. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.
- Wallem, Fredrik B. (1913). Det kgl. Frederiks universitets 100-aars jubilæum 1911, Festberetning. Kristiania: A. W. Brøggers Boktrykkeri AS.
- Wittrock, Bjørn (1999): "Social Theory and Intellectual History: Towards a Rethinking of the Formation of Modernity". I: Fredrik Engelstad og Ragnald Kalleberg. Social Time and Social Change. Oslo: Scandinavian University Press.

FORKORTELSER

A- IFSK: Arkivet – Instituttet for Sammenlignende kulturforskning

BSL: Bulletin de la Linguistique de Paris

FU: Forelesningskomiteen

IS: Instituttstyret

Korr.A- IFSK: Korrespondansearkivet – Instituttet for sammenlignende kulturforskning

RA: Riksarkivet

TfR: Tidsskrift for Rettsvitenskap

VSC: Videnskaps- Selskapet i Christiania

Antall ord i denne oppgaven er 57 635